

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

HARP VE SULH

300. YILINDA PASAROFÇA ANTLAŞMASI
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

yay. haz.

Gültekin YILDIZ

MSÜ FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

HARP VE SULH

300. YILINDA PASAROFÇA ANTLAŞMASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Grafik Tasarım

Serap DERMAN

Milli Savunma Üniversitesi

Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı

Merkez Basım ve Yayınevi

Yenilevent/İstanbul

Haziran / 2019

ISBN: 978-605-68035-4-3

SUNUŞ

Millî Savunma Üniversitesi bünyesinde 2017 yılında faaliyet göstermeye başlayan FATİH Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü (HATEN), Türk harp tarihi ile ilgili araştırmalar ile bilimsel yayınları koordine etmek ve geliştirmek üzere kurulmuştur.

Bu kapsamda FATİH HATEN tarafından düzenlenen ilk milletlerarası akademik faaliyet, Osmanlı-Habsburg imparatorlukları arasındaki askeri ve diplomatik ilişkilerde bir dönüm noktası olan Pasarofça Antlaşmasının 300. yıldönümünde gerçekleştirilmiştir.

Türk Tarih Kurumu işbirliğinde 28 Haziran 2018 tarihinde Millî Savunma Üniversitesi Yenilevent yerleşkesinde düzenlenen Harp ve Sulh: 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Uluslararası Sempozyumu'nda, Türk ve yabancı akademisyenlerin iştirakiyle Pasarofça Antlaşması iki taraf açısından ilişkilerin öncesi ve sonrası dikkate alınarak çeşitli boyutlarıyla analiz edilmiştir.

Elinizdeki kitap, söz konusu sempozyumda sunulan bildirilerin gözden geçirilerek geliştirilmiş metinlerini bir araya getirmektedir. Bu konuda Türkçe literatüre katkı sağlamasını umduğumuz bu yayının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan Millî Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan AFYONCU ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik TURAN, Türk Tarih Kurumu Uzman Yardımcısı Yasin ARIK ile Millî Savunma Üniversitesi FATİH HATEN Personeli Dz.Öğ.Alb. Murat BİNGÜL, Hatice CIRIK, Erkan ÖĞÜTMEN, Serap DERMAN ve Almanca metnin çevirisini yapan Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEZER'e teşekkür borçlu olduğumuzu belirtmek isterim.

Doç.Dr.Gültekin YILDIZ

FATİH HATEN Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sultan III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı	
Prof. Dr. Erhan AFYONCU	1
The Peace of Passarowitz and the Habsburg-Ottoman Relations	
Jovan PEŠALJ	19
1718 Pasarofça Barış Antlaşması ve Habsburg-Osmanlı İlişkileri	
Jovan PEŠALJ	37
Pasarofça Barışı'na Giden Süreçte Osmanlı-Habsburg Rekabeti (1716-1717)	
Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ	55
Die Folgen des Utrechter und des Passarowitzer Friedens für die Außenpolitische Orientation der Habsburgermonarchie zur Zeit Karls VI.	
PhD. János KALMÁR	87
VI. Karl Devrinde Habsburg Monarşisinin Dış Politika Yönelişleri Bağlamında Utrecht ve Pasarofça Antlaşmalarının Sonuçları	
Dr. János KALMÁR	95
Pasarofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasisindeki Değişim	
Doç. Dr. Fatih YEŞİL	103
İstenmeyen Barış Pasarofça'da Osmanlı-Venedik Diplomatları ve Diplomatik Tavırları	
Dr. Güner DOĞAN	111
Alman Seyyah Karl Ludwig von Pöllnitz'in Gözünden Dâyezâde İbrahim Paşa'nın Viyana Elçiliği	
Dr. Ahmet BÜYÜKAKSOY	129
Pasarofça Antlaşmasını Mübâdele İçin İstanbul'a Gelen Büyükelçi Damian Hugo von Virmont'un Raporu Hakkında	
Hüseyin Onur ERCAN	141

Pasarofça Antlaşması'nda Korsanlık Meselesinin Ele Alınışı ve Deniz Sınırı Uygulamaları

Dr. Özgür ORAL..... 151

Pasarofça Antlaşması'ndan Sonra Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücü: Niş Kalesi ve Garnizonu Örneği

Dr. Ömer GEZER 171

Avusturya Gümrük Kayıtlarında Osmanlı Tüccarları: Mitroviç (1719-1724)

Prof. Dr. Numan ELİBOL..... 185

SULTAN III. AHMED'İN GÖZÜNDEN PASAROFÇA BARIŞI

Prof. Dr. Erhan Afyoncu
(Millî Savunma Üniversitesi)

Bir darbe sonucunda 1703'te 30 yaşında tahta çıkarılan III. Ahmed, kafes hayatı yaşayıp da sultan olan selefleri gibi devlet işlerinde fazla bir tecrübe sahibi olamadan iktidara gelmişti. Yeni sultanı bekleyen birçok dahili ve harici sıkıntı vardı. Bunların başında hiç şüphesiz önce darbenin izlerini ortadan kaldırmak ve devleti normal seyrine oturtmak geliyordu. En az bunun kadar büyük bir diğer mesele de Karlofça Antlaşması'ndan sonra devletin içine düştüğü hem fiili hem de ruhî bunalımdı. Bunalımın arkasında Zenta gibi ağır bir hezimetin yarattığı travma ve Prens Eugen gibi korkulu bir düşman vardı. Zaman zaman hem III. Ahmed'e sunulan takrirlerde hem de bizzat sultanın kaleme aldığı hatt-ı hümayûnlarda bu korkuyu görmek mümkündür. Meselâ Damad İbrahim Paşa, Sultan'a sunduğu bir takirinde *'Birader-i ferîşte-siyerleri cennet-mekân merhûm ve mağfûrun-[leh] Sultân Mustafa Hân tâbe serâhû zamânlarında en sonra Sente üzerinde vukû' bulan ma'reke eyyâmında Franca pâdişâhı Nemçe mehâzili ile cenk ü harb üzere iken hâlâ başvekîl olan kâfir cüz'î asker ile hücum itmekle ma'âzallah zuhûr iden keyfiyyet ma'lûm-ı hümayûnları'* dır demektedir. Aynı takririn üzerine III. Ahmed de "Tafsîl olan Mustafa Hân ahvâlini bir hoş bilirüm"¹ diyerek karşılık vermiş ve zikrettiğimiz durumu açıkça ifade etmiştir.

Başta III. Ahmed olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının her daim akıllarında tuttıkları Zenta hezimetini ve Prens Eugen korkusu, Prut'ta Büyük Petro karşısında mutlak bir zafer kazanılmasına rağmen hiç unutulmadı. Dahası bu korku 1714'te Mora'da başlayan Osmanlı-Venedik harbinin 1716'da Avusturya'nın da müdahil olduğu bir savaşa dönüşmesiyle daha

¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21599.

da fazla hissedilmeye başlandı. Bunda da pek haksız sayılmazlardı. Zira Petervaradin'de Sadrazam Ali Paşa'nın şehadetiyle neticelenen büyük hezimet bir kez daha Zenta günlerindeki endişeleri depreştirdi. Ayrıca Petervaradin'den sonra Osmanlıların ardı ardına birçok kaleyi kaybetmesi ve sonunda Prens Eugen komutasındaki Avusturya ordusunun Belgrad'ı ele geçirmesi Osmanlı yönetimi için psikolojik bir yıkımdı.

Pasarofça Öncesindeki Akim Kalan Sulh Teşebbüsü

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki barış görüşmeleri aslında 1717 sonbaharında başladı. Fakat bu teşebbüs Belgrad'ın istilası üzerine akim kaldı. Belgrad'ın düşmesi Sadrazam Halil Paşa'nın azledilmesine ve yerine Tevkii Mehmed Paşa'nın tayin edilmesine sebep oldu.² Yeni sadrazam da 19 Ekim 1717'de Avusturya'ya sulh teklif etti. Mehmed Paşa, ordunun içinde bulunduğu kötü vaziyeti gerekçe göstererek barış yapılması gerektiği yönünde III. Ahmed'e takrirler gönderdi. İstanbul'da da Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa'nın desteğiyle barış isteyenlerin sesi daha fazla duyuldu. Hem cepheden gelen kötü haberler³ hem de başkentte İbrahim Paşa'nın sulh taraftarı olması III. Ahmed'in de sulh teşebbüsünü desteklemesine sağladı. Ancak Viyana'nın daha fazla toprak kazanma arzusu yüzünden bu tekliften de bir netice elde edilemedi.⁴ Dahası görüşmeler, 1717 sonbaharında Avusturya'nın Bosna üzerine ordu sevketmesiyle başlamadan sona erdi.⁵

Avusturya'nın Bosna'ya saldırması ve bölgede alınan tedbirlere dair Sadrazam Tevkii Mehmed Paşa, III. Ahmed'e gönderdiği bir takririnde, *'İbrahim Ağa'nın kâğıdında guyâ Bosna'ya mukaddemâ birkaç gün içinde Nemçe askeri varup münhezim olmağla tekrar asker-i kesîr göndermişler deyu yazmasından hilâf olmak iktizâ eder. Meğer geçen sene gönderdikleri askerleri ola hoş [ş]imdi Hak te'âlâ düşman-ı dîni kahr eyleye, hâlî durmayup*

2 Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, II, haz. Abdülkadir Özcan vd., İstanbul 2013, s.1070-1071.

3 Belgrad'ın kaybedilmesinden sonra Osmanlı ordusunda bu kaybın kimin yüzünden olduğu yönünde tartışmalar başladı. Dahası asker arasında maaşları yüzünden farklı söylentiler dillendirilmeye ve sadrazamı tehdit etmeye varan hareketler yapılmaya başlandı. Bunun üzerine Sadrazam Mehmed Paşa, maiyetindeki askeri silahlandırmak zorunda kaldı (a.g.e., II, 1077-1078).

4 Bu sulh teşebbüsü için bkz. a.g.e., II, 1075-1076.

5 1717 sonbaharında Bosna ve civarında verilen mücadele için bkz. a.g.e., II, 1078, 1082.

rahneye ihtimâm edeceğinde iştibâh yokdur. İnşâallahu te'âlâ gurûrlarının şe'min görürler. Bosna askerimiz vâfırdır ve Bosna gazileri meşhûr ve dilâver olurlar. Hak te'âlâ asker-i İslâmı her tarafda mansûr ve muzaffer eyleye âmîn' şeklinde bilgiler verir. Bu taktirin üzerine III. Ahmed de şu yönde bir hatt-ı hümayûn kaleme almıştır: “Düşmanın inhizâmı vâki' ise inşâallahu te'âlâ gayrı nusret ehl-i İslâma teveccüh eyledi. Hakk te'âlâ tasdik eyleye, âmîn! Şu murahhaslar mükâlemeyi niçün etmezler, te'hîre bâ'is nedir olmadı bir haberini almadık. Flemenk ve İngiliz dahi bu te'hîre bâ'is nedir diler. Vâki'da bunun bir gün evvel haberini niçün almazsın? Sebebi nedir? Elbetde haberini alup gönderesin. Bu husûsda hayrân kaldım.”⁶

Avusturya'nın ilk sulh teşebbüsündeki tutumuna dair Sadrazam tarafından III. Ahmed'e gönderilen başka bir taktirde şu önemli bilgiler verilir: *Düşman-ı dîn sulha râğbet gösterir ammâ kendü istediği vech üzere galibâne olması tarafın tutar ve bu aralıkda bir mikdâr yerleri dahi alırsam elimde bulunmuş olur fikrindedir. El-hâletü hâzihî düşman-ı dîn beher-hâl bir tarafa bir hücum gösterir. Hakk te'âlâ makhûr ve müdemmer idüp, münhezimen avdet itdire, âmîn yâ Mu'în!* Sadrazam aynı taktirde Avusturya'nın askerî hazırlıklarından gafil olmadıklarını ve casusları vasıtasıyla gelişmeleri yakından takip ettiklerini, şayet Viyana barış görüşmelerinden çekilmezse kendilerinin de çekilmeyeceğini rapor ediyordu.⁷

Tevkii Mehmed Paşa, padişaha gönderdiği başka bir taktirinde de, *'Düşman-ı dînin sulha meyl ü râğbeti olduğu eğerçi zâhirdir lâkin mâbeyn mahsülü itmek için bir mahalle sû'-i kasdı dahi hafî ve setîr değildir. Ez-cümle Niş ve Vidin taraflarını istilâ maksad-ı nâ-müteyessirleri olmak pek âşikâredir'* diyor ve sınırda başlattığı hazırlıkları sıralıyordu. III. Ahmed de bu taktir üzerine şu yönde bir hatt-ı hümayûn kaleme almıştır: “*Derc olunan kelîmât cümlesi pesendide-i hümayûn oldu. Güzel re'y ü tedbîr itmişsin. Hemen Hakk te'âlâ irâde-i aliyyesine mutâbık tedbirlere muvaffak eyleye, âmîn! Cenâb-ı Allah-ı azîmü 'ş-şândan bu sene-i mübârekde nusret-i kâmile ümmîzinde olduğum hafî değildir. Rabbim Kur'ân-ı Kerîm'i ve nûr-ı Muhammed'i hürmetine bu dîdesi yaşlı günahkâr kullarını bu sene nusret-i kâmile ile cümlemizi mesrûr [ve] dil-şâd eyleyüp an-karîb nusret-i hayrlarıyla cümle Abdullahı mesrûr ve şâd [ü]*

6 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22015.

7 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21967.

handan eyleye, âmîn, âmîn bi-câhi seyyidi'l-mürselîn."⁸

Avusturya'nın sulh talebinde samimi görünmemesi ve buna karşılık Sadrazamın aldığı tedbirler üzerine III. Ahmed de şu yönde bir hatt-ı hümayûn kaleme aldı: *"Bu telhîsin mazmûnundan be-gayet haz eyledim. İşte böyle hareket olundukda inşâallahu te'âlâ mansûr ve muzaffer olmamızı ümid iderim. Erbâb-ı timar ve zu'emânın Rumeli ve Anadolu'da olanlarından muhâsara çekmiş ve metris görmüşleri ile dahi iktizâsına göre alenen ve hafiyeten müşâvere eyleyesiz. Fâide mukarrerdir. Hemen Hakk te'âlâ mansûr ve muzaffer eyleye, âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn.*"⁹

'Cemî'-i ezmine-i düşmanın lâf ü güzâfi eksik olmaz. Bâ-husûs Nemçe melâ'îni dâimâ hîle ile ve ün vermek ile me'lûflar idüğü vâzıhdır"¹⁰ diyen Sadrazam Mehmed Paşa, Avusturya tarafının sulh teklifine güvenilemeyeceği kanaatindeydi ve bunun için askerî hazırlıkları ihmal etmiyordu. III. Ahmed de sadrazamın bu tutumunu destekliyordu.

İlk sulh teşebbüsünün akim kalması üzerine III. Ahmed sadrazama gönderdiği başka bir hatt-ı hümayûnunda da şunları yazmıştı: *"Sen ki vezirim, düşmanın gayrı sulha murâd olmamak gerek virdiği cevâblarından rüçû' idiyor; bir vechile mümkün olmaz; mütevassıtlar dahi hâin düşmanın tarafında olduklarında iştibâh yokdur. Hemân yollarda eğlenmeyüp Sofya'ya varasın ve andan iktizâsına göre hareket itmeğe azîmet eyleyesin. Cenâb-ı Mevlâ mu'în ve nâsırımız olsun! Takdîr-i Hudâ her niçe cârî ise elbetde olur. Hemân Cenâb-ı Hakk ümmet-i Muhammed'e hayırlusun ihsân eyleye, âmîn, yâ Rabbe'l-âlemîn.*"¹¹

Sulh görüşmelerinin bir sonuç vermeyeceğinin anlaşılması, dahası Avusturya'nın askerî hazırlıklarını artırdığı yönündeki istihbaratın doğru olduğunun anlaşılması üzerine III. Ahmed, Sadrazam Mehmed Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümayûnda nasıl hareket edilmesi gerektiğiyle ilgili şu tavsiyelerde bulundu: *"Sen ki vezirim, Sofya'da ikamet olunmak münâsibdir. Yohsa Vidin tarafına varılıp anda ikamet olunmak münâsib midir deyu hân geldikde müşâvere olunmak üzere oldığını yazmışsın. Düşmanın sù'-i kasdı*

8 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22038.

9 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21967.

10 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 17075.

11 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21371.

tarafeyndir. Lâkin Niş'i bırakup külliyetli asker ile başvekil Vidin'e gitmez ve ordu-yı hümâyûn Sofya'da meks itdikce tarafeyne imdâd [u] i'ânet idebilirsüz. Sulh istihkâm bulursa Niş ve Vidin kal'aları mevcûd olan asâkir ile ta'mîr olunur. Vidin tarafına umûmen asker ile gidilmek benim indimde nâ-münâsibdir. Lâkin cümle ile olan müşâverede hayr vardır. Müşâvere idüp yine rikâb-i hümâyûna arz idersiz. Bosna vâlisinin ve Diyarbekir vâlisinin sözlerine amel itmeyezsin, sahîh alâ hâlihî idebilirsün. Hemen sa'y idesin. Bilâd-ı küffârı Rabbü'l-âlemîn ihsân iderse yine karîbü'l-vakitde ihsân ider hemen sulh itmeğe sa'y ile meğer şerî'at-i mutahharadan hâric tekâlîf iderse ol zaman sulh olmaz. Ma'lûmun oldukda mücebince amel idersiz."¹²

III. Ahmed, 1717'nin sonlarında ilk sulh teşebbüsünden tamamen ümidini kesti. Bunu Sadrazam Mehmed Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümâyûndan şu şekilde ifade etti: “Benim vezirim, keyfiyet bi'l-cümle ma'lûmum oldu. Kış içinde mümkün mertebe tedârük görölüp evvel-bahârda üzerine varılmadan gayrı çâre yokdur. Mecmû'unu almadıkça sulh etmez ve bundan sonra gayrı yerleri taleb eylemek dahi akıldan ba'îd değildir. Hemen esbâbına şürû' olunup tedârük görülmelüdür.”¹³ Yine başka bir hattında da duygularını şöyle kaleme aldı: “Mektûbun hulâsası manzûr-ı hümâyûnum [olmuşdur]. Hakk te'âlâ her taraftan düşmanın belâsın vire, âmîn! Seyfullah Efendi'ye her husûsu güzel sipariş eylemişsiz. Dîn ü Devlet-i 'Aliyyeme hayırlu olanı bilirsiz, tarife hâcet yokdur. Hakk te'âlâ tevfik ihsân eleyeye, âmîn.”¹⁴

Beklenmeyen Barış ya da Baht-ı Hümayun: Pasarofça

Buna mukabil 1718'in hemen başlarında Avusturya Başvekili Prens Eugen tarafından sulh teklifini ihtiva eden bir nâme geldi.¹⁵ Avusturya'nın sulh teklifinden kısa bir süre sonra 9 Mayıs 1718'de sadaret makamına Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tayin edildi. Yeni sadrazamın önündeki en önemli mesele barış görüşmelerini Türk tarafı için mümkün olduğu kadar en kârlı şekilde sonuçlandırmaktı fakat bu hiç de kolay değildi. Zira bir taraftan Avusturya'nın teklifleri diğer taraftan da Edirne ve İstanbul'daki farklı söylentiler İbrahim Paşa'nın temkinli hareket etmesini zaruri kılyordu. Dahası sadrazam, hiç

12 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21688.

13 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA), nr. E 801-10/1.

14 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21323.

15 Raşid Tarihi, II, 1082-1083.

beklemediği bir barış teklifi ile karşı karşıya kalmıştı. Nitekim III. Ahmed'e gönderdiği bir takrirden bu durumu şöyle ifade ediyordu: “Şevketlü, kerâmetlü, kudretlü efendim, eğerçi musâlaha husûsu olur dirdim amma bu vechile sûret-pezîr olması bir vechile tasvîr olunmazdı. Bu işin böylece vücûda gelmesi mücerred şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, velî-nî' metim efendim pâdişâhımın baht-ı hümayûnları kuvvetinden nâşidir.”¹⁶

Nevşehirli İbrahim Paşa, Avusturya'nın sulh teklifine şaşıracağı kadar temkinli de olmak istiyordu. Nitekim III. Ahmed'e gönderdiği bir takririnde bu durumu şöyle izah ediyordu: “Düşman-ı dîn hud'a-âyînin sulha rağbeti vardır lâkin kendü devletlerinin tamam murâdları üzere olmasın” istemektedirler. Sadrazam aynı takrirden Avusturya tarafının Venedik ile ilgili taleplerinin de işi zora soktuğunu ifade ediyordu. Takrirden barış antlaşmasında çekilen zorluk kadar kendisiyle ilgili yaşanan bir sıkıntıyı da kaydediyordu. Bu da bürokrasiden gelen İbrahim Paşa'nın sefer ahvalini bilmemesiydi. Bu yüzden asker arasında farklı söylentiler dillendirilmeye başlanmış ve İbrahim Paşa, Sofya'ya geldiğinde önde gelen askerî erkan ile yaptığı toplantıda, ‘Bu umûr pâdişâh, vezîr işi değildir. Dîn ü devlet umûrıdır. Eslâflarınız gibi sizi söyledüp âdî müşâvere olsun demek değildir. Cümlemüz İslâm ehliyiz, Muhammed dîni âşikârdır. Ben çok sefer görmedim. Cümledeniz ihtiyâr ve hayr-hâh-ı devlet ve ümmet-i Muhammedsiz. Münâsib olan ne ise hemân ifâde edin’ diyerek nüfuzlu ve tecrübeli kişilerden yardım istedi. Sadrazamın bu takriri üzerine III. Ahmed de şunları kaleme aldı: “Bu telhisin alimallah bir mertebe pesendide-i hümayûnum olmuştur ki kalem ile tahrîr idemem. Hakk te'âlâ berhûrdâr eylesün! Rabbimden gözüm yaşıyla düşüp sana du'â iderim. Hakk te'âlâ dünyâ ve âhiretde murâd [u] maksûduna nâil vâsıl eylesün. An-karîb mansûren görüşmeği mukadder eylesün. Benim cânım, Abdullah Paşa'nın Vidin'e gönderilmesi gayet iyi mülâhaza olunmuş velâkin düşman o tarafa gitmeyüp yine gelürse askerinin içinde bulunması şöhretlerine göre şemâ'âtleri var mıdır yok mıdır ma'lûmu olurdu. Bu husûsda fıkır çok. Vidin'e gönderilse bir Köprülü oğlu var idi, anı da gönderdiler dirler ve birde ne keyfiyetdedir bir hoş ma'lûm değil. Askerinin içinde olması yâhûd âhar yere gönderilmesi bi'l-müşâfehe görüşüldükde ma'lûmunuz olur ana göre hareket edersiz...”¹⁷

16 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22016.

17 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22199.

Avusturya'nın "böyle galebesi eyyamlarında"¹⁸ sulh talep etmesi İbrahim Paşa kadar III. Ahmed'i ve halkı da meraka sevketti. Ne olmuştu da zaferler elde ederken Avusturya birden barış ister hale gelmişti? İstanbul'a ulaşan haberlere göre bunun en önemli sebebi Avusturya'nın birliklerinin önemli bir kısmını İspanya cephesine kaydırmak zorunda kalmasıydı. Nitekim bir hatt-ı hümayûnun da Sultan, bu söylentilerin doğru olup olmadığını İbrahim Paşa'ya sorunca Paşa da şu cevabı vermiştir: "*Şeref-sudûr bulan mübârek hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnlarında fermân-ı hümayûn-ı mülûkâneleri buyurulduğu üzere Efrenc taraflarından vâki' mülûk-ı nasârâ miyânında ihtilâl ve ihtilâfât vuku'unu müş'ir olan kaime sa'âdetlü Dârü's-sa'âde ağası kulları tarafından vusûl ve mefhûmu ma'lûm-ı abd-i müstehâmları olmuşdur. Hulâsa-i mazmûnunda Nemçe üzerine sâirin hücumu olduğunu yazmışlar. Ni'me'l-matlûb. Cenâb-ı Hazret-i Müsebbibü'l-esbâb ittifâk ve ittihâdların dâimâ tefrik ve kulûbların müteneffir idüp birbirlerine musallat itmekle her birine alâ haddihî za'af ve perîşânî vere, âmin.*" Paşa devamında Tunus'tan İstanbul'a gelen havadislerde Avusturya'nın zor durumuna dair bilgilerin bulunduğunu; bu tür bilgilerin iki senedir halk arasında dillendirildiğini; söylentilerle ilgili Fransa elçisi ile müzakere ettiğinde elçinin bunlara dair bir bilgisinin bulunmadığını anlattığını bildirdi. Yine aynı takrirda Avusturya'nın İspanya ile harp hâlinde olduğunun daha önceden haber alındığını ve bunun da zaten "baht-ı hümayûnun" bir tezahürü olduğunu yazdı.¹⁹

Sadrazam İbrahim Paşa'nın takrirlerine rağmen özellikle İstanbul'da, "İspanya tarafından bu kadar hücum var iken ahz-ı intikam her vechile mümkün idi. Lâkin ser-i kârda olanlar murâd itmedi" şeklinde sözler dolaşmaya başladı. Bu söylentilerin saraya kadar ulaşması Sadrazamı endişelendirmeye başlamıştı. Çünkü İbrahim Paşa'nın ifadesiyle "bu makûle sözler", Karlofça'da Amcazâde Hüseyin Paşa'nın, Prut'ta da Baltacı Mehmed Paşa'nın zor duruma düşmesine sebep olmuştu. Bunun sebebi de söylentilere sarayın da itibar etmesiydi. Bu endişelerini dile getiren İbrahim Paşa, takririn devamında şunları yazar: "*Bu abd-i âcizleri uğur-ı hümayûnunuza kuşca cânım fedâ eylemek emr-i sehldir. Veli-ni'metim efendimin bir işine medâr olacağın bilsem vallahi'l-azîm ölmek yanımda lâ-şeydir. Ancak hayfım budur ki sa'y ve gûşîşimiz iyâzen bi'llâhi te'âlâ bir netîce virmeyüp emr-i ber-aks*

18 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22051.

19 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21494.

*olmak lâzım gelürse şevketlü, kudretlü efendime rahat vormeyüp bir dâmâdi sulhu bozdu, âlemi bu kıyâfete kodu biri dahi sûret bulmuş musâlahayı cenk ü harbe tebdîl eyleyüp ortalığı bu hâle getürdiler deyu ne gûne sözler peydâ ideceklerdir. **Bize lâzım olan Devlet-i 'Aliyyenize hayırlu olan ile amel idüp efvâh-ı nâsa kulak urmamaktır.**"²⁰*

Her ne kadar İbrahim Paşa, halkın söylentilerine kulak asmamak gerektiğini yazsa da gelişmeler hiç de bu yönde değildi. Çünkü III. Ahmed de birçok hatt-ı hümayûnunda söylentilerin doğru olup olmadığını sormaya ve gelişmelere dair bilgi istemeye başladı. Bu durum Sadrazamı daha da tedirgin etti. Sadrazamın tedirginliğinin giderek artması Sultana gönderdiği takrirlerinde de iyice kendini göstermeye başladı. Bunun üzerine III. Ahmed, İbrahim Paşa'ya "Benim cânımdan aziz sevgili damadım lalam" veya "benim sevdiğim" şeklinde hitap ettiği hatt-ı hümayûnlar kaleme almaya başladı. Dahası hatlarında kendisinin de sulhu istediğini defaatle ifade etti. Meselâ bunlardan bazılarında şöyle yazdı:

"Benim cânımdan azîz, sevgülü dâmâdım lalam bu zikr olunan kâğıdı mücerred Frengistan'ın ihtilâli olduğın beyân zımında gönderilmiş idi. Yohsa sulh olunmayup böyle vakitte fırsattır cenk olunmak münâsibdir deyu vallahu'l-azîm ve bi-hürmet-i Resûli'l-kerîm mülâhazasıyla gönderilmişdir. Kemâl mertebe rüşdünüz ve aklınız çok olduğından buna zâhib olmuşsuz. Elbetde sulh olasız deyu kat'î hatt-ı hümayûn gönderilmiş iken hilâfına nice cevâz viririm. Kerem idüp sulhu tamâm idüp bir ân evvel rikâb-ı hümayûnuma yüz sürmeğe sa'y eyleyesiz. Hakk te'âlâ tevfik ihsân eyleyüp, mülâkatınız ile mesrûr eyleye, âmîn yâ Mu'în."²¹

"Bu sualden murâdım düşman az ise üzerine varılmak fikri değildir. Tafsil olan Mustafa Hân ahvâlini bir hoş bilirüm ve askerinin bu nizâmsızlığı ile cenk iderler diyemem. Mücerred ne mikdâr Nemçe olduğunu bilmek için yazılmış idi. Ma'lûmın oldukda bu dürlü fikre düşmeyesin. Hemen sulh idesin benim cânım."²²

"Benim vezîrim ve serdâr-ı ekremim, dört kıt'a telhîsin geldi. Mazmûnları ma'lûm-ı hümayûnum oldu. Sulh olmak için birkaç def'a elinize senedi kuvveti

20 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21599.

21 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21494.

22 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21599.

olmak üzere müte'addid hatt-ı hümayûnlar yazılıp irsâl olunmuştur. Bundan sonra gayrı kavmimiz şöyle dirler böyle dirler sözü lâzım değil. Edirne'den hareketden mukaddem efendi dâ'îmiz ile ve sadreyn efendiler ile sulh olmak vâcib olmuştur deyu müşâvereye hitâm virildi. Gayrı bir dürlü mahzûr-ı kavî kalmadı. **Halkın hâceti değildir.** Ve herkes gabn-ı fâhiş ile rızkını fûrûht edeyim de neme gerek dirler bu mübârek sulh bütün Devlet-i 'Aliyye'ye hayırlı olduğuna âkil ü dâna olan bilür lâzım olacak bunların bildiğidir; esâfil sözüne ne amel olunur. Köprülüzâdelerin sözü ulemâ efendilerin hilâfidir. Anlar ne kadar söyleseler sözlerinden rücû' iderler. Ma'lûmun oldukda hemen sulh eyleyesin ve ser-hadlere metânet virmeğe sa'y eyleyesin."²³

"Hemen bir gün evvel sulha hitâm virdirüp temessükâtlarını mühürletdiresin. İnşâallahu'l-Mevlâ hayr bundadır. Murâdullah böyle olduğına fıkır olunmuştur. Hudâ kerimdir. **Bir vakit ola ki düşman gerdununa makrame bağlayup emânü'l-emân deyu sulhu taleb eyleye.** Hakk te'âlâ böyle günleri bu abd-ı âcizine göstere. Rabbimden gece ve gündüz niyâz üzereyim. Ola ki bu günâhkâr kulunun du'âsını hedef-i icâbete makrûn eyleye, âmîn bi-hürmet-i hazret-i rûhü'l-emîn."²⁴

"Edirne'de sulh oluyormuş sadâsı söylenmeğe başladı. Cümlesi istihsân iderler imiş. İnşâallahu te'âlâ hayır bundadır. Sulhun tarafı hilâfında kimse yoktur. Meğer Devlet-i 'Aliyye'den rû-gerdân olup âzürde olmuş bedhâhlar ola, anların sözüne kimesne amel eylemez. Hemen Hakk te'âlâ bir gün evvel itmâm eyleyüp itmâmı haberi ile cümlemizi mesrûr eyleye, âmîn yâ Mu'în."²⁵

III. Ahmed, bir taraftan Sadrazam İbrahim Paşa'yı temkinli olmaya davet ederken diğer taraftan da barışın yapılması hususunda da teşvik ediyordu. Meselâ daha sulh görüşmelerinin başladığı 1718 Haziran'ına ait olması gerekli bir hatt-ı hümayûnunda şunları yazıyordu: "*Benim dâmâdım, eğer fi'l-vâki' cenk musammem olursa mukaddem lisân-ı hümayûnum ile tenbîh itdiğim vech üzere hareket ve sâbit-kadem olursuz. Zinhar hilâfına hareket itmezsiniz! İnşâallahu te'âlâ mansûr ve muzaffer oluruz! Kuvve-i kalbim ve teveccüh-i derûnum bu tarafa meyl itmişdir. Hiç elem üzere olma! İnşâallahu te'âlâ*

23 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21932; Ahmed Refik, "Pasarofça Musâlahası Akd Edilirken", *Yeni Mecmua*, sayı: 35 (İstanbul 1918), s. 169-170.

24 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21697.

25 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21698.

selâmet ile rikâb-ı hümâyûnuma gelüp yüz sürersin. Vidin tarafında olan âlât-ı cebehâne ve toplar Niş'e veyâhut Sofya'ya getirülmeğe âdem gönderdin mi? Gönderilüp orduya getirilmesi münâsibdir. Tahrîr-i hatt-ı hümâyûna gelince Mısır askerinden bir haber zuhûr itmemiştir. Mısır'dan sefîneler geliyor deyu söz vardır. An-karîb gelürler ve ol sâ'at irsâl olunurlar seni Hakk te'âlâyâ emânet eyledim. Hfz-ı Bari'de mastûr ve mahfûz olasin, âmîn."²⁶

III. Ahmed'in sulhü istemesinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın ordunun ahvaline dair gönderdiği raporlarının büyük etkisi vardı. Nitekim Sadrazam, takrirlerinde açıkça Osmanlı ordusunun içler acısı vaziyetini anlatıyordu. Meselâ takrirlerinde, *'Askerimizin hâli defa'âtıyla ma'lûm ve muhberimiz olmasa başka idi on bin düşman olsa yüz bin askerimiz mukavemete kadir olmayup firâr ederler*²⁷; *Askerimizin hâli ma'lûm, defa'âtile tecrübede olundılar. Düşman mevcûd olan askeriyle Niş ve Vidin üzerine gelmek lâzım gelse bizim mahsûr olan halkımız üçer gün müdâfa'aya kadir olmayup iyâzen bi'llâhi te'âlâ Rumeli umûmen yerlerinden oynarlardı*²⁸ yönünde bilgiler veriyordu. Sadrazamın Türk ordusunun içinde bulunduğu bu kötü vaziyeti III. Ahmed'e açık bir şekilde rapor etmesinde sulh aleyhindeki söylentileri bastırmanın da etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

III. Ahmed Nasıl Bir Antlaşma İstiyordu?

Prens Eugen'den gelen sulh teklifi üzerine III. Ahmed de bir barışın hangi şartlarda olabileceğine dair düşüncelerini Sadrazam Tevkii Mehmed Paşa'ya göndermeye başladı. Meselâ sadrazama gönderdiği bir hatt-ı hümâyûnunda şunları istiyordu: *"Sen ki vezîrimsin, gönderdiğin telhîsin vusûl bulup derûnunda Nemçe ile olacak sulh ahvâlini tahrîr ve başvekîlden gelen nâmenin tercemesini irsâl itmişsin. Bi'l-cümle ma'lûm-ı şâhânem olmuşdur. İmdi Nemçe ile musâlaha olunmak lâzım geldikde Tımsıvar ile Belgrad'ı evvel emrde isteyesiz. Karındaşım merhûm cennet-mekân Sultân Mustafa Hân gününde ne güne sulh mün'akid olduysa bu def'a dahi o hudûddan olmak üzere mükâlemeye me'mûr olanlara tenbîh eylesin. Ve Belgrad Kal'ası mukabelesinde bizden kal'a istemek ihtimâli olur ise kat'an uğratmasunlar. Bir palanka dahi virilmeğe rızâ-yı hümâyûnum yokdur. Eğer Tımsıvar'ı virirse*

²⁶ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21691.

²⁷ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22016.

²⁸ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22051.

mukabili şâyed lüzûmsuz bir şey virilmek olabilür ve mükâlemeye me'mûr olan Rûznâmece Mehmed Bey'e bu husûsu bir hoş sipâriş ve murahas olduğu mevâddı müfredât üzere defter idüp ve mühürleyüp yedine virüp bir sûretini kendi yanında ve bir sûretini rikâb-ı hümâyûnuma gönderesin. Murahhas olduğu mevâddan ziyâde bir harf söylemeyüp istîzân olunması iktizâ iden ahvâli öteden tahrîr ider; cevâbı vardıkdi anınla amel eylesin.”²⁹

Viyana'dan 1718 başlarında sulh teklifi gelmesine rağmen müzakereler ancak 5 Haziran 1718'de başlayabildi. 21 Temmuz 1718'de antlaşma imzalanana kadar devam eden görüşmeleri III. Ahmed de yakından takip etti. Görüşmelerle ilgili yazışmaların birer suretini istiyor ve bunlarla ilgili görüşlerini Sadrazam İbrahim Paşa'ya bildiriyordu. Meselâ bir hatt-ı hümâyûnunda, ‘*sen ki vezirim, beş kut'a telhîsin geldi. Mefhûmları ma'lûm-ı hümâyûnum oldu. Murahhaslara açıktan kırâat olunmak üzere mütecellidâne yazılıp gönderilen kaime ve nihânen başka yazılıp gönderilen kaimenin sûretleri bir hoş mülâhaza olunarak kırâat olundu. Alimallah her bir harfleri dîn [ü] Devlet-i 'Aliyyeme hayırlu olmak üzere olduğu ma'lûmum olup ezderûn-ı cân [ü] dil du'â-yı hayrına âğâz olunmuşdur*³⁰ diyerek gelen kâğıtları okuduğunu bildiriyordu.

III. Ahmed, barış görüşmelerinin başlarında aslında “alâ hâlihî” esasına göre bir sulh antlaşmasının imzalanmasını istiyordu. Bunu bir hatt-ı hümâyûnunda şöyle izah ediyordu: “*Seyfullah Efendi'nin gönderilmesi münâsib. Nemçelünün sulha meyl ü rağbetleri bu gelen kaimelerden ma'lûm oldu. Hemân alâ hâlihî esâsına pek ayak basmak muktezîdir ve böyle oldukda cümleden vazgeçmek gerek. Nova-yi Cedîd Kal'ası'nın virilmesine münâsib cevâb virilmemiş alâ hâlihî esâsına dâhil iken ikrârları münâsib değil. Yedlerine virilmeyüp hedm olunmak yâhûd sonradan söyleşilmek üzere mevkuf alıkonmak mümkün ise avk edesiz.*”³¹ Buna mukabil Avusturya murahhaslarının askerî kazanımlarının kaybedilmemesi ve Türk tarafının “alâ hâlihî” ısrarına itiraz etmeleriyle ilgili III. Ahmed başka bir hatt-ı hümâyûnunda şu yönde bilgiler verir: “*Sen ki vezirim, Flemenk ve İngiltere elçileri tarafına mektûb ve iktizâ iderse ordu-yı hümâyûnda olan İngiliz elçisini dahi mahall-i mükâlemeye irsâl ile alâ-hâlihî sulh olmak ve söyleşilmek üzere ta'ahhüd itmişler iken ve ta'ahhüderi*

29 *Mecmua*, İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094, vr. 29b-30a.

30 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21698.

31 BOA, A.DVN, Dosya kısmı, nr. 763-14.

mûcebince tarafeynden alâ-hâlihî sulh olunmak üzere karâr virilmiş iken şimdiden niçün sulha karâr virilüp mükâlemeye şürû' itmezler eğer elçilerin kralları tarafından bu işe murahaslıkları Nemçelüün yanında mu'teber değildir ne için bu sulhun içine duhûl etdiniz deyu yazılmak ve ba'zı kelâm dahi derc olunmak münâsib ve işin bir gün evvel vücûda gelmesine medâr olmak mülâhazasıyla yazdım sen bilürsün, niçe münâsib görürsen makbulümdür.”³²

Avusturya'nın tutumuna dair sadrazamın III. Ahmed'e gönderdiği bir takirde şu önemli bilgiler veriliyordu: “*Düşman-ı dîn sulha rağbet gösterir ammâ kendü istediği vech üzere galibâne olması tarafın tutar ve bu aralıkda bir mikdâr yerleri dahi alırsam elimde bulunmuş olur fikrindedir. El-hâletü hâzihî düşman-ı dîn beher-hâl bir tarafa bir hücum gösterir.”*

“Alâ hâlihî”, yani Karlofça Antlaşması'ndaki şartlar minvalinde Pasarofça Antlaşması'nın imzalanması talebine Avusturya'nın razı olmaması üzerine III. Ahmed, sulh şartlarını değiştirmek zorunda kaldı. Meselâ Yenipazar/Novipazar'ın Türk tarafına bırakılmayacağına Viyana mümessilleri ısrarcı olunca III. Ahmed şu hatt-ı hümayûnu kaleme aldı: “*Novi Kal'ası'nın hedmi, virilmeden münâsib ancak kat kalınursa virilür kezâlik İspirlonka dahi böylece olur. Hâsılı mümkün olmadığı hâlde bunlar için sulh bozulmaz. Elbetde sulhu bir gün evvel vücûda getirirsiniz. Bu def'a dahi bu kal'aların keyfiyyâtı size yazıldı. İbrahim Ağa'dan ne cevâb gelirse cevâbına, der-akab cevâb gönderüp arasını uzatmazsınız. Murâd-ı hümayûnumun netîcesini birkaç kerre size yazdım gayrı sulha murâd-ı şâhânem olduğunu bildiğiniz bundan sonra halk şöyle dirler böyle dirler deyu bî-ma'nâ fikr-i fâside düşmeyesiz, hemen sulh eylesesiz.”³³*

III. Ahmed, şartlar değiştiği ve Avusturya delegeleri ısrarcı oldukları için İspirlonka ile ilgili daha önceki görüşlerini değiştirmek zorunda kaldı. Nitekim sadrazama gönderdiği bir hatt-ı hümayûnunda şöyle yazıyordu: *Bundan akdem müte'addid hatt-ı hümayûnlarım ile sulh olasin her niçe olursa olsun deyu yazdım. Bundan sonra bu vesveseler neden geldi? İspirlonka virilmek münâsib değildir yazıldığından teşvişe düşmüşsün. Belki bizde kalmak ile sulh olur mülâhazası ile yazılmış idi. Olmadığı hâlde nihâyetinde virilüp sulh olunmağa kat'iyen iştibâh etmeyesin. Bu husûsda bir dürlü elem niçün*

32 BOA, A.AMD, Dosya kısmı, nr. 2/31.

33 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21365.

*hâtırına getirürsün hemen sulh etmeğe takayyüd edesin.*³⁴

Pasarofça Sonrası Meseleler

5 Haziran 1718'de başlayan barış müzakerelerini gün gün takip eden III. Ahmed, yazışmaların birer suretlerinin kendisine de gönderilmesini istiyor ve her gelişmeye dair rapor talep ediyordu. Bunun yanında Avusturya'ya gönderilecek nâmenin metnine de müdahil oluyordu. Meselâ bir hatt-ı hümayûnunda '*tasdiknâmeler tahrîr ve sende olan mühr-i şerîfle tezyîn ve yine Kâtib Firdevsî ile irsâl, ol dahi taraf-ı hümayûndan yazılan nâme-i sâdikayı teslîm, onların taraflarından olan nâmelerini ahz ve getirüp tebliğ etmek üzere izn-i hümayûnum olmuştur*'³⁵ diyordu. Yine başka bir hatt-ı hümayûnunda, '*Nemçelî ile tasdiknâmeler alınup virildikten sonra Venediklinün dahi bu aralıkda alınup virilmelidür. Te'hîr olunmak münâsib değildir*'³⁶ yönünde görüşlerini bildiriyordu.

21 Temmuz 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'nı III. Ahmed, '*Benim vezîrim behûrdâr ol! Ziyâde memnûn ve mesrûr oldum. Bu hayırlı sulhun şevki ile her iş vücûda gelir. Umûr-ı mu'azzam bu idi. Suhûlet ile ihtitâm buldu. Gayrı sâir işlerin bitmesine kolaylık emr-i mukarrerdir diyerek karşıladi. Sultana göre bundan sonra asıl iş beytü'l-mâl-ı müslimîne hayırlı olan işler yapmakti.*'³⁷

Sadrazam İbrahim Paşa, antlaşmanın imzalandığını '*Musâlaha husûsu Devlet-i 'Aliyye-i ebed-peyvendin dil-hâhî üzere karîn-i hitâm*' diyerek sultana haber verince, III. Ahmed de '*bu keyfiyet hayırlı vech ile ihtitâm bulduğün cümle kullarıma alenen i'lâm ve işâ'at iderim. Âsitâne ve rikâb kaimmakamına i'lâm etdüğün isâbet olmuş kemâl-i pîr olasin*' diyerek hem bu münasebetle İstanbul'da şenlikler tertip edileceğini haber verdi hem de sadrazamı tebrik etti.³⁸

Pasarofça Antlaşması'nın imzalanması İstanbul ve Edirne'de şenliklerle kutlanmasına rağmen III. Ahmed yine de temkinli hareket edilmesi

34 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21864.

35 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21512.

36 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21544.

37 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21513.

38 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21780.

gerektiği kanaatindeydi. Sultanı bu şekilde düşünmeye sevk eden temel neden halk arasında dolaşmaya başlaması muhtemel söylentilerdi. Bir hatt-ı hümayûnunda bu durumu şu şekilde izah eder: “*Âsitâne'nin iki kıst mevâcibi virilüp tevzî' olunursa Edirne'de meksin lüzûmu kalmaz. Lâkin acele dahi pek lâzım değildir. Ser-hadd-i İslâmiyye olan kılâ' vü palankalara metânet ve ta'mîrleri muktezî ve cümle Edirne'de görülmelüdür. Bunlar görülmeden acele üzere Âsitâne'ye nakl olunmak âkıl kârı değildir. Her nice olursa olsun sulh eylediler de yalılara zevk eylemeğe geldiler didirmenin münâsebeti yok. İki kıst mevâcibleri tevzî' olduktan sonra anlar kendüleri varmamıza tâlib olurlar ol zaman dahi rengîn olur.*”³⁹

III. Ahmed, hem söylentilerin önünü almak hem de askerinin terhis edilmesiyle birlikte doğması mümkün sıkıntıları gidermek için bazı tavsiyelerde de bulunmayı ihmal etmedi. Bu manada askerinin ulufesinin verilmesinin ve bunların sınırdaki kalelerin tamirinde istihdam edilmelerinin uygun olacağını belirtti. Meselâ bir hatt-ı hümayûnunda şunları kaydediyordu: “*Benim vezîr-i âlişânım, Niş ve Vidin kal'alarını Belgrad menendi ta'mîr olunmağa ziyâde takayyüd idersiz. Niş ile Vidin miyânında ve Yenipazar taraflarında ve Mora'da köprüsünün biri başında ve Eflak içinde müceddeden kal'a binâ olunmak vücûh ile münâsibdir. Bunlardan mâ'adâ Yergöğü Kal'ası ve Niğbolu Kal'ası ta'mîr olunmağa muhtâcdır. Sulh olundu deyu teziyye hareket itmezsiniz. Memâlik-i mahrûsenin cevânib-i erba'asını bir hoş cümle ile söyleşüyüp metânet virmeğe ziyâde sa'y idersiz. Bu kadar cem' olmuş askeri bî-hûde yere izin virilmeyüp rûz-ı Kasım'a dek kal'a tamirine ta'yîn eyleyesiz. Bosnalıların keyfiyetleri ma'lûm. Saraybosna'nın cevânibi açık. Bir türlü muhâfazaları ve sığınacak kal'aları yoktur. Ol tarafda dahi bir kal'a binâsı gayet münâsibdi. Lâkin bu kal'aların ta'mîrine zamân istediği ma'lûmumdur. Ancak sizler onda iken bunların yapılmasına şürû' olunmak gayet ma'kul ve münâsib mülâhaza iderim. Siz dahi bir hoş fikr idüp cümlesi olmazsa bari ziyâde lüzûmu olanları mübâşeret idersiz. Düşmanın askeri ve başvekili yirlerinden hareket eyleyüp gitmedikçe sizin bu tarafa hareketiniz münâsib değildir. Bu keyfiyet ma'lûmunuz oldukça bir def'a umûmen müşâvere idersiz. Münâsib olan kelimâtı meclis-i müşâverede cümleye ifâde idersiz. Hakk sübhânehû ve te'âlâ dîn [ü] Devlet-i 'Aliyye'ye hayırlı olan vechi ihsân eyleye, âmîn yâ*

39 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21974-Ahmed Refik, “Pasarofça Musâlahası Akd Edilirken”, *Yeni Mecmua*, sayı: 35 (İstanbul 1918), s. 172

Rabbe'l-âlemîn!"⁴⁰ Yine başka bir hatt-ı hümayûnun da benzeri tavsiyelerde bulunuyordu: "Sulh oldu deyu teziyye hareket etmezsiniz. Bi'l-cümle memâlik-i mahrûsenin cevânib-i erba'asını cümle ile söyleşüp metânet virirsiniz. Bu kadar askere bî-hûde yere izin virilmek münâsib olmayup kal'aların ta'mîrine ve binâsına ta'yîn idüp takayyüd-i tâm eylesiniz."⁴¹

III. Ahmed'in asker konusunda tedirgin olmasında cepheden gelen raporların da tesiri vardı. Meselâ Sadrazam İbrahim Paşa, sultana gönderdiği bir takririnde, levend taifesinin sebep olduğu sıkıntıları rapor etmekte ve bunlara karşı alınan tedbirleri sıralamaktaydı. Bu takrir üzerine III. Ahmed de şu hatt-ı hümayûnu kaleme almıştır: "Güzel tedbir itmişsin. Lâkin ızrâr iderlerse cezâlarını viresin deyu paşa-yı mezkûra tenbîh etmişsin. Yeniden mütecâviz haşerât cân havfına düşdükdüde topdan oldukları mahallden hareket ve Gelibolu'dan zor ile mürûr idecekleri mülâhaza olunmak saltanat-ı aliyeye nakîsa gelmemek lâzım ve lâ-büddür. Bunlar sâir sene gibi gelen levend olmayup cümlesi kuttâ'u't-tarîk olduklarını bilirler. Havfları kemâldedir. Tedârükleri hakîmâne görülmek münâsib midir sen a'lemsin."⁴² İbrahim Paşa, askerin sebep olduğu sıkıntılara dair başla bir takririnde de şu önemli bilgileri verir: "Şevketlü, kudretlü, kerâmetlü efendim bundan akdem Vidin'de olan levendât tâifesi ulûfe bahanesiyle tecemmu' ve sonra ferâğat itmeleriyle cürmleri afv olunmuşidi. Ba'dehû kal'a binâsı hizmetine istihdâm murâd eylediklerinde biz ırgad değiliz deyu gelmeyüp tekrar adem-i itâat ve sâire dahi mücib-i ihtilâl olur harekete cesâretlerin paşalar umûmen arz itmeleriyle içlerinde menba'-ı fesâd olanlarının cezâları tertîb olunmak üzere fermân olunmuşidi." Sadrazamın bu takriri üzerine III. Ahmed de şu hatt-ı hümayûnu kaleme almıştır: "Bodur Çavuş öteden beri gayet tama'kâr ve yaramaz olduğu cümlelerin ma'lûmudur. Keyfiyyeti elbetde hesâbı görüldükde nümâyân olur. Fâhiş kabâhati zuhûr iderse cezâsı tertîb olunur. Bölükbaşuların ahz u habsı kaimmakama te'kîd olunmuşdur. Mûcebince amel itdirilir."⁴³

III. Ahmed, başka bir hatt-ı hümayûnun da "Ve rûz-ı Kasım'a değin kal'aların ta'mîrine cem' olmuş askeri ta'yîn idersiz. Mirî ve paşalar levendâtını Kasım'a değin hizmet-i muhâfazaya ta'yîn idersiz. Teziyye

40 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21751.

41 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21979.

42 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21515.

43 BOA, A.AMD, Dosya kısmı, nr. 1/78.

Anadolu'ya mürûr itmeğe ruhsat virmezsiz ve içlerinde ziyâde yaramaz olup kuttâ'u't-tarîk idenlerini ahsen vech üzere birer yere muhâfız ta'yîn idüp başların kat' itdirdesiz"⁴⁴ diyerek savaş sonrası terhis edilecek askerin sebep olabileceği asayişsizliklerin nasıl önünün alınmasına gerektiğine dair görüşlerini bildiriyordu.⁴⁵

21 Temmuz 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalanmasına rağmen sınırların tayini meselesi bir müddet daha devam etti. Bunun için Bâbîâli, Viyana ve Venedik tarafından muhadditler tayin edildi. III. Ahmed, sınır meselelerini de yakından takip etti. Sultanın incelemesi için sınır mahallerini gösteren "tasvirler" dahi hazırlandı.⁴⁶ Ayrıca yazışmaların birer sureti incelemesi için sultana da gönderildi. Meselâ Sadrazam İbrahim Paşa bir takririnde, '*Şevketlü, kerâmetlü, salâbetlü efendim, Niğbolu mutasarrıfı Vezîr Ahmed Paşa kullarının mektûb ve ka'imesi gelüp bi-tevfikihi te'âlâ Nehr-i Tuna'da olan adaların cümlesi taraf-ı Devlet-i 'Aliyyelerinde kalmak üzere çasar hudûd vekili ile kat'-ı nizâ' ve vaz'-ı alâyim idüp gayrı Öles Suyu hududu kat'ına gitmek üzere olduğunu tahrîr itmekle gelen kağıdlar manzûr-ı hümayûnları olmak üzere merfû'-ı rikâb-ı kâmyâbları kılınmıştır. Ma'lûm-ı mülükâneleri buyuruldukda emr ü fermân şevketlü, kerâmetlü, inâyetlü, salâbetlü, velî-ni 'metim efendim pâdişâhım hazretlerininindir'* diyerek sınır tayini ile ilgili sultanın görüşlerini sormaktaydı.⁴⁷

44 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22016.

45 III. Ahmed'in askerin kalelerin tamirinde istihdam edilmesi yönündeki tavsiyelerinde Sadrazam İbrahim Paşa'nın yönlendirmelerinin etkisi olsa gerekir. Mesela İbrahim Paşa, sultana gönderdiği bir takririnde, '*bi'l-cümle mirî piyade ve süvari levendâtı bulunan mahallerin muhafızlarına levendâtın ulûfe ve zahireleri kat' ve bayrakları ref olunmak üzere evâmîr-i aliyeleri neşr ve şimdi tez elden virilecek ulûfe ve zahire akçelerinden beytü'l-mâl-i müslimîn bin kişelik masrafdan rehâ bulup ta'mîrât-ı kal'a ve sâire hidemât-ı lâzime rûz-ı Kasım'a dek taraf taraf eyâletler askeriyle görülmek üzere'* tedbirler aldığını rapor etmektedir (BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21961, tarihsiz).

46 "Şevketlü kerâmetlü inâyetlü efendim hâlâ Adana beylerbeyisi olup Beline'den Novi-i Cedîde varınca tahdîd-i hudûda me'mûr olan Mustafa Paşa kulları gelüp tahdîd eylediği mahallerin tefrik ve temyîz olundığını müş'ir Çasar hudûd vekillerinden aldığı iki kıt'a temessükü ve kendi virdiği temessüklerin sûretini ve dört kıt'a hüccet-i şer'îyye ve ricâl-i ser-haddin iki kıt'a mahzarları ve Bosna ve Niş muhâfızlarının mektûbların ve tahdîd eylediği mahallerin tasvirini getürmekle cümlesi manzûr-ı hümayûnları olmak üzere merfû'-ı rikâb-ı kâm-yâb-ı hidivâneleri olup" (BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22020). III. Ahmed'in incelemesi için Vidin ve Niş kalelerinin de "tasvirleri" hazırlanmıştır (17074).

47 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 232-22208.

Sınır meselelerine dair III. Ahmed'in hatt-ı hümayûnlarına şunları misal olarak verebiliriz:

*“Sen ki vezîrim hudûda me'mûr olanlardan gelen kâğıdları gönder. Manzûr-ı hümayûnum olsun.”*⁴⁸

*“Li'llâhi'l-hamd bu taraf hitâm bulmuş sâir muhaddidlerin ve anlar ile kefere tarafından ta'yîn olan muhaddidlerin keyfiyeti paşa-yı mezkûrdan suâl olunup arz olunmak şimdilik mezkûra bir mansıb virilmeyüp biraz te'hîr olunmak.”*⁴⁹

*“Mukaddem kat' olunan hudûd mücebince olur İbrahim Ağa'nın Nemçelünün keyfiyetine dâir mektûb ya lisânen gönderdiği âdeme havâdise müte'allik sözü var mıdır? Yarın cevâb gönderesin.”*⁵⁰

*“Ahmed Paşa'nın kaimesi manzûrum oldu. Ol tarafda olan hudûd kat'ı bir gün evvel vücûda gelmesi lâzım. Bunda olan elçi ile söyleşilür ise hemen söyleşilüp kat' olunmak gayrı te'hîr olunmamak gayet münasibdir. Buna hemen takayyüd idersiz. Halkımızın hâli ma'lûm. Dürlü dürlü ma'nâ virmeğe başlarlar.”*⁵¹

48 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21700.

49 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22020.

50 BOA, A.AMD, Dosya kısmı, nr. 1/59. Bu hatt-ı hümayun, Viyana'ya gönderilen Elçi İbrahim Paşa'nın sınır kalelerine dair yaşadığı bazı sıkıntılarla ilgili Sadrazam İbrahim Paşa'nın kaleme aldığı takrir münasebetiyle yazılmıştır.

51 BOA, A.AMD, Dosya kısmı, nr. 2/6.

The Peace of Passarowitz and the Habsburg-Ottoman Relations

Jovan Pešalj
(Leiden University)

It is challenging to assign an accurate level of significance to peace treaties. I focus here on the role of the Passarowitz Peace of 1718 in the Habsburg-Ottoman relations and on its long-term consequences. The majority territorial changes from 1718 were subsequently reversed, and the military balance that seemed to turn decisively against the Ottomans returned during the war 1737-1739. Nonetheless, I would argue that the Passarowitz Peace marked the end of the transition period in the Habsburg-Ottoman relations that started in 1699 and a beginning of a new period, of peaceful coexistence and cooperation between two empires. The principles and norms confirmed or introduced in Passarowitz continued to define the Habsburg-Ottoman relationship for two centuries afterwards. I first discuss the period preceding the Peace of Passarowitz, focusing on the Peace of Carlowitz 1699. Second I examine the transition period 1699-1718 to understand the nature of changes in the relationship between the two empires. Finally, I investigate the Passarowitz Peace provisions and their most significant consequences.

1526-1699 Rivalry

The Habsburgs and the Ottomans became direct neighbors in 1526, after the death of the Hungarian king Louis II in the Battle of Mohács. The Archduke Ferdinand I of Austria was proclaimed the king of Hungary, disputing the previous election to the throne of the rival Ottoman vassal king John Szapolya. Although he could not recover central and eastern provinces, Ferdinand managed to establish Habsburg control over the northern and western parts of the Hungarian kingdom. The Habsburg succession frustrated the Ottoman conquest of Hungary and ignited a hundred-and-seventy-year long rivalry between the two empires.

In the XVIth and XVIIth centuries, the Habsburg-Ottoman relations in Hungary were marked by the political and military conflict. Violence continued even in peacetime. *Kleinkrieg*, the raids and sieges involving smaller units, were tolerated. For example, in the first half of the seventeenth century, it was mutually agreed that if 4,000 or less men participate in the raids, this would not be considered as a valid cause for a war.¹ The border population suffered from violence, raids and the abductions for ransom. Some sections were depopulated. The about 1,000 km long border was fortified in depth, with a system of major and minor fortresses on both sides. In the seventeenth century, the Habsburgs controlled 80-90 forts, and the Ottoman about 130. Most Ottoman fortresses were conquered from the Habsburgs.²

The Ottoman Balkan provinces subsidized Ottoman frontier, while the Austrian and Bohemian lands supported the Habsburg military defenses in Hungary.³ The jurisdictions also overlapped. The Hungarian nobility and the Catholic Church from the Habsburg controlled Hungary collected taxes from the people living in the nearby Ottoman *sanjaks*. The inhabitants often have to pay taxes thus twice, once to the Ottoman state and the second time to their titular lords, the Hungarian nobility and clergy. The area of dual rule, called condominium [*munāsafa*], covered between half and two thirds of Ottoman Hungary.⁴

1 Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s. 34.

2 Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535-1881)* (Graz: Institut für Geschichte, 1986), ss. 512-520; Maria Pia Pedani, *Dalla frontiera al confine* (Venice: Herder editrice, 2002), s. 15, 16; Gábor Ágoston, "Defending and Administering the Frontier: the Case of Ottoman Hungary", in *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead (Abingdon, UK: Routledge, 2012), s. 227, 228; Szabolcs Varga, "Croatia and Slavonia in the Early Modern A.g.e.", *Hungarian Studies* 27, no. 2 (2013), s. 269, 270.

3 Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797* (London: Longman, 2003), s. 84, 86-91.

4 See Gábor Ágoston, "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers", in *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat and Robert W. Zens (Madison, WI: The University of Wisconsin Press, 2003), s. 24; Géza Pálffy, *Povijest Mađarske: Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)* (Zagreb: Meridijani, 2010), 44; Ágoston, "Defending and Administering the Frontier", ss. 230-232; Varga, "Croatia and Slavonia:", s. 271, 272.

The War of the Holy League [1683-1699] brought this constellation into question during a series of Ottoman defeats followed the unsuccessful siege of the Habsburg capital Vienna in 1683. The war evolved quickly into a wider conflict, with Poland, Venice and Russia joining as the Habsburg allies. The Habsburg Monarchy was militarily the most successful member of the coalition. The decisive Habsburg victory near Zenta/Senta in 1697 brought the Ottomans to negotiations. The peace treaty in Karlovci [Carlowitz] 1699 significantly changed the political division of the Hungarian plain and the northern Balkans. With the exception of the Banat of Temesvár, the central and southern Hungary came under the control of Vienna, as well as Transylvania, Slavonia, and parts of Srem and Ottoman Croatia.

Transition 1699 -1718

In addition to territorial changes, the Peace Treaty of Carlowitz put Habsburg-Ottoman relations on new foundations. The treaty provisions prohibited raids and other kinds of peacetime cross-border violence. *It is strictly prohibited henceforward [...] to assemble and send armed units [across the border] to invade, raid, pillage and submit the subjects [of the other side] to violence.* The officials who would go against these rules were threatened with severe punishments, while victims were promised justice, the full restoration of stolen property or compensations.⁵ Within a couple of years, peacetime excesses, committed by border military or paramilitary, ceased on the Habsburg-Ottoman border.

In addition, the new border was partially demilitarized. At the Peace Congress in Carlowitz 1698-1699, the Ottoman delegation suggested to demolish some frontier fortifications and to prohibit the building of new ones. The Habsburg representatives accepted this stipulation.⁶ A number of border

5 The Peace Treaty between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, Karlovci (Carlowitz), 26 January 1699 (hereafter "Carlowitz Peace Treaty 1699"), published in Ešraf Kovačević, *Granice bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira* (Sarajevo: Svjetlost, 1973), ss. 64-76 (Serbo-Croatian translation), ss. 165-184 (copy of the Ottoman *ahdname*); The Latin (Habsburg) version in *Treaties et cetera between Turkey and Foreign Powers, 1535-1855* (London: Foreign Office, 1855), ss. 47-59, article 8.

6 Rifa'at A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society* 87, no. 4 (1967): ss. 503-506; John Stoye, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life*

fortresses were demolished and *the building of new fortifications under any pretext* was not permitted. Most border settlements were to be left unfortified [*open*].⁷ The demilitarization was not absolute.⁸ At least some new defensive strongholds were established along the new border, but the pre-1699 density of fortifications was never reached again. The aim of defortification was to discourage violence by leaving both sides more exposed and vulnerable to retributions. With no complete chain of border fortifications to guard the interiors of two empires, both the Habsburgs and the Ottomans were forced to think twice before escalating disputes into hostilities.

In Carlowitz the two sides agreed for the first time to systematically separate their possessions by drawing a clearly defined linear boundary on the terrain. The peace articles dealing with the new border stipulated that a special commission, led by a Habsburg and an Ottoman commissioner should demarcate the borderline within a two months period in the spring of 1699. This was to be done as accurately as possible, *by placing poles, stones and trenches as border marks*. The borders were defined as sacrosanct, inviolable and unchangeable. *Those who would dare to violate, change, move, pull or remove the border marks were [...] to be severely and exemplary punished*.⁹ The purpose of the border was to clearly separate Habsburg and Ottoman jurisdictions. From that moment on, it was explicitly forbidden to *interfere in the dominion of the other side or to claim any jurisdiction there, [...] request any [...] taxes*.¹⁰

Linear borders were an unusual arrangement elsewhere on the European continent. They were known and used for the delimitation of private possessions, but rarely for external boundaries. Most external borders were not demarcated on the terrain. Instead, what two states decided to draw a

and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso (New Haven, CT: Yale University Press, 1994), s. 174, 175.

7 “Carlowitz Peace Treaty 1699”, articles 2, 4 and 7.

8 See Burcu Özgüven, “Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans”, in *The Frontiers of the Ottoman World*, ed. A. C. S. Peacock (Oxford: Oxford University Press, 2009), s. 175; Rossitsa Gradeva, “Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, in *The Frontiers of the Ottoman World*, s. 336.

9 “Carlowitz Peace Treaty 1699”, articles 5, 6, 18.

10 “Carlowitz Peace Treaty 1699”, article 6.

border after changes in possession, they set out to produce the inventories of the acquired villages, towns, fortresses, estates, rights of use and jurisdictions. Since the emphasis was on the collection of jurisdictions, not on a closed territory, numerous enclaves and exclaves were common. The Habsburg Monarchy was itself a collection of not always contiguous lordships. This began to change slowly only from the 1730, when most European countries began to systematically demarcate their external borders. The process was slow and lasted for decades. It involved extensive work on the terrain by commissaries, long negotiations, exchange of territories to eliminate enclaves and exclaves, oaths of allegiance from new subjects, detailed mapping, the production of border protocols, planting border signs.¹¹

The Ottomans were accustomed to linear demarcations well before the peace of Carlowitz. Boundaries with Venice were systematically delimited on the terrain since 1481, and with the Polish-Lithuanian Commonwealth after 1633.¹² The practice of drawing the boundaries demarcated on the terrain

11 Lucien Febvre, "Frontière: le mot et la notion," "Frontière: limites et divisions territoriales de la France en 1789", in *Pour une Histoire à part entière* (Paris: S.E.V.P.E.N, 1962), s. 16, 17; Peter Sahlins, *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees* (Berkeley, CA: University of California Press, 1989), ss. 93-100, 238; Peter Sahlins, "Natural Frontiers Revisited: France's Boundaries since the Seventeenth Century", *The American Historical Review* 95, no. 5 (1990): ss. 1435-1443; Daniel Nordman, *Frontières de France: de l'espace au territoire: XVIe-XIXe siècle* (Paris: Gallimard, 1998), ss. 53-60, 297-307, 317-321, 338-340, 348, 49, 356-359, 363-365, 375, 381, 383, 415-422; Michael Biggs, "Putting the State on the Map: Cartography, Territory, and European State Formation", *Comparative Studies in Society and History* 41, no. 2 (April 1999): s. 374, 385-396, 398, 399; Wolfgang Reinhard, "Zones of Fracture in Modern Europe: a Summary", in *Zones of Fracture in Modern Europe: the Baltic Countries, the Balkans, and Northern Italy*, ed. Almut Bues (Wiesbaden: Harrassowitz, 2005), s. 272; Steven G. Ellis and Raingard Eßer, "Introduction: Early Modern Frontiers in Comparative context", in *Frontiers and the Writing of History, 1500-1850*, ed. Steven G. Ellis and Raingard Eßer (Hannover-Laatzten: Wehrhahn Verlag, 2006), s. 13, 14; Reinhard Stauber, "Grenze", In *Enzyklopädie der Neuzeit* 4, ed. Friedrich Jaeger (Stuttgart: Verlag J. B. Metzler, 2006), s. 1110; Jordan Branch, "Mapping the Sovereign State: Technology, Authority, and Systemic Change", *International Organization* 65, no. 1 (January 2011), ss. 1-7; Reiner Prass, "Die Etablierung der Linie. Grenzbestimmungen und Definition eines Territoriums: Sachsen-Gotha 1640-1665", *Historical Social Research* 38, no. 3 (2013): s. 144, 145.

12 Maria Pia Pedani Fabris, "The Ottoman Venetian Frontier (15th-18th Centuries)", in *The Great Ottoman - Turkish Civilization*, ed. Kemal Çiçek (Ankara: Yeni Türkiye, 2000), vol. 1 (Politics), s. 174; Pedani, *Dalla frontiera al confine*, ss. 39-42; Alexander H. de Groot, "The Historical Development of the Capitulatory Regime in the Ottoman Middle East from the Fifte-

appeared to be a well-established arrangement between the Ottoman Empire and its neighbors, at least in the regions settled by sedentary populations.¹³ Official delimitation documents produced by these delimitations were Ottoman *hudud-nâme* or *sınır-nâme*. These documents were also used in the Ottoman Empire to delimit internal borders between the properties belonging to Islamic pious foundations, *vakıfs*, and the lands of the state Treasury.¹⁴ The practice of linear delimitations seems to be an originally Ottoman administrative practice. In 1698, during the negotiations in Carlowitz, the idea of linear delimitation was introduced by the Ottoman delegation. The Ottoman delegation dismissed the Habsburg suggestion to establish an unpopulated and demilitarized no man's land zone on the section of the border between the Ottoman Banat and the rest of Hungary and suggested to use instead the Ottoman practice of delimitations. This was accepted.¹⁵

It was not immediately clear that the 1699 change was to be long-standing. It took time in both empires to adjust to new circumstances. Military defeats and vast territorial losses brought into question the Ottoman hegemony and legitimacy as an ever-expanding Muslim empire. A formal explanation that this was a temporary setback, while the infidels were too strong was not persuasive enough. The official cause for the rebellion and deposition of Mustafa II [1695-1703] was that he agreed to substantial territorial losses.¹⁶ At that moment, it did not seem that the change in Habsburg-Ottoman relations was irreversible.

enth to the Nineteenth Centuries”, in *The Ottoman Capitulations: Text and Context*, ed. Maurits van den Boogert and Kate Fleet, *Oriente Moderno* 22 n. s. (vol. 83), no. 3 (2003), s. 588, 89; Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century), an Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents* (Leiden: Brill, 2000), ss. 57-67. See also Rudi Matthee, “The Safavid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab as Seen by the Safavids”, in *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes*, ss. 168-70; Dariusz Kołodziejczyk, “Between Universalistic Claims and Reality: Ottoman Frontiers in the Early Modern Period”, in *The Ottoman World*, s. 208.

13 Resat Kasaba, “L’Empire ottoman, ses nomades et ses frontières aux XVIIIe et XIXe siècles”, *Critique internationale* 12, no. 3 (2001), ss. 112-18, 123.

14 See Pedani Fabris, “The Ottoman Venetian Frontier”, s. 172, 175-76; Pedani, *Dalla frontiera al confine*, ss. 43-49; Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations*, ss. 57-67.

15 Abou-El-Haj, “Ottoman Diplomacy at Karlowitz:” ss. 503-506; Stoye, *Marsigli’s Europe*, s. 174, 75.

16 Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged* (Harlow, UK: Pearson, 2007), ss. 24-28, 36, 37.

A similar impression existed on the Habsburg side. Even though the Habsburg achievements in 1699 were significant, it was clear that it took four allies and fifteen years of fighting to bring the Ottomans to negotiating table. There was a military parity between the Ottomans, Russians and Habsburgs around 1700.¹⁷ The Habsburgs feared that, if international circumstances change, the Ottomans could attempt to reverse their losses. Vienna was not persuaded that the new pacified border regime would work. This is why the Habsburg Monarchy kept the Military Border. While four Habsburg border captaincies in western and northern Hungary, were dissolved after 1699, the two that were closer to the Ottomans were kept in place. In addition, two new military borders were organized, the Danube-Sava Border and, further to the east, the Tisza-Máros Border, to provide defenses in depth for the whole length of the border section where the Habsburg territory faced the sanjaks directly ruled from Istanbul.¹⁸

The decade and a half after 1699 seemed to offer many opportunities for the Ottomans to intervene, with concurrent political crises and conflicts forcing Vienna to divide attention and resources. Between 1701 and 1714, the Habsburg Monarchy was one of the major belligerents in the War of the Spanish Succession. Its troops fought in the Holy Roman Empire, in Italy and in Spain. At the same time, the activities of a Protestant rival power Sweden in nearby Poland-Lithuania during the Great Northern War [1700-1721] kept Habsburg statesmen nervous. The crisis intensified in 1703 when a rebellion broke inside the Habsburg Monarchy. The rebels, led by Francis Rákóczi, started a war that put the Habsburg kingdom that bordered Ottomans, Hungary, in turmoil. Worse, Rákóczi invited the Ottomans to intervene and help him secede from Vienna.¹⁹ The Habsburg government feared that the Ottomans could accept the invitation and attempt to return Hungary under their rule. Concerned about the prospects of a new war with the new Sultan Ahmed III, the Habsburgs sent a permanent diplomatic envoy in Istanbul, after keeping this post vacant for four years. His task was to closely follow the policy at the Ottoman court, to counter hostile machinations from the rival European

17 Aksan, *Ottoman Wars*, s. 45, 46.

18 Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence*, s. 84, 240-42.

19 Karl A. Roider, *Austria's Eastern Question, 1700-1709* (Princeton: Princeton University Press, 1982), s. 22, 23.

powers, such as France. Throughout the first decade of the XVIIIth century the Habsburg politicians remained concerned that a new war with the Ottomans was a real possibility.²⁰ The peace of Szatmár of 1711, putting an end to the war in Hungary, offered a temporary respite. On the other hand, new crises kept Vienna worried, such as the activities of the Swedish king Charles XII in the Ottoman Empire and the Ottoman Prut campaign in 1711 against Russia.

The Ottoman success in the Prut campaign in 1711 was unsettling. After two more declarations of war Russia was forced by 1713 to agree to return the territorial gains from the War of the Holy League [1683-1699]. It agreed to hand over the fortress of Azov to the Ottomans and to demolish a number of frontier forts. The Black Sea became again an Ottoman lake. The ensuing Ottoman war with another war ally, Venice, was much more worrisome. In December 1714 the Ottomans declared war to the Republic of the Saint Marc. While the Russians were partly responsible for the previous war with the Sultan, Venice unsuccessfully tried avoiding the conflict. The next spring the Ottomans launched a campaign in the Peloponnesus [Morea] and by September 1715 conquered the peninsula, the major Venetian territorial gain in 1699. After restoring the pre-1699 territorial division, the Ottoman armies remained determined to pursue the conquest, turning subsequently against other Venetian Mediterranean possessions, including the Island of Corfu. This alarmed Vienna. Were both the Russian-Ottoman conflict and the Ottoman-Venetian the parts of a larger Ottoman strategy to revise Carlowitz by engaging and defeating former allies one by one? Was the Habsburg Monarchy the next in line in this master plan once Venice was defeated? The Habsburg envoy at the Ottoman court, Franz Anselm Fleischmann, claimed that exactly that was the case. He warned that, when Ottomans finished with Venice, they will turn to the north, and would attempt to reclaim Hungary from the Habsburgs.²¹ It would be better for Vienna to intervene while Venice was still fighting.

In the meantime, Vienna became less entangled in other parts of Europe, creating a space for the intervention against the Ottomans. In 1713/1714 the War for the Spanish Succession ended. In September 1715 the French king Louis XIV died and the French court assured the Habsburgs that it would not support Spain in eventual attempts to conquer former Spanish dominions in

20 Roider, *Austria's Eastern Question*, ss. 23-30.

21 Roider, *Austria's Eastern Question*, ss. 35-41, 44-48. Aksan, *Ottoman Wars*, s. 98.

Italy [Madrid and Vienna were still technically at war]. Finally, in November 1715 the Habsburg Monarchy concluded the Barrier Treaty with the United Provinces of the Netherlands. Vienna was able to retrieve its troops from Italy and form the Southern Netherlands.

It seemed as an opportunity for the Habsburgs to resolve the question of Hungary and rivalry with the Ottomans once and for all. A Habsburg victory could not only bring strategically important points on the border, such as the fortresses of Temesvár and Belgrade under the Habsburg control, improving the defenses of Hungary. The conquest of Banat would also complete the existing Hungarian holdings by the Habsburgs. Finally the successes could force the Ottomans to give up Hungary and any revision ambitions permanently. In intervening in the Ottoman-Venetian struggle, Vienna could take a righteous role of the defender of the peace treaty of 1699, which the Ottomans violated by attacking Venice. On 13 April 1716 the Habsburg court sent an ultimatum to the Ottomans, demanding to end the war with Venice, to return Morea and to pay compensation. The Ottomans refused and the two empires entered war in May 1716. In July 1716 the Prince Eugene defeated Damad Ali Pasha near the fortress Varadin [Petrovaradin, Peterwaradein]. In October 1716 Temesvár fell and with it the Province of Banat, the last part of the medieval Kingdom of Hungary still under Ottoman rule at that moment. In July 1717 the Habsburg army under Eugene besieged Belgrade, the key fortress on the Danube. The Ottoman relieve force was defeated on 16 August, and two days later the fortress surrendered. After the Spanish invasion of Habsburg Sardinia in August 1717, Vienna was ready to reestablish peace with the Ottomans. The Ottomans, shaken by Habsburg victories after their previous military successes over Russia and Venice, readily agreed. The foundation for the negotiations between the Habsburgs and the Ottomans was the principle of *uti possidetis*, with each side keeping what it controlled at the moment.²² For the Habsburgs, that meant adding Banat, the southeastern tip of Srem, northern Serbia, northern Bosnia and Lesser Wallachia to their dominions.

²² Roider, *Austria's Eastern Question*, ss. 44-56; Aksan, *Ottoman Wars*, s. 101, 102; Jovan Pešalj, "Making a Prosperous Peace: Habsburg Diplomacy and Economic Policy at Passarowitz", in *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić and Jovan Pešalj (West Lafayette, IN: Purdue University Press, 2011), s. 145, 146.

Passarowitz 1718: New Elements

The Peace of Passarowitz, which was concluded on 21 July 1718, could be seen as an end in the transition period in the relationship between the Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy. The norms introduced in Carlowitz two decades earlier were strengthened and further developed. The Treaty again prescribed the linear border and the demarcation of the new boundary by a joint commission on the terrain. As in Carlowitz in 1699, the treaty also prescribed that the two empires were not allowed to fortify the new frontier. At the Peace Congress of Passarowitz in 1718, the Ottoman side insisted on the prohibition of building new fortifications and towns, allowing a just repair of the existing ones and this was again accepted.²³

The year 1718 could be designated as the end of the transition period because by then not only the Ottomans, but the Habsburg side as well realized that the change in the Habsburg-Ottoman relations that began in 1699 was of permanent nature. The provisions of the Passarowitz Peace made it more difficult to reverse. Confident in 1718 that the Ottoman Empire is sincerely dedicated to peace, unlike in 1699 Vienna did not organized new defense in depth, with no new Military Borders. This left most of the existing Military Borders in the Habsburg interior, with the discrepancy between the Military Border and the actual boundary increasing eastwards, with the easternmost Tisza-Máros Border being 100-300 km away from the nearest Ottoman military outposts. The Habsburg Military Border struggled to find a new purpose. The border was reorganized from the late 1730s to the early 1750s, into a relatively cheap source of recruits for the Habsburg army. Vienna began to use Military Border troops in the other European theaters of war. Unlike the regular standing army, these troops were to be paid only when on campaigns. In the peacetime they were to sustain themselves by cultivating the land plots assigned to their families on the Military Border.²⁴ Some old Military Borders

23 Drag. M. Pavlović, "Požarevački mir (1718. g.)", *Letopis Matice srpske* 207, no. 4 (1901), s. 62, 63.

24 Gunther E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia, 1740-1881: a Study of an Imperial Institution* (Chicago: University of Chicago Press, 1966), ss. 21-38, 40-45; Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat*, ss. 131-139; Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence*, ss. 83-92, 227-30, 240-43, 319-24; William O'Reilly, "Border, Buffer and Bulwark. The Historiography of the Military Frontier, 1521-1881", in *Frontiers and the Writing of History*, s. 231, 233, 238, 242.

survived, such as the Varaždin Generalate, while others were ultimately dissolved, such as the Tisza-Máros border in 1751-1752.²⁵ When the Military Border was extended in the 1760s to Banat and to Transylvania, the main goal was to increase the pool of recruits, not to provide better defense against the Ottomans.

Military rivalry was replaced in 1718 by other elements that further strengthened the peaceful coexistence of two empires. The Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire enhanced peacetime links, particularly commerce and free travel. The Trade and Navigation Treaty of Passarowitz from 28 July 1718 exempted the Habsburg and Ottoman merchants from all taxes except a single 3% custom duty. They were also allowed to travel freely throughout the respective empires. They were exempted from local jurisdictions and placed under the direct protection of Habsburg and Ottoman courts.²⁶ The Habsburg Monarchy saw the Ottoman Empire not primarily as a military rival and an area for territorial expansion, as a potential market for Habsburg products. The last Habsburg envoy at the Ottoman courting in the XVIIIth century, Peter Herbert Rathkeal, pointedly underlined the importance of commerce in the Habsburg Ottoman relations. He noted that his principal diplomatic duty was to improve Habsburg commerce in the Ottoman lands.²⁷

The Ottoman merchants, particularly the Ottoman Orthodox Christian subjects, known as *Greek merchants*, profited more from the treaty than their Habsburg counterparts. In 1725 the former Habsburg diplomat Michael Talman complained that the Habsburg Hungarian market was under control of Ottoman merchants, with poorer subjects favoring Ottoman woolen textile, while the well-off inhabitants preferring Ottoman silk.²⁸ General population in many parts of Hungary still preferred Ottoman woolen textiles in the 1770s.²⁹ The consumers apparently only slowly developed new tastes for the

25 Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert* (Munich: Verlag R. Oldenbourg, 1967), ss. 83-98.

26 Pešalj, "Making a Prosperous Peace", s. 146, 147.

27 Roeder, *Austria's Eastern Question*, s. 17.

28 Pešalj, "Making a Prosperous Peace", ss. 148-151.

29 Friedrich Wilhelm von Taube, *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthums Syrmien: sowol nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und*

textiles that were produced in the Habsburg monarchy. Uneven tariff burdens also contributed to trade imbalance. Unlike the Ottoman subjects, who paid between 3 and 5 % of charges on their merchandize in the Habsburg Monarchy and were freed of transit duties, domestic Habsburg subjects had to pay 7.5% tariffs, plus transit duties.³⁰

The second peacetime norm, which was promoted after 1718, was the protection of free travel. While essential for free commerce, it also affected a larger population, also migrants traveling for non-business related purposes. The pacification of the border after 1699, clearly separated jurisdictions and mutual protections and guarantees, benefited not only the border population but also all persons crossing the border. In addition, in the wake of Passarowitz Peace Congress, the Habsburg Monarchy addressed one of the biggest threats to free travels, the epidemics of plague. The epidemics of plague would spread quickly and would bring travel and commerce to a standstill for months. This negatively affected both private businesses and state incomes. While the plague gradually withdrew from Western, Southern, Central, Northern and Eastern Europe between the 1670s and the 1770s, it remained endemic in vast Ottoman possessions. Immediately after 1718, the Habsburg Monarchy adopted the system of permanent maritime quarantines that existed in European ports since the fifteenth century introducing them to its ports, Trieste and Rijeka [Fiume]. More importantly, from the 1720s, it also established permanent border controls and mandatory quarantines on the land border between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire. They made travel more regulated, longer and more expensive, but also safer, increasing certainty.

The permanent border controls were introduced in 1726 and lasted until 1855. Every migrant coming to the Habsburg territory would be interviewed and examined for signs of epidemic diseases, then sent into separate quarters, where he or she would be isolated for three to six weeks. The quarantined

militarischen Dingen, 3 vols. (Leipzig: 1777-1778), vol. 1: 68; vol. 2, s. 21, 31-33.

³⁰ Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat*, ss. 60-72, 146-201. Habsburg merchants enjoyed similar privileges in the Ottoman Empire, single 3% custom duty, exemption from all other charges, from 1718, but not on their domestic market. Carl Bernhard von Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaisertums: Ein Versuch*, 2 vols. (Vienna: Carl Gerold, 1817-1823), vol. 2, no. 1, s. 437, 438.

persons were supplied by food, firewood and fodder for their horses by quarantine servants.³¹ In this manner the Habsburg Monarchy protected not only commerce, but also the general population from plague epidemics. Border sanitary protections were not only complicated to organize. They also needed peace to function properly. During the Habsburg-Ottoman war 1737-1739 the first sanitary cordon and its network of quarantines collapsed. Guard posts and border quarantines had to be abandoned due to Ottoman advances. Ad hoc interior cordons that were drawn to stop plague epidemics from spreading were insufficiently effective. The epidemic spread across Hungary. Only the end of the war preserved the Austrian lands further westward from the contagion. Effective anti-epidemic measures needed stable and peaceful border to work. In 1740 the sanitary cordon was reorganized and new network of border quarantines was reestablished.³² The Ottoman side did not perceive the existence of these border controls as contrary to the Habsburg-Ottoman agreements that guaranteed free travel, even though the compulsory quarantines added extra time and costs to every travel. It was in accordance with contemporary international practices, which existed in many other Mediterranean European ports and with which the Ottomans were familiar.

The new priorities in the Habsburg-Ottoman relations after 1718 redirected human and other resources into peacetime investments. The maintenance of an efficient border control demanded thousands of border guards monitoring the border all year round. The guarding of the border became the principal duty of the Military Border troops. The guards guarded borders from watchtowers, built in such distances providing a complete view of the boundary. They were closer to each other in forested hilly areas and further apart in grass plains and along the river borders. The guards went on regular daily patrols for signs of illegal entrances, usually reporting back that there was nothing to report.³³

31 Erna Lesky, "Die österreichische Pestfront an der k. k. Militärgrenze", *Saeculum* 8 (1957), s. 84, 86, 87.

32 Lesky, "Die österreichische Pestfront", ss. 92-94; Daniel Panzac, *Quarantaines et lazarets: L'Europe et la peste d'Orient (XVIIe-XXe siècles)* (Aix-en-Provence: Édisud, 1986), s. 74.

33 Taube, *Historische und geographische Beschreibung*, vol. 3: 115-116; Franz Stefan Engel, "Beschreibung des Königreichs Slawonien und Herzogthums Syrmien", 1786, 2 vols. Austrian State Archive (Österreichisches Staatsarchiv), Kriegsarchiv, Vienna, Austria (abbreviated here as KA), KA KPS LB K VII 1, 47 E, vol. 2: 711, ss. 713-715; Hietzinger, *Statistik der Militärgrenze*, vol. 2, no. 1, ss. 366, 369; vol. 2, no. 2, ss. 354-56; Spiridion Jowitsch, *Ethnog-*

The Ottoman border authorities were perceived as important partners in border and migration controls. The Ottoman border pashas were informed about the changes in quarantine regimes in advance. They were consulted when new buildings were planned in the border area. The Ottoman inhabitants of Belgrade opposed for a decade successfully the plans to erect a pre-quarantine facility in the area around the Belgrade fortress. Only when in 1762 the Habsburg devised an arrangement that excluded new construction in the immediate border area, this project proceeded.³⁴ The Habsburg side responded to Ottoman legitimate concerns about decreased fiscal incomes during plague, such as the complaint of Abdi Pasha of Belgrade in 1762 by emphasizing that proper anti-plague protection were in mutual interest, because they ensure the continuous flow of commerce, beneficial for the purses of both sides. The alternative would be occasional plague epidemics stopping all traffic for months.³⁵

If there was an enduring rivalry between the Habsburgs and the Ottomans throughout the XVIIIth century, it was struggle for people. According to contemporary economic and demographic theories, the states were to strive to increase their population. The more people would mean more tax incomes and

raphisches Gemählde der slavonischen Militärgränze oder ausführliche Darstellung der La.g.e., Beschaffenheit und politischen Verfassung des Landes, dann der Lebensart, Sitten, Gebräuche, der geistigen Bildung und des Charakters seiner Bewohner (Vienna: 1835), ss. 48-53; E. I. von Tkalac, Jugenderinnerungen aus Kroatien (1749-1823. 1824-1843) (Leipzig: Otto Wigand, 1894), ss. 134-136; Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence*, ss. 240-242.

34 Vienna, 12 March 1762, to the Slavonian Sanitary Commission (abbreviated hereafter as Slav. SK), 1762 Martius 4; Vienna, 30 March 1762, to the Hofkriegsrat (abbreviated hereafter as HKR), 1762 Martius 12; Vienna, 25 May 1762, to the Hof- und Staats Kanzlei, Nota to HKR, 1762 Majus 5; Vienna, 25 June 1762, to the Slav. SK, 1762 Junius 7, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 3.

35 The Letter of Abdi Pasha, the Ottoman Governor of Belgrade, 1762, HHStA StAbt Türkei III 4-2. HHStA - Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Austrian State Archive, Vienna, Austria. Sanitary Court Commission (abbreviated hereafter as SHD) to the Provincial Administration of Temesvár (hereafter TLA), Vienna, 27 March 1761; 1761 Martius 5, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Akten 1; Vienna, 17 November 1759, to TLA, 1759 November 2, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 3. SHD to TLA, Vienna, 27 March 1761, 1761 Martius 5, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Akten 1. The SHD Rescript, Vienna, 25 January 1770; Erleuterung (by the Slav. SK) auf das (...) Rescript; A protocol of the Slav. SK, from 20 February 1770, 1770 Martius 9, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Akten 2;

more powerful states.³⁶ The Habsburg Monarchy tried to attract the settlers from the Ottoman Empire. It saw the Russian-Ottoman war 1768-1774, for example, as an opportunity to acquire new subjects. To facilitate entrances, it introduced shorter quarantines of only eleven days, maintenance subsidies for Christian refugees from Wallachia and Moldavia that tried to escape Russian and Ottoman armies. To make returns more difficult, it settle refugees away from the border and offered loans to the refugees who decided to settle down in the Habsburg Monarchy permanently.³⁷ Vienna also tried to attract settlers during peacetime, allowing entrances outside the official border crossing points and the view of the Ottomans border guards, organizing improvised quarantines for these immigrants and by distributing aid and loans.³⁸ The peasants were trying to improve their tax burden by moving from one empire to the other. In 1755, for example, the arrival of Ottoman settlers to Pančevo stopped because the taxes in the Ottoman Empire were lower than in the Habsburg Monarchy.³⁹

36 Frederick G. Whelan, "Population and Ideology in the Enlightenment", *History of Political Thought* 12, no. 1 (1991), ss. 38-49, 63-69; Marc Raeff, *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in Germanies and Russia, 1600-1800* (New Haven, CT: Yale University Press, 1983), s. 70, 71, 92-94; Josef Ehmer, "Bevölkerung", in *Enzyklopädie der Neuzeit* 2: 94-97, s. 99, 100; Thomas Simon, "Bevölkerungspolizei", in *Enzyklopädie der Neuzeit* 2, s. 19, 20; Mattias Asche, "Peuplierung", in *Enzyklopädie der Neuzeit*, vol. 9: ss. 1042-1045; Josef Ehmer, "Populationistik", in *Enzyklopädie der Neuzeit* 10; Lars Behrisch, *Die Berechnung der Glückseligkeit. Statistik und Politik in Deutschland und Frankreich im späten Ancien Régime* (Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2016), ss. 17-23, 27-41, 56-65, 75-80.

37 Protocollum Deputationis Aulica in Re Sanitatis, to the Empress Maria Theresa, 16 October 1769, 1769 November 3, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Akten 2; SHD to TLA, Vienna, 7 March 1770, 1770 Majus 2; SHD to TLA, Vienna, 28 June 1770, 1770 Junius 15; SHD to Transylvanian SK, Vienna, 26 July 1770, 1770 Julius 21, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 5; Slavko Gavrilović, *Prilog istoriji trgovine i migracije: Balkan-Podunavlje XVIII i XIX stoleća* (Belgrade: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1969), ss. 111-114.

38 Consignation, was pro 1754 vor emigrierte Familien ex Turcico in hießiger Contumaz, die quarantine gehalten, Pančevo, 31 December 1754, Johann Paitsch, Cont. Director, FHKA NHK Banat A 123. FHKA - Finanz- und Hofkammerarchiv, Austrian State Archive (Österreichisches Staatsarchiv), Vienna, Austria.

39 Johann Paitsch to TLA, 31 October 1755, Sanitäts-Diarium von der Contumaz-Station Panzova pro October 1755, FHKA NHK Banat A 123.

Conclusion

The Peace of Passarowitz of 1718 strengthened the norms introduced in 1699 in Carlowitz, enhancing the pacification of the Habsburg-Ottoman relations. In addition, it introduced new elements that reinforced the peace between the two empires: free travel, low-tariffs and the protection against epidemic disease. Border became safe to settle and move across. Commercial privileges and free travel encouraged trade, while the sanitary cordon ensured that the traffic would not stop even plague epidemics. In short, the peace congress of 1718 increased long-term prospects for peace, being in this regard much more consequential than the 1718 territorial changes which were partially reversed in 1739. By increasing investments in peacetime cooperation and commerce, and by limiting the border defenses, both empires had more to lose during conflicts. In the long run, this enhanced the establishment of a permanent peace between the Habsburg and Ottoman courts.

Austria did lead two additional wars, in 1737-1739 and in 1788-91. In both wars it was more an unenthusiastic ally of Russia, then a main force behind the conflict. In 1737 Vienna was eager to keep the Russian alliance and to control Russian territorial ambitions, which threatened to tip the balance of power in Southeastern Europe. While it hoped to expand territorially, by 1739 the Monarchy retreated from the Balkans instead, after realizing the Ottomans could still be formidable enemies in 1747, the Belgrade Treaty was declared as permanent.⁴⁰

With the new Prussian threat after 1740, Vienna appreciated the Ottomans as peaceful neighbors. The Ottomans on their part was considering Russia as the biggest foreign threat, not Austria. The Ottomans rejected the Prussian offer for military alliance against Vienna and negotiated a friendship and commerce agreement between 1760 and 1762 with Berlin instead. When 1768 the Ottomans declared war on Russia, the Vienna not only offered mediation, but concluded on 6 July 1771 an alliance with the Ottomans, promising diplomatic or military support in return for the Lesser Wallachia and a subsidy. By 1772 Vienna withdrew from the alliance, but still strongly preferred the continuation of the Ottoman rule on the Balkans to Russian conquests. In 1777, Joseph II declared that the Ottoman demise would be more unfortunate

40 Roider, *Austria's Eastern Question*, 64-76, 89-90, 101.

than useful. He nevertheless entered the last Habsburg-Ottoman war 1788-1791 primarily to keep Russia as ally against Prussia and to control Russian conquests.⁴¹ Despite military successes, with the Habsburg army capturing Belgrade in October and Bucharest in November 1789, Vienna was content to return in 1791 to status quo ante bellum with minor border corrections. After the concurrent rapprochement with Prussia the Habsburg Monarchy disengaged from the Balkans until 1876-1878, as Russian alliance was not so essential to keep Berlin in check.

⁴¹ Roeder, *Austria's Eastern Question*, ss. 102-107, 113-129, 153-157, 171; Aksan, *Ottoman Wars*, s. 12, 13, 86-87, 137.

1718 PASAROFÇA BARIŞ ANTLAŞMASI VE HABSBURG-OSMANLI İLİŞKİLERİ

Jovan Peşalj

(Leiden University)

(İngilizce'den Çeviren: Erkan Öğütmen)

Bariş antlaşmalarına belirli bir önem seviyesi atfetmek zordur. Burada, 1718 Pasarofça Bariş Antlaşması'nın Habsburg-Osmanlı ilişkilerindeki etkisine ve uzun vadeli sonuçlarına değineceğim. 1718'de oluşan sınır değışikliklerinin çoğu sonradan eski haline geri geldi ve 1737-1739 savaşı ile askeri denge Osmanlı lehine döndü. Bununla beraber, Pasarofça Bariş Antlaşması'nın Habsburg-Osmanlı arasında 1699 yılında başlayan ikili ilişkilerin geçiş döneminin sonu ve iki İmparatorluk arasında bariş içinde birlikte yaşama ve işbirliği adına yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu iddia ediyorum. Pasarofça'nın ilkeleri ve kaideleri iki yüzyıl boyunca Habsburg-Osmanlı ilişkilerinde belirleyici oldu. İlk olarak Pasarofça'dan önceki dönem olan 1699 Karlofça Bariş Antlaşması üzerinde durdum. Sonrasında, iki İmparatorluk arasındaki ilişkilerde yaşanan değışikliklerin doğasını anlayabilmek için 1699-1718 geçiş dönemini inceledim. Son olarak, Pasarofça Bariş'i'nin hükümlerini ve bunların en önemli sonuçlarını araştırdım.

1526-1699: Çekişme

Mohaç Savaşı'nda Macar Kralı II. Louis'nin ölümüyle Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu 1526 yılında doğrudan komşu oldu. Önceki seçimle rakip Osmanlı tebaasındaki John Szapolya'nın Macaristan kralı ilân edilmesine itiraz edilerek yerine Avusturya Arşidükü I. Ferdinand Macaristan kralı ilân edildi. Ferdinand merkezdeki ve doğudaki eyaletleri geri alamamış olsa da Macaristan Krallığı'nın kuzey ve batı bölgeleri üzerinde Habsburg hâkimiyetini kurmayı başardı. Macaristan'daki Habsburg hâkimiyeti, Osmanlı'nın burayı fethetmesini engelleyerek iki imparatorluk arasında yaşanacak yüz yetmiş yıllık çekişmenin fitilini ateşledi.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Habsburg-Osmanlı ilişkilerine siyasi ve askerî çekişmeler damga vurdu. Barış zamanında dahi şiddet devam etti. *Kleinkrieg* (*devam eden savaşlar*), küçük birliklerin yaptığı saldırı ve kuşatmalara müsamaha gösterildi. Örnek olarak XVII. yüzyılın ilk yarısında saldırılarda 4.000 veya daha az adam yer aldığı takdirde bunun bir savaş sebebi sayılmayacağı karşılıklı olarak kabul edildi.¹ Sınırdaki yaşayan halk şiddetten, saldırılardan ve fidye için adam kaçırmalardan mağdurdu. Bazı bölgelerde nüfus azaldı. Yaklaşık olarak 1.000 km uzunluğundaki sınır hattı her iki tarafta derinlemesine olacak şekilde büyüklü küçüklü kalelerle tahkim edilmişti. XVII. yüzyılda Habsburg İmparatorluğu 80-90 kaleyi kontrol eder iken Osmanlı'ya ait 130 kale vardı. Osmanlı kalelerinin çoğunluğunu Habsburg İmparatorluğu'ndan ele geçirilenler oluşturuyordu.² Osmanlı himayesindeki Balkan eyaletleri, Osmanlı sınır bölgesini desteklerken, Avusturya ve Bohemya Macaristan'da bulunan Habsburg savunma birliklerine destek veriyordu.³ Yetki alanları birbirine girdi. Macar soyluları ve Katolik kilisesi, Habsburg kontrolündeki Macaristan'da Osmanlı sancakları yakınında yaşayan halktan vergi topladı. Burada yaşayan halk, bir kez Osmanlı Devleti'ne ve bir kez de sadece unvan sahibi efendilerine, Macar soylulara ve ruhban sınıfına olmak üzere iki kere vergi ödemek zorunda kaldı. Osmanlı'nın Macaristan'da hüküm sürdüğü toprakların yarısı ve üçte ikisi arasındaki bölgeyi kapsayan bu çift başlı yönetime kondominyum [munāsafa] deniyordu.⁴

1 Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*, 2nd ed. [Cambridge: Cambridge University Press, 2000], s. 34.

2 Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slavonischen Militärgrenze [1535-1881]* [Graz: Institut für Geschichte, 1986], ss. 512-520; Maria Pia Pedani, *Dalla frontiera al confine* [Venice: Herder Editrice, 2002], s. 15, 16; Gábor Ágoston, "Defending and Administering the Frontier: the Case of Ottoman Hungary", *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead [Abingdon, UK: Routledge, 2012], s. 227, 228; Szabolcs Varga, "Croatia and Slavonia in the Early Modern A.g.e.", *Hungarian Studies* 27, no. 2 [2013]: s. 269, 270.

3 Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797* [London: Longman, 2003], s. 84, 86-91.

4 See Gábor Ágoston, "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers", *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat and Robert W. Zens [Madison, WI: The University of Wisconsin Press, 2003], s. 24; Géza Pálffy, *Povijest Mađarske: Ugarska na granici dvaju imperija [1526-1711]* [Zagreb: Meridijani, 2010], s. 44; G. Ágoston, "Defending and Administering the Frontier", ss. 230-32; Varga, "Croatia and Slavonia:", s. 271, 272.

1683 yılında Osmanlı'nın başarısız olduğu Habsburg İmparatorluğu'nun başkenti Viyana kuşatmasını müteakip 1683-1699 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı İmparatorluğu-Kutsal İttifak Savaşları boyunca Osmanlıların aldığı bir dizi yenilgi bu durumu gündeme getirdi. Polonya, Venedik Cumhuriyeti ve Rusya'nın Habsburg ittifakına katılmasıyla, savaş hızlı bir şekilde daha geniş bir çatışmaya sahne oldu. Habsburg Monarşisi askerî açıdan bu birliğin en başarılı üyesiydi. Habsburg İmparatorluğu'nun 1697'de Zenta/Senta yakınlarındaki kesin zaferi, Osmanlıları antlaşma masasına oturmaya zorunda bıraktı. 1699 yılında Karlovci'de [Karlofça] imzalanan barış antlaşması Macaristan topraklarının ve Balkanların siyasi haritasını önemli ölçüde değiştirdi. Banat Eyaleti'nin başkenti Temeşvar hariç, Macaristan'ın merkezi ve güneyi ile birlikte Transilvanya, Slovenya, Srem ile Osmanlı idaresindeki Hırvat topraklarının bazı bölgeleri Viyana'nın hâkimiyeti altına girdi.

1699 -1718 Geçiş Dönemi

Sınır değişikliklerin yanı sıra, Karlofça Barış Antlaşması Habsburg-Osmanlı ilişkilerini yeni temeller üzerine oturttu. Antlaşma koşulları, akınları ve barış zamanı yapılan diğer sınır ötesi zorbalıkları yasakladı: “*Bundan böyle silahlı birlikleri toplayıp istila ve akın etmek, yağma yapmak ve karşı tarafın halkına zulmetmek için sınır ötesine göndermek kesinlikle yasaklanmıştır.*” Mağdurların çalınan mallarının tamamının telafi edilmesi veya karşılığında tazminat ödenmesinin kanunlar çerçevesinde teminat altına alınmasının yanı sıra, bu kanunlara karşı gelen devlet adamları ağır cezalara maruz kalacaktı.⁵ Birkaç yıl içerisinde, barış zamanı Habsburg-Osmanlı sınırı boyunca askerî ve milis kuvvetler tarafından yapılan sınır ötesi saldırılar kesildi. Bununla beraber yeni sınır kısmen askerden arındırıldı. 1698-1699 Karlofça Barış Kongresi'nde Osmanlı heyeti bazı sınır surların yıkılmasını ve yenilerinin yapılmasının yasaklanmasını önerdi. Habsburg temsilcileri bu şartları kabul etti.⁶ Bazı

5 The Peace Treaty between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, Karlovci [Carlowitz], 26 January 1699 [hereafter “Carlowitz Peace Treaty 1699”], published in Eşraf Kovačević, *Granice bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira* [Sarajevo: Svjetlost, 1973], ss. 64-76 [Serbo-Croatian translation], ss. 165-184 [copy of the Ottoman ahdname]; the Latin [Habsburg] version in *Treaties et cetera between Turkey and Foreign Powers, 1535-1855* [London: Foreign Office, 1855], ss. 47-59, article 8.

6 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of the American Oriental Society* 87, no. 4 [1967], ss. 503-506; John Stoye, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life*

hudut kaleleri yıkıldı ve herhangi bir bahane ile yeni surların inşasına izin verilmedi. Sınır yerleşimlerinin çoğunda sur olmayacaktı [*açık*].⁷ Askerden arındırma kayıtsız şartsız değildi.⁸ En azından yeni sınır hattı boyunca yeni kaleler yapılmıştı. Ancak hiçbir zaman 1699 öncesi mevcut sayıya ulaşamadı. Surların kaldırılmasındaki amaç her iki tarafı da saldırılara karşı korunmasız ve savunmasız bırakarak şiddetten vazgeçirmektir. Her iki tarafında kesintisiz bir sınır savunma hattına sahip olmaması nedeniyle hem Habsburg hem de Osmanlı İmparatorlukları, anlaşmazlıkları düşmanlığa sürüklemekten önce iki kez düşünmek zorunda kaldı.

Karlofça'da ilk kez her iki tarafın da bölgede sahip olduğu topraklar açıkça belirlenmiş ve sistemli bir şekilde doğrusal sınırlar çizilerek sınırların belirlenmesi konusunda karşılıklı anlaşmaya varılmıştır. Yeni hudut ile ilgili barış antlaşması maddeleri çerçevesinde, bir Habsburg ve bir Osmanlı temsilcisinden oluşan heyetin 1699 baharında iki aylık süre içerisinde sınır hattını çizmesi şart koşulmuştu. Bu iş *sınır işareti olarak kazıklar çakarak, taşlar yerleştirerek ve hendekler kazarak* olabildiğince en doğru şekilde yapılmalıydı. Sınırlar kutsal, dokunulmaz ve değiştirilemez olarak tanımlanıyordu. “Sınır işaretlerini ihlal etmeye, değiştirmeye, taşımaya, çıkarmaya ve kaldırmaya teşebbüs edenler [...] şiddetli ve ibret verici şekilde cezalandırılacaktır.”⁹ Sınırın amacı, Habsburg ve Osmanlı'nın yetki sınırlarını net bir şekilde ayırmaktı. O andan itibaren *karşı tarafın hâkimiyetindeki topraklara müdahalede bulunmak veya bir hak [...] iddia etmek ve vergi [...] istemek* açık bir şekilde yasaklanmıştı.¹⁰

Doğrusal sınırlar Avrupa kıtasında sıra dışı bir düzenlemeydi. Sadece özel mülklerin sınırlarının belirlenmesinde kullanıldığı bilinirken nadiren ülke sınırları için kullanılıyordu. Bölgedeki dış sınırların çoğu çizilmemişti. Bunun

and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso [New Haven, CT: Yale University Press, 1994], s. 174, 175.

7 “Carlowitz Peace Treaty 1699”, articles 2, 4 and 7.

8 See Burcu Özgüven, *Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans*, in *The Frontiers of the Ottoman World*, ed. A. C. S. Peacock [Oxford: Oxford University Press, 2009], s. 175; Rossitsa Gradeva, *Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries*, in *The Frontiers of the Ottoman World*, s. 336.

9 “Carlowitz Peace Treaty 1699”, articles 5, 6, 18.

10 “Carlowitz Peace Treaty 1699”, article 6.

yerine sahip olunan topraklar el değiştirdiğinde ve iki ülke bir sınır çizmeye karar verdiğinde, ele geçirilen köy, kasaba, kale ve mülkler üzerindeki haklarını ve yetkilerini listelerlerdi. Üzerinde ehemmiyetle durulan konu kapalı bir bölge üzerinde değil de yetkilerin toplanması üzerinde olduğundan, eksklavlar ve anklavlar müşterekti. Habsburg Monarşisi her zaman komşu lordluklardan oluşmuyordu. Bu durum, 1730'lardan itibaren birçok Avrupa ülkesi kendi sınırlarını sistemli bir şekilde çizmeye başladığında yavaş yavaş değişmeye başladı. Yavaş gelişen ve on yıllar boyu süren bir süreçti. Bölgede temsilciler arasında uzun süren müzakereler, eksklavları ve anklavları ortadan kaldırmak için toprakların el değiştirmesi, yeni konular üzerinden sadakat yeminleri, ayrıntılı haritalar, sınır protokolleri ve sınır işaretlerinin dikilmesi gibi yapılması gereken geniş kapsamlı işler vardı.¹¹

Osmanlılar Karlofça Barış Antlaşmasından evvel doğrusal sınır hattı çizmeye alıştı. 1481 yılından itibaren Venedik ve 1633 yılından sonra Lehistan-Litvanya birliği ile olan bölgedeki sınırlar sistemli bir şekilde çizilmişti.¹² Bölgede sınır hattı çizilirken en azından yerleşik halkın yaşadığı

11 Lucien Febvre, "Frontière: le mot et la notion," "Frontière: limites et divisions territoriales de la France en 1789", *Pour une Histoire à part entière* [Paris: S.E.V.P.E.N, 1962], s. 16, 17; Peter Sahlins, *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees* [Berkeley, CA: University of California Press, 1989], ss. 93-100, 238; Peter Sahlins, "Natural Frontiers Revisited: France's Boundaries since the Seventeenth Century", *The American Historical Review* 95, no. 5 [1990], ss. 1435-1443; Daniel Nordman, *Frontières de France: de l'espace au territoire: XVIe-XIXe siècle* [Paris: Gallimard, 1998], ss. 53-60, 297-307, 317-21, 338-40, 348, 49, 356-59, 363-65, 375, 381, 383, 415-422; Michael Biggs, "Putting the State on the Map: Cartography, Territory, and European State Formation", *Comparative Studies in Society and History* 41, no. 2 [April 1999], s. 374, 385-396, 398, 399; Wolfgang Reinhard, "Zones of Fracture in Modern Europe: a Summary", *Zones of Fracture in Modern Europe: the Baltic Countries, the Balkans, and Northern Italy*, ed. Almut Bues [Wiesbaden: Harrassowitz, 2005], s. 272; Steven G. Ellis and Rainard Eßer, "Introduction: Early Modern Frontiers in Comparative context", *Frontiers and the Writing of History, 1500-1850*, ed. Steven G. Ellis and Rainard Eßer [Hannover-Laatz: Wehrhahn Verlag, 2006], s. 13, 14; Reinhard Stauber, "Grenze", *Enzyklopädie der Neuzeit* 4, ed. Friedrich Jaeger [Stuttgart: Verlag J. B. Metzler, 2006], s. 1110; Jordan Branch, "Mapping the Sovereign State: Technology, Authority, and Systemic Change", *International Organization* 65, no. 1 [January 2011], ss. 1-7; Reiner Prass, "Die Etablierung der Linie. Grenzbestimmungen und Definition eines Territoriums: Sachsen-Gotha 1640-1665", *Historical Social Research* 38, no. 3 [2013], s. 144, 145.

12 Maria Pia Pedani Fabris, "The Ottoman Venetian Frontier [15th-18th Centuries]", *The Great Ottoman - Turkish Civilization*, ed. Kemal Çiçek [Ankara: Yeni Türkiye, 2000], vol. 1 [Politics], s. 174; Pedani, *Dalla frontiera al confine*, ss. 39-42; Alexander H. de Groot, "The Historical Development of the Capitulatory Regime in the Ottoman Middle East from the Fifteenth

bölgelerde, Osmanlı İmparatorluğu ile komşuları arasında iyi oluşturulmuş bir uzlaşma göze çarpıyordu.¹³ Bu sınırların çizilmesi sonucunda ortaya çıkan resmî sınır çizim belgelerine Osmanlı'da *hudud-nâme* veya *sınır-nâme* deniyordu. Bu belgeler ayrıca Osmanlı topraklarında *vakıflara* ait taşınmazların ve hazine arazilerinin sınırlarının belirlenmesinde de kullanılıyordu.¹⁴ Doğrusal sınır çizme yöntemi aslen Osmanlı idaresi uygulaması gibi görünüyordu. Doğrusal sınır çizilmesi fikri 1698 yılında Karlofça'da müzakereler esnasında Osmanlı heyeti tarafından ortaya kondu. Osmanlı heyeti Habsburg tarafının Osmanlı Banat Bölgesi ile tüm Macaristan arasında kalan bölgenin insandan ve askerden arındırılarak tarafsız topraklar olarak bırakılması önerisini reddetti ve Osmanlı sınır çizme yönteminin kullanılmasını önerdi. Osmanlı'nın bu önerisi kabul gördü.¹⁵

1699 değişikliğinin uzun süre devam edeceği hemen belli değildi. Her iki imparatorluğun da yeni koşullara uyum sağlaması zaman aldı. Askerî yenilgiler ve geniş toprak kayıpları, sürekli genişleyen Müslüman bir imparatorluk olarak Osmanlı hegemonyasının ve meşruiyetinin sorgulanmasına yol açtı. Kâfirler bu denli güçlüyken, bu durumun geçici bir gerileme olduğuna dair resmî bir açıklama yeterince ikna edici değildi. II. Mustafa [1695-1703] döneminde çıkan isyanın ve çöküşün resmî nedeni, önemli toprak kayıplarını kabul etmesiydi.¹⁶ O anda, Habsburg-Osmanlı ilişkilerinde değişimin geri dönüşü mümkün görünmüyordu.

Habsburg tarafında da benzer bir izlenim vardı. Habsburg'un 1699'daki

to the Nineteenth Centuries", *The Ottoman Capitulations: Text and Context*, ed. Maurits van den Boogert and Kate Fleet, *Oriente Moderno* 22 n. s. [vol. 83], no. 3 [2003], s. 588, 589; Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations [15th-18th Century], an Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents* [Leiden: Brill, 2000], ss. 57-67. See also Rudi Matthee, "The Safavid-Ottoman Frontier: Iraq-i Arab as Seen by the Safavids", *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes*, ss. 168-70; Dariusz Kołodziejczyk, "Between Universalistic Claims and Reality: Ottoman Frontiers in the Early Modern Period", *The Ottoman World*, s. 208.

13 Resat Kasaba, "L'Empire ottoman, ses nomades et ses frontières aux XVIIIe et XIXe siècles", *Critique internationale* 12, no. 3 [2001], ss. 112-118, 123.

14 See Pedani Fabris, "The Ottoman Venetian Frontier", s. 172, 175-76; Pedani, *Dalla frontiera al confine*, ss. 43-49; Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations*, ss. 57-67.

15 Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz:" ss. 503-506; Stoye, *Marsigli's Europe*, s. 174, 175.

16 Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged* [Harlow, UK: Pearson, 2007], ss. 24-28, 36, 37.

başarıları önemli olsa da Osmanlı'yı müzakere masasına getirmek için dört müttefikle birlikte onbeş yıl süren savaşın yapıldığı açıktı. Osmanlılar, Ruslar ve Habsburglar arasında 1700'lerde askerî bir denklik vardı.¹⁷ Habsburglar, uluslararası koşullar değiştiğinde, Osmanlı'nın kayıplarını tersine çevirmeye çalışabileceğinden korkuyorlardı. Viyana, üzerinde yeni uzlaşmış sınır rejiminin işe yarayacağı konusunda ikna olmamıştı. Bu yüzden Habsburg Monarşisi askerî sınırı korudu. Batı ve Kuzey Macaristan'daki dört Habsburg sınır komutanlığı 1699'dan sonra lağvedilirken, Osmanlı'ya daha yakın olan iki komutanlık yerinde bırakıldı. Bununla beraber, Habsburg topraklarının İstanbul'dan yönetilen Osmanlı sancakları ile doğrudan karşı karşıya kaldığı noktalarda tüm sınır hattı boyunca derinlemesine savunma sağlamak için Tuna-Sava Sınırı ve daha da ötesinde doğuya doğru Tisza-Máros olmak üzere iki yeni askerî sınır oluşturuldu.¹⁸

1699 yılından sonraki on beş yıllık süreç, Viyana'nın ilgisini ve kaynaklarını bölmeye zorlayacak şekilde Osmanlı'nın aynı dönemlerdeki siyasi kriz ve çatışmalara karışması için birçok fırsat sunacağına benziyordu. Habsburg Monarşisi, 1701 ve 1714 yılları arasında İspanya Veraset Savaşı'nın başlıca savaşçılarından biriydi. Habsburg askerî birlikleri Kutsal Roma İmparatorluğu, İtalya ve İspanya topraklarında savaştı. Aynı zamanda, Büyük Kuzey Savaşı esnasında Lehistan-Litvanya yakınlarında İsveç'teki bir Protestan muhalif gücünün faaliyetleri [1700-1721] Habsburg devlet adamlarını endişelendirdi. 1703'te Habsburg Monarşisinde bir isyan patlak verdiğinde, bu kriz şiddetlendi. Francis Rákóczi liderliğindeki isyancıların başlattığı savaş, Osmanlı-Macar sınırını tutan Habsburg Monarşisinde karışıklığa sebep oldu. Daha da kötüsü, Rákóczi, Osmanlıları çağırarak Viyana'dan çıkabilmek için yardım etmelerini istemiştir.¹⁹ Habsburg hükümeti, Osmanlı'nın daveti kabul etmesinden ve Macaristan'ı kendi egemenliği altına almaya çalışmasından korkuyordu. Tahta geçen yeni padişah III. Ahmed ile birlikte yeni bir savaş olasılığından endişe duyan Habsburglar, İstanbul'daki diplomatik temsilciliklerini dört yıl boyunca boş bıraktıktan sonra buraya daimi bir temsilci gönderdiler. Onun görevi, Fransa gibi Avrupalı hasımlarından gelebilecek düşmanca entrikaları engellemek için Osmanlı saray politikasını yakından takip etmektir. XVIII.

17 Aksan, *Ottoman Wars*, s. 45, 46.

18 Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence*, s. 84, 240-242.

19 Karl A. Roider, *Austria's Eastern Question, 1700-1709* [Princeton: Princeton University Press, 1982], s. 22, 23.

yüzyılın ilk on yılı boyunca Habsburg siyaset adamları, Osmanlılarla yeni bir savaşın başlama olasılığından kaygılıydı.²⁰ 1711 Szatmár Barışı Macaristan'daki savaşa son verdi ve geçici bir süre soluk aldırdı. Öte yandan, İsveç Kralı XII. Charles'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri ve 1711'de Rusya'ya karşı Osmanlı'nın Prut seferi gibi yeni krizler Viyana'yı endişelendiriyordu.

1711 Prut seferindeki Osmanlı başarısı rahatsızlık vericiydi. İki kez daha savaş ilânı yapıldıktan sonra Rusya, Kutsal İttifak Savaşı [1683-1699] ile kazandığı toprakları 1713 yılında geri vermeyi zorla kabul etti. Azov Kalesi'ni Osmanlılara teslim etmeyi ve sınırda bulunan bazı surları yıkmayı kabul ettiler. Karadeniz tekrar Osmanlı gölü haline geldi. Diğer bir müttefik olan Venedik ile yaklaşan Venedik-Osmanlı Savaşı daha da endişe vericiydi. Osmanlı 1714 yılının aralık ayında Saint Marc Cumhuriyeti'ne savaş ilân etti. Ruslar, Osmanlı ile yapılan önceki savaştan kısmen sorumlu iken Venedik çatışmadan kaçamadı. Ertesi bahar Osmanlı Mora'ya [Peloponnesus] bir sefer başlattı ve Eylül 1715'te Venedik'in 1699 yılındaki en önemli toprak kazancı olan yarımadayı fethetti. 1699 öncesi kaybedilen toprakların geri kazanılmasının ardından, Osmanlı orduları fetihleri sürdürmekte kararlıydı ve sonrasında Korfu Adası da dâhil olmak üzere Venedik'in Akdeniz'deki diğer topraklarına yöneldi. Osmanlı'nın bu ilerleyişi Viyana'yı teyakkuza geçirdi. Hem Rus-Osmanlı hem de Osmanlı-Venedik çatışması, eski müttefikleri bir bir mağlup ederek Karlofça'yı değiştirmek için yapılan daha büyük bir Osmanlı stratejisinin parçaları mıydı? Bu büyük plan dâhilinde Venedik mağlup edildikten sonra sıradaki acaba Habsburg Monarşisi miydi? Osmanlı sarayındaki Habsburg elçisi Franz Anselm Fleischmann, durumun tam olarak da böyle olduğunu iddia etti. Osmanlı'nın Venedik'le işini bitirdiğinde kuzeye yöneleceğini ve sonrasında Macaristan'ı Habsburg'dan almaya teşebbüs edeceği konusunda uyardı.²¹ Venedik hâlâ savaşırken, müdahalede bulunmak Viyana için daha iyi olacağına benziyordu.

Bu arada Osmanlı'ya müdahalede bulunmak için kendine boşluk yaratmaya çalışan Viyana, Avrupa'nın diğer bölgelerine pek fazla karışmıyordu. 1713/1714'te İspanya Veraset Savaşı sona erdi. Eylül 1715'te Fransa Kralı XIV. Louis öldü ve Fransa bundan böyle İspanya'ya İtalya'daki [Madrid ve

20 Roider, *Austria's Eastern Question*, ss. 23-30.

21 Roider, *Austria's Eastern Question*, ss. 35-41, 44-48. Aksan, *Ottoman Wars*, s. 98.

Viyana teknik olarak hâlâ savaştaydı] eski İspanyol sömürge topraklarını geri alması için destek vermeyeceği konusunda Habsburgları temin etti. Son olarak 1715 Kasımında Habsburg Monarşisi Birleşik Hollanda Cumhuriyeti ile Barrier Antlaşması'nı imzaladı. Viyana, birliklerini İtalya ve Güney Hollanda'dan geri çekebilecekti.

Bu Antlaşma, Habsburgların Macaristan meselesini ve Osmanlı ile olan çekişmesini kesin olarak sonlandıracak bir fırsat olarak görünüyordu. Bu çerçevede bir Habsbug zaferi, Temeşvar ve Belgrad kaleleri gibi stratejik öneme sahip kalelerin Habsburg idaresine geçmesini ve Macar savunmasının geliştirilmesini sağladı. Aynı zamanda Banat'ın fethi ile Habsburglar sahip olduğu mevcut Macar topraklarını tamamlamış olacaktı. Son olarak bu başarı, Osmanlı'nın Macaristan'dan ve kalıcı olarak herhangi bir değişiklik tutkusundan vazgeçmeye zorlayabilirdi. Bu durumda Viyana, Osmanlı-Venedik savaşında araya girerek, Osmanlı'nın Venedik'e saldırarak ihlal ettiği 1699 Barış Antlaşmasının adil savunucusu olabilirdi. 13 Nisan 1716'da Habsburg yönetimi Osmanlı'ya bir ültimatom göndererek, Venedik ile savaşı sona erdirmesini ve Mora'yı iade ederek tazminat ödemesini talep etti. Osmanlı bunu reddetti ve iki imparatorluk Mayıs 1716'da savaşa girdi. Temmuz 1716'da Prens Eugene Damat Ali Paşa'yı Vradin (Petrovaradin, Peterwaradein) Kalesi yakınlarında mağlup etti. Ekim 1716'da Temeşvar düştü ve Ortaçağ Macaristan Krallığı'nın son parçası Banat Eyaleti hâlâ Osmanlı yönetimindeydi. Temmuz 1717'de Eugene komutasındaki Habsburg ordusu Tuna üzerindeki kilit nokta olan Belgrad Kalesi'ni kuşattı. Osmanlı birlikleri 16 Ağustos'ta mağlup oldu ve iki gün sonra kale teslim oldu. Habsburg yönetimindeki Sardunya Adası'nın Ağustos 1717'de istilasından sonra Viyana Osmanlı ile tekrar barış yapmak için hazırды. Rusya ve Venedik'e karşı kazandığı askerî başarılarından sonra Habsburgların zaferleriyle sarsılan Osmanlı buna razıydı. Habsburg-Osmanlı arasındaki müzakereler *uti possidetis*-savaş sonrası sınırların değişmemesi ilkesine dayandırılmıştı.²² Habsburglar için bu; Banat, Srem'in güneydoğu ucu, Sırbistan'ın kuzeyi, Bosna'nın kuzeyi ve Küçük Eflak'ın kendi egemenlikleri altına girmesi demekti.

22 Roider, *Austria's Eastern Question*, ss. 44-56; Aksan, *Ottoman Wars*, s. 101, 102; Jovan Pešalj, "Making a Prosperous Peace: Habsburg Diplomacy and Economic Policy at Passarowitz", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingraio, Nikola Samardžić and Jovan Pešalj [West Lafayette, IN: Purdue University Press, 2011], s. 145, 146.

Pasarofça 1718: Yeni Unsurlar

21 Temmuz 1718'de imzalanan Pasarofça Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburg Monarşisi arasındaki ilişkide geçiş döneminde bir son olarak görülebilir. Karlofça'da yirmi yıl önce uygulamaya konulan kaideler güçlendirildi ve daha da geliştirildi. Yapılan antlaşma, doğrusal sınırları ve yeni sınırın bölgede ortak bir komisyon tarafından çizilmesini tekrar bildirdi. 1699'da Karlofça'da olduğu gibi, antlaşma aynı zamanda iki İmparatorluğun yeni sınırı takviye etmesine izin verilmediğini de belirtmiştir. 1718'de Karlofça Barış Kongresinde, Osmanlı tarafı yeni tahkimat ve kasaba inşa etme yasağı konusunda ısrar ederek sadece mevcut olanın onarılmasına izin verilmesini önerdi ve bu teklif yeniden kabul edildi.²³

1718 yılı geçiş döneminin sonu olarak tanımlanabilir, çünkü o zamanlar sadece Osmanlılar değil, Habsburg tarafı da 1699'da başlayan Habsburg-Osmanlı ilişkilerinde meydana gelen değişimin kalıcı bir nitelikte olduğunu fark etti. Pasarofça Barışı'nın hükümleri geriye dönüşü daha da zorlaştırdı. Osmanlı, 1718 Pasarofça ile içtenlikle kendini barışa adadı ve 1699 Viyana'nın aksine yeni askerî sınırlar olmaksızın derinlemesine hiçbir savunma hattı kurmadı. Bunun sonucunda askerî sınırların çoğu Habsburg'un iç taraflarında kaldı. En doğuda bulunan Tisza-Máros sınırına en yakın Osmanlı ileri karakolunun mesafesi 100-300 km iken, doğuya doğru artarak devam eden askerî sınır ile fiili sınır arasında tutarsızlıklar vardı. Habsburg Askerî Sınırı yeni bir amaç bulmak için mücadele etti. Sınır 1730'ların sonlarından 1750'lerin başına kadar, Habsburg ordusu için nispeten zahmetsiz bir asker kaynağına dönüştürüldü. Viyana sınırdaki askerî birliklerini Avrupa'nın diğer savaş alanlarında kullanmaya başladı. Daimi ordunun aksine bu birliklere sadece sefere çıkıldığında maaş veriliyordu. Barış zamanında ise askerî Sınır bölgelerinde ailelerine tahsis edilen topraklarda tarım yaparak yaşamlarını idame ettirmeye çalışıyorlardı.²⁴ Diğerlerinin çoğu yok olsa da 1751-1752

23 Drag. M. Pavlović, "Požarevački mir [1718. g.]", *Letopis Matice srpske* 207, no. 4 [1901], s. 62, 63.

24 Gunther E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia, 1740-1881: a Study of an Imperial Institution* [Chicago: University of Chicago Press, 1966], ss. 21-38, 40-45; Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat*, ss. 131-39; Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence*, ss. 83-92, 227-230, 240-243, 319-324; William O'Reilly, "Border, Buffer and Bulwark. The Historiography of the Military Frontier, 1521-1881", *Frontiers and the Writing of History*, s. 231, 233, 238, 242.

Varaždin Generalate gibi bazı eski askerî sınırlar ayakta kaldı.²⁵ Askerî Sınır 1760'lı yıllarda Banat ve Transilvanya'ya kadar uzandığında, asıl amaç Osmanlı'ya karşı daha iyi bir savunma hattı oluşturmak değil asker kaynağını artırmaktı.

1718 ile birlikte, askerî rekabet yerini iki İmparatorluğun barışçı birlikteliğini daha da güçlendiren diğer unsurlara bıraktı. Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu, özellikle ticaret ve serbest seyahat olmak üzere barış zamanı ilişkilerini geliştirdi. Pasarofça'nın 28 Temmuz 1718 tarihli Serbest Ticaret ve Dolaşım Antlaşması, Habsburg ve Osmanlı tüccarlarını % 3'lük özel gümrük vergisi hariç tüm vergilerden muaf tutmuştur. Ayrıca her ikisi de adı geçen İmparatorluklarda serbest bir şekilde seyahat hakkına sahipti. Her iki taraf da yerel yargıdan muaf tutulmuş, Habsburg ve Osmanlı mahkemelerinin doğrudan koruması altına alınmışlardır.²⁶ Habsburg Monarşisi, Osmanlı İmparatorluğu'nu esas olarak bir askerî rakip veya topraklarını genişletebileceği bir devlet değil, Habsburg ürünleri için olası bir pazar olarak olarak görmüştür. XVIII. yüzyılda Osmanlı sarayındaki son Habsburg elçisi Peter Herbert Rathkeal, Habsburg-Osmanlı ilişkilerinde ticaretin öneminin altını çizdi. Diplomatik görevinin öncelikli olarak Osmanlı topraklarında Habsburg ticaretini geliştirmek olduğunu belirtti.²⁷

Antlaşmadan Osmanlı tüccarları, özellikle de *Yunan tüccarları* olarak bilinen Osmanlı Ortodoks Hıristiyan tebaası Habsburglu meslektaşlarına göre daha fazla kazanç sağladı. 1725'te eski Habsburg diplomatı Michael Talman, Habsburg Macar pazarının Osmanlı tüccarlarının kontrolünde olduğundan yakınıyordu. Durumu iyi olmayan fakir kesim Osmanlı yünlü ürünlerini alırken kalburüstü tabaka Osmanlı ipeğini tercih ediyordu.²⁸ Macaristan'ın birçok kesimindeki genel nüfus, 1770'lerde hâlâ Osmanlı yünlü tekstillerini tercih ediyordu.²⁹ Görünüşe bakılırsa, tüketiciler Habsburg'da üretilen tekstil

25 Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert* [Munich: Verlag R. Oldenbourg, 1967], ss. 83-98.

26 Pešalj, "Making a Prosperous Peace", s. 146, 147.

27 Roeder, *Austria's Eastern Question*, s. 17.

28 Pešalj, "Making a Prosperous Peace", ss. 148-151.

29 Friedrich Wilhelm von Taube, *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthums Syrmien: sowol nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als auch nach ihrer itzigen Verfassung und neuen Einrichtung in kirchlichen, bürgerlichen und*

ürünlerini yavaş yavaş denemeye başlamıştı. Ayrıca eşit olmayan gümrük vergisi yükü de ticaret dengesizliğine katkıda bulunuyordu. Habsburg sınırları içerisindeki yaptıkları ticaret üzerinden %3 ile %5 arasında vergiye tabi olan ve transit gümrük vergisinden muaf tutulan Osmanlı tebaasının aksine, yerli Habsburg halkı %7,5 gümrük vergisi artı transit gümrük vergisi ödemek zorundaydı.³⁰

1718'den sonra düzenlenen ikinci barış dönemine ait ilke ile serbest dolaşım güvence altına alınmıştır. Serbest ticaret için gerekli olsa da aynı zamanda ticari olmayan amaçlar için seyahat eden göçmenleri de etkilemiştir. 1699 yılından sonra sınırın pasifize edilmesi ile yetki alanları, karşılıklı himayeler ve teminatların açık bir şekilde ayrılması hem sınır bölgesinde yaşayanlara hem de sınırdan geçenlere fayda sağladı. Bununla beraber, Pasarofça Barış Kongresi'nin ardından Habsburg Monarşisi serbest dolaşım ile birlikte en büyük tehdidin veba salgını olduğuna işaret etti. Veba salgını hızlı bir şekilde yayılarak ticaret ve seyahati aylar boyu durdurabiliyordu. Bu durum hem özel işletmeleri hem de devlet gelirlerini olumsuz yönde etkiledi. Veba, 1670'ler ve 1770'ler arasında Batı, Güney, Orta, Kuzey ve Doğu Avrupa'yı yavaş yavaş terk ederken Osmanlı'nın geniş topraklarında kalıcı oldu. 1718'den hemen sonra, Habsburg Monarşisi, Avrupa limanlarında XV. yüzyıldan beri uygulanan daimi deniz karantina sistemini Trieste ve Rijeka [Fiume] limanlarında uygulamaya başladı. Daha da önemlisi, 1720'lerden itibaren Habsburg Monarşisi ile Osmanlı arasındaki kara sınırı boyunca daimi sınır kontrolleri yapılmaya ve zorunlu karantina bölgeleri oluşturulmaya başlandı. Seyahatler daha masraflı olsa da daha düzenli, daha uzun ve daha güvenli bir hal almıştır.

Daimi sınır kontrolleri 1726'da başladı ve 1855'e kadar sürdü. Habsburg topraklarına giriş yapan her göçmenle görüşme yapılarak herhangi bir salgın hastalık belirtisi olup olmadığı kontrol edilir, sonrasında üç ile altı hafta arasında karantinada kalacakları ayrı ayrı yerlere yerleştirilirdi.

militarischen Dingen, 3 vols. [Leipzig: 1777-1778], vol. 1: 68; vol. 2, s. 21, 31-33.

30 Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat*, ss. 60-72, 146-201. Habsburg merchants enjoyed similar privileges in the Ottoman Empire, single 3% custom duty, exemption from all other charges, from 1718, but not on their domestic market. Carl Bernhard von Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaisertums: Ein Versuch*, 2 vols. [Vienna: Carl Gerold, 1817-1823], vol. 2, no. 1, s. 437, 438.

Karantinada kalan herkese karantina hizmetlileri tarafından yiyecek, odun ve atları için yem verilirdi.³¹ Bu şekilde, Habsburg Monarşisi sadece ticaretini korumakla kalmıyor halkını da veba salgınından korumuş oluyordu. Sınırdaki sağlık önlemlerini uygulamak karmaşık olmakla birlikte, bunların doğru bir şekilde yürütülmesi için barışa ihtiyaç vardı. 1737-1739 Habsburg-Osmanlı Savaşı esnasında ilk güvenlik kuşağı ve karantina ağı çöktü. Osmanlı'nın ilerleyişi nedeniyle sınır karakolları ve karantinalar terk edilmek zorunda kaldı. Veba salgınını önlemek için iç kesimlerde geçici olarak oluşturulan güvenlik kuşakları pek etkili değildi. Salgın Macaristan'a sıçradı. Sadece savaşın sona ermesi, veba salgınının Avusturya topraklarının daha da batısına ulaşmasını engelledi. Salgın hastalıkları önlemede etkili olabilmek için istikrar ve barışın hâkim olduğu sınırlara ihtiyaç vardı. 1740 yılında güvenlik kuşağı yeniden düzenlendi ve yeni sınır karantina ağı kuruldu.³² Zorunlu karantinalar, seyahatlere ilave zaman kaybı ve maliyet getiriyor olsa da Osmanlı tarafı bu sınır kontrollerinin varlığının serbest dolaşım hakkını güvence altına alan Habsburg-Osmanlı antlaşma maddelerine göre aykırı olduğunu düşünmüyordu. Yapılan uygulama, Akdeniz'de bulunan Avrupa limanlarında mevcut olan ve Osmanlıların aşına olduğu uluslararası güncel uygulamalar ile uyumluydu.

1718 sonrası Habsburg-Osmanlı ilişkilerindeki yeni öncelikler hem insan hem de diğer kaynakları barış zamanı yatırımlarına yönlendirdi. Etkin bir sınır kontrolü için tüm yıl boyunca sınırı izleyen binlerce sınır muhafızına ihtiyaç vardı. Sınır güvenliği, sınırda bulunan askerî birliklerin asıl görevi haline geldi. Muhafızlar sınırları, sınır hattını tamamıyla görebilecekleri belirli mesafelerle inşa edilmiş gözetleme kulelerinden izliyordu. Gözetleme kuleleri ormanlık ve dağlık bölgelerde birbirine yakın iken düz çayırlarda ve nehir boylarında birbirinden uzaktı. Sınır muhafızları günlük olarak sınır boyunca devriye atarak herhangi bir yasadışı girişe ait bir iz olup olmadığını kontrol ederdi ve çoğunlukla bildirilecek bir şey olmazdı.³³

31 Erna Lesky, "Die österreichische Pestfront an der k. k. Militärgrenze", *Saeculum* 8 [1957], s. 84, 86, 87.

32 Lesky, "Die österreichische Pestfront", ss. 92-94; Daniel Panzac, *Quarantaines et lazarets: L'Europe et la peste d'Orient [XVIIe-XXe siècles]* [Aix-en-Provence: Édisud, 1986], s. 74.

33 Taube, *Historische und geographische Beschreibung*, vol. 3: 115-16; Franz Stefan Engel, "Beschreibung des Königreichs Slawonien und Herzogthums Syrmien", 1786, 2 vols. Austrian State Archive [Österreichisches Staatsarchiv], Kriegsarchiv, Vienna, Austria [abbreviated here

Osmanlı sınır yetkilileri hudut ve göçmen kontrolünde önemli ortak olarak görülüyordu. Sınırdaki görev yapan Osmanlı paşaları karantina uygulamalarındaki değişikliklerden önceden haberdar ediliyordu. Bölgede büyük binalar yapılacağı zaman paşalara danışılıyordu. Belgrad'daki Osmanlı vatandaşları 10 yıl boyunca başarıyla Belgrad Kalesi'nin etrafındaki bölgede ön karantina binalarının inşa edilmesine karşı çıktı. Sadece 1762 yılında, Habsburglar mevcut sınır bölgesinde yeni yapıları hariç tuttuğunda bu projeler ilerledi.³⁴ Habsburglar veba salgını esnasında mali kayıplarından söz eden Osmanlı'nın çağrısına kulak verdi. 1762 yılında Belgrad'da bulunan Abdi Paşa, veba ile doğru mücadelenin ortak menfaatlere dayandığını ve ticaretin devamlılığının sağlanmasının her iki tarafa da faydası olduğunu belirtti. Bunun tersi bir durum ise çıkabilecek herhangi bir veba salgınının tüm ticareti aylarca durdurabileceği idi.³⁵

XVIII. yüzyıl boyunca Habsburg ve Osmanlılar arasında kalıcı bir rekabet varsa, o da insanlar üzerinden nüfuz için yapılan çekişmeydi. Dönemin ekonomik ve demografik teorilerine göre ülkeler nüfuslarını artırma

as KA], KA KPS LB K VII 1, 47 E, vol. 2: 711, ss. 713-15; Hietzinger, Statistik der Militärgränze, vol. 2, no. 1, ss. 366, 369; vol. 2, no. 2, ss. 354-356; Spiridion Jowitsch, Ethnographisches Gemählde der slavonischen Militärgränze oder ausführliche Darstellung der La.g.e., Beschaffenheit und politischen Verfassung des Landes, dann der Lebensart, Sitten, Gebräuche, der geistigen Bildung und des Charakters seiner Bewohner [Vienna: 1835], ss. 48-53; E. I. von Tkalac, Jugenderinnerungen aus Kroatien [1749-1823. 1824-1843] [Leipzig: Otto Wigand, 1894], ss. 134-136; Hochedlinger, Austria's Wars of Emergence, ss. 240-242.

34 Vienna, 12 March 1762, to the Slavonian Sanitary Commission [abbreviated hereafter as Slav. SK], 1762 Martius 4; Vienna, 30 March 1762, to the Hofkriegsrat [abbreviated hereafter as HKR], 1762 Martius 12; Vienna, 25 May 1762, to the Hof- und Staatskanzlei, Nota to HKR, 1762 Majus 5; Vienna, 25 June 1762, to the Slav. SK, 1762 Junius 7, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 3.

35 Osmanlı'nın Belgrad yöneticisi Abdi Paşa'nın Temeşvar Eyaleti yönetimine 1762 tarihli mektubu, HHStA StAbt Türkei III 4-2. HHStA - Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Austrian State Archive, Vienna, Austria. Sanitary Court Commission [abbreviated hereafter as SHD] to the Provincial Administration of Temesvár [hereafter TLA], Vienna, 27 March 1761; 1761 Martius 5, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Akten 1; Vienna, 17 November 1759, to TLA, 1759 November 2, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 3. SHD to TLA, Vienna, 27 March 1761, 1761 Martius 5, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Akten 1. The SHD Rescript, Vienna, 25 January 1770; Erleuterung [by the Slav. SK] auf das [...] Rescript; A protocol of the Slav. SK, from 20 February 1770, 1770 Martius 9, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Akten 2;

mücadelesi içindeydi. Daha fazla insan, daha fazla vergi geliri ve güçlü devlet demekti.³⁶ Habsburg Monarşisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki göçmenleri kendi topraklarına çekmeye çalışıyordu. Mesela 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı yeni vatandaşlar edinmek için bir fırsat olarak gördü. Topraklarına girişi kolaylaştırmak için on bir günlük daha kısa karantinalar ile Eflak ve Litvanya'dan Osmanlı ve Rus ordularından kaçan Hristiyan mültecilerin bakımı için yardım edilmesi gibi düzenlemeler yapılmıştı.³⁷ Ayrıca Viyana, resmî sınır geçiş noktalarının ve Osmanlı sınır muhafızlarının görüş açısının dışındaki bölgelerden mültecilerin sınırı geçmelerine izin veriyor, onlar için öylesine yapılmış karantina bölgeleri teşkil ederek, yardım ve ödünç para dağıtarak barış zamanında göçmenleri kendi topraklarına çekmeye çalışıyordu.³⁸ Köylüler, bir imparatorluktan diğerine geçerek vergi yüklerini azaltmaya çalışıyordu. Mesela 1755'te Osmanlı göçmenlerinin Pančevo'ya gelişi kesildi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vergiler, Habsburg Monarşisi'nden daha azdı.³⁹

36 Frederick G. Whelan, "Population and Ideology in the Enlightenment", *History of Political Thought* 12, no. 1 [1991], ss. 38-49, 63-69; Marc Raeff, *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in Germanies and Russia, 1600-1800* [New Haven, CT: Yale University Press, 1983], s. 70, 71, 92-94; Josef Ehmer, "Bevölkerung", *Enzyklopädie der Neuzeit* 2: 94-97, s. 99, 100; Thomas Simon, "Bevölkerungspolizei", *Enzyklopädie der Neuzeit* 2, s. 19, 20; Mattias Asche, "Peuplierung", *Enzyklopädie der Neuzeit*, vol. 9: ss. 1042-1045; Josef Ehmer, "Populationistik", *Enzyklopädie der Neuzeit* 10; Lars Behrisch, *Die Berechnung der Glückseligkeit. Statistik und Politik in Deutschland und Frankreich im späten Ancien Régime* [Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2016], ss. 17-23, 27-41, 56-65, 75-80.

37 Protocollum Deputationis Aulica in Re Sanitatis, to the Empress Maria Theresa, 16 October 1769, 1769 November 3, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Akten 2; SHD to TLA, Vienna, 7 March 1770, 1770 Majus 2; SHD to TLA, Vienna, 28 June 1770, 1770 Junius 15; SHD to Transylvanian SK, Vienna, 26 July 1770, 1770 Julius 21, KA ZSt MilKom Sanitätshofkommission Bücher 5; Slavko Gavrilović, *Prilog istoriji trgovine i migracije: Balkan-Podunavlje XVIII i XIX stoleća* [Belgrade: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1969], ss. 111-114.

38 Consignation, was pro 1754 vor emigrirte Familien ex Turcico in hießiger Contumaz, die quarantine gehalten, Pančevo, 31 December 1754, Johann Paitsch, Cont. Director, FHKA NHK Banat A 123. FHKA - Finanz- und Hofkammerarchiv, Austrian State Archive [Österreichisches Staatsarchiv], Vienna, Austria.

39 Johann Paitsch to TLA, 31 October 1755, Sanitäts-Diarium von der Contumaz-Station Panzova pro October 1755, FHKA NHK Banat A 123.

Sonuç

1718 Pasarofça Barışı, 1699 Karlofça hükümlerini güçlendirerek Habsburg-Osmanlı ilişkilerinin daha da iyileşmesini sağladı. Bununla beraber iki ülke arasındaki dostluğu pekiştiren yeni uygulamalar ortaya çıktı: serbest dolaşım, düşük gümrük vergileri ve salgın hastalıklara karşı korunma. Yerleşim ve geçiş açısından sınır daha güvenli hale geldi. Ticari imtiyazlar ve serbest dolaşım hakkı ticareti hareketlendirirken güvenlik kuşağı veba salgını olsa bile ticaretin devamını sağlıyordu. Kısacası, 1718 Barış Kongresi uzun vadeli barış umutlarını artırırken 1718'de yapılan sınır değişikliklerine ve sonrasında kısmen eskiye dönülmesiyle sonuçlanan toprak değişimlerine göre daha sonuç odaklı olmuştur. Barış zamanı işbirliği ve ticaret alanlarında yatırımlarını artıran ve sınır güvenliğini kısıtlayan her iki İmparatorluğun aralarında çıkacak anlaşmazlıklar sonucu kayıpları da çok olacaktır. Uzun dönemde bu durum, Habsburg ve Osmanlı sarayları arasında kalıcı barışın teşkil edilmesinde önemli bir rol oynadı.

Avusturya, 1737-1739 ve 1788-1791 yıllarında iki savaşa öncülük etti. Her iki savaşta da çatışmanın ana gücü olmak yerine Rusya'nın yanında isteksiz bir müttefik olarak yer almıştır. Viyana, 1737 yılında Güneydoğu Avrupa'nın güç dengesini tehdit eden Rusya ile ittifakını devam ettirmekte ve Rusya'nın bölgesel emellerini kontrol etmekte istekliydi. Topraklarını genişletmeyi umut eden Avusturya bunun yerine 1739 yılında Balkanlar'dan geri çekildi. 1747 yılında Osmanlı'nın kendileri için hâlâ zorlu bir hasım olduğunu fark edince Belgrad Antlaşması'nın kalıcı olduğunu bildirdiler.⁴⁰

1740'dan sonra Prusya'nın yeni tehdidi ile karşı karşıya olan Viyana, Osmanlı'yı barışçı komşu olarak kabul etti. Osmanlı kendi açısından Avusturya'yı değil Rusya'yı en büyük yabancı tehdit olarak görüyordu. Osmanlı, Prusya'nın Avusturya'ya karşı askerî ittifak teklifini reddetti ve bunun yerine 1760 ve 1762 yıllarında Berlin'de dostluk ve ticari anlaşmalar üzerine müzakerelerde bulundu. Osmanlı 1768 yılında Rusya'ya savaş açtığında Viyana sadece arabuluculuk teklif etmekle kalmayıp 6 Temmuz 1771'de Küçük Eflak ve belli bir miktar yardım karşılığında Osmanlı'ya diplomatik ve askerî alanda destek verme sözü ile ittifak antlaşmasına gitti. 1772 itibarı ile Viyana ittifaktan çekildi. Ancak Balkanlar'da Rus fetihlerine

40 Roider, *Austria's Eastern Question*, 64-76, 89-90, 101.

nazaran hâlâ Osmanlı hâkimiyetinin devamını tercih etti. 1777 yılında II. Joseph Osmanlı'nın yok olmasının, faydasından çok zararının olacağını bildirdi. Bununla beraber öncelikle Prusya'ya karşı Rusya ile ittifakını devam ettirmek ve Rus fetihlerini kontrol altına almak için 1788-1791 son Habsburg-Osmanlı savaşına girdi.⁴¹ Viyana 1789 yılı ekim ayında Belgrad'ı ve kasım ayında Bükreş'i Habsburg ordusu ile ele geçirerek önemli askerî başarılar elde etmesine rağmen ufak sınır düzeltmeleri haricinde 1791 yılında savaş öncesi mevcut duruma dönmeye hazırды. Berlin'i kontrol altında tutmak için Rus ittifakı çok gerekli olmadığından Prusya ile eşzamanlı bir yaklaşma sonrasında, Habsburg Monarşisi, 1876-1878 yıllarında Balkanlardan ayrıldı.

41 Roider, *Austria's Eastern Question*, ss. 102-107, 113-129, 153-157, 171; Aksan, *Ottoman Wars*, s. 12, 13, 86-87, 137.

PASAROFÇA BARIŞI'NA GİDEN SÜREÇTE OSMANLI-HABSBURG REKABETİ¹ (1716-1717)

Doç. Dr. Hakan Karagöz
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Giriş

Osmanlılar ve Habsburglar arasındaki rekabetin en dikkat çekici dönüm noktaları arasında 1521 Belgrad ve 1529 Viyana kuşatmalarının geldiği bilinmektedir. Başka bir ifadeyle taraflar arasındaki mücadelelerde üstünlüğün ele geçirilmesi, Belgrad ve onun hinterlandındaki coğrafyada hâkimiyetin tesis edilmesiyle mümkün olmuştur. Sözü edilen tarihlerden itibaren Osmanlılar, 1664 ya da nihayetinde 1683 II. Viyana Kuşatması'na kadar siyasi ve askerî bakımdan üstün taraf olduğunu göstermiştir. Lakin 12 Eylül 1683 tarihindeki başarısızlığın ardından Osmanlı ordusu, Habsburglar karşısında talihsiz/seri yenilgiler almaya başlamıştır. Karlofça Barışından sonra eski gücüne kavuşmayı uman Devlet-i 'Aliyye, esasen felaketlerin en büyüğünü bu dönemde yaşamıştır. İki taraf arasındaki rekabetin motive edici unsurları arasında yer alan Balkan hâkimiyeti mücadelesinde, eski zaaflarını büyük ölçüde telafi eden ve rakibini iyi gözden geçiren Habsburglar, Osmanlılar karşısında şanslı ve becerikli taraf olduğunu göstermiştir.

Pasarofça Barışının 300. yıl dönümü anısına kaleme alınacak çalışmada, barış öncesi, taraf imparatorluklar arasında geçen mücadeleler, Avusturya ve Türk belgelerinin perspektifinde değerlendirilecektir. Elbette ki bu dönemde Habsburglar ve Osmanlılar arasında cereyan eden gelişmeler, bir makalenin sınırlarıyla yetinilmeyecek derecede kapsamlıdır. Lakin burada Osmanlı diplomasi tarihinin dönüm noktalarından biri olan Pasarofça Barış Antlaşması'nın müzakere süreci, maddeleri ve sonuçları kadar, tarafların barış şartlarına gidiş sürecinin izahı ve irdelenmesinin önemli olduğu da ifade edilmelidir. Bu bağlamda ele alınacak makalede, Osmanlı ordusunun

¹ Yazar, bu çalışmanın terkiğine, tashih ve okumalarıyla önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye teşekkür etmeyi zevkli bir borç bilmektedir.

seri yenilgilerinin neden ve nasıl gerçekleştiği ve bunların sonuçları; nihayet Habsburgların söz konusu yıllarda hangi askerî meziyetlerinin onları Osmanlılara karşı üstün kıldığı konuları üzerinde durulacaktır. Yazarın kaleme aldığı çalışmasıyla asıl gayesi, bir önceki yüzyılda avantajlı durumunu büyük ölçüde koruyan Osmanlı ordusu ve yönetiminin, 1716/1717 yıllarında cereyan eden muharebelerle artık tedricen de olsa üstünlüğü Habsburglara nasıl bıraktıkları üzerinde durmak; Habsburg zaferlerinin sonuçları ve sonrasında artan sevinç ve motivasyonun izahı hakkında bazı önemli tespitlerde bulunmaktır.

Karlofça Barışı'ndan Sonra Genel Durum

Habsburg ve Osmanlı yönetimleri Karlofça Barışı'ndan sonra bir süre mevcut hali/*status quoyu* muhafaza etmek istemiş ve farklı cephelerde savaşmakla meşgul olmuşlardır. İspanya Veraset Savaşı (1703-1714) ve II. Ferenc Rakoczi'nin Macar Ayaklanması (1703-1711) Habsburgların kaynaklarını müşkül duruma sokarken Osmanlılar Ruslara karşı Boğdan'da başarıyla sonuçlanan Prut Seferi'ne (1711) çıkmış ve Venedik'i Mora'da (1715) yenilgiye uğratmıştır. Mora fütûhatından kaygılanan ve tehlikenin kendilerine geleceğini tahmin eden Kutsal Roma İmparatoru VI. Karl (1711-1740), Osmanlıların tarafsız kalmasını² istemesine rağmen 13 Nisan 1716 tarihinde Venedik ile tecavüzi (saldırı) ve tedafüi (savunma) bir ittifak anlaşması³ imzalamıştır. Bu gelişme, Devlet-i 'Aliyye'nin Viyana yönetimine savaş ilân etmesine sebep olmuş, Osmanlıların savaştıkları cephe sayısını ikiye çıkarmıştır.⁴ 1711 Prut Antlaşması'nın kazançlarından moral bulan, 1715 yılında Venediklilere karşı elde edilen başarıyı fazlasıyla büyüten Osmanlı yönetimi, savaş hazırlıklarına 1714 yılı sonlarından itibaren başlayan

2 Kemal Beydilli, İsmail Erünsal, "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği [1711]", *Belgeler*, c. XXII/26, [2002], s. 16, 17.

3 [Haus- Hof-und Staatsarchiv](#) [HHStA.]/Kriegsarchiv [KrA.]/Alte Feldakten/341/Türkenkri-ge 1716, VIII-58; M. Cavid Baysun, "Ali Paşa, Damad", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. I, [İstanbul: 1978], s. 329; *Neueste in Kürze gebrachte Lebenbeschreibung des Prinzen Eugens von Savoyen*, [Prag: 1779], s. 128; Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen-Zum Gipfel des Ruhmes*, c. III, [Wien: 1964], s. 308.

4 Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. Kahraman Şakul, [İstanbul: 2013], s. 59, 60.

Habsburglarla uzlaşmayı tercih etmemiştir.⁵ Lakin 1716 sefer yılında yapılan bütün hazırlıklar, Venedik üzerine çıkılacak sefer (Korfu) için yapılmıştı.

1. Petervaradin Muharebesi (5 Ağustos 1716)

Osmanlı devlet adamları, Habsburgların savaşa girme kararı alması üzerine Prens Eugen faktörünün 1697 Zenta felaketi nedeniyle dikkate alınmasının elzem olduğunu belirtmişlerdi. Ancak Venedik cephesinde elde edilen başarılar, Habsburglara karşı alınması gereken tedbirleri, Osmanlı devlet ricali nezdinde önemsiz hale getirmişti. Öyle ki Osmanlı sadrazamı ve devlet ricali, Macaristan'ın dahi Habsburglardan geri alınacağı düşüncesine kendisini inandırmıştı. Kırım Tatarlarını dahi muhtemel bir Rus saldırısına karşı geride bırakan⁶, bir kısım birliklerini de Arnavutluk'a gönderen Osmanlı sadrazamı, ordusunu bundan sonra girişeceği muharebeler için savunmasız ve güçsüz bırakmıştır.

Nihai hedefi Belgrad'ı ele geçirmek olan, fakat bu düşüncesini o dönemde görülen kuraklık ve aşırı yağmurlar nedeniyle ertelemek durumunda kalan Prens Eugen ise 2 Temmuz 1716 tarihine kadar harp hazırlıklarını tamamlamıştı. 30. seferi için Viyana'dan ayrılan Eugen, Osmanlı ordusunun Belgrad'a intikal ettiği sırada (26 Temmuz 1716) Güney Macaristan'daki birliklerine ulaşmış, 27 Temmuz'da Petervaradin'deki Habsburg ordugâhına⁷ gelerek burada Osmanlı sadrazamının kendisine yaklaşmasını beklemiştir. Yaklaşan Osmanlı ordusuna mecbur kalınmadıkça herhangi bir müdahalede

5 Bernhard R. Kroener, "Prinz Eugen und die Türken", *Prinz Eugen von Savoyen und seine Zeit*, [1986], s. 121, 122. Osmanlılara karşı sefer hazırlıklarını sürdüren Habsburglar, 1 Haziran 1716 tarihinde Osmanlılardan gelen ultiyatomu geri çevirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Pasarofça", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIV, [2007], s. 178; Otto Fenzl, *Zustandekommen, Vorbereitung und Durchführung des Türkenkriegs 1716-1718*, [Wien: Phil. Diss, 1950].

6 Osmanlı sadrazamıyla varılan mutabakat gereğince Kırım hanı, Nemçe Seferi'ne 10.000 asker desteğinde bulunacak; 30.000 askerini ise Kırım ve Hotin taraflarının muhafazası için görevlendirecekti. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Ahmet Zeki İzgöer, c. II, [İstanbul: 2013], s. 1001; Ahmed b. Mahmud [Göynüklü], *Tarih*, Berlin Staatsbibliothek, Ms. or. quart, nr. 1209, vr. 271a.

7 Petervaradin Kalesi, FZM. Löffelholz'ün kumandasında yaklaşık 8.000 kişi tarafından muhafaza edilmekteydi. *Mitteilungen des K. und K. Kriegs-Archivs*, c. V, [1891], s. 242; Die Geschichte der Feldzüge des Prinzen Eugen in den Jahren 1716 bis 1718, ÖMZ., 4. Heft, [1811], s. 6.

bulunulmaması gerektiği düşüncesinde⁸ olan Eugen, söz konusu hareketiyle, taraflar arasında muharebeler başlamadan önce Petervaradin Kalesi'ne gelerek Osmanlıların baskın yapma düşüncesini amaçsız bırakmak istemiştir.

Eugen'in özellikle Tuna'nın kuzeyine ve Macaristan'daki kalelerin onarımına ilişkin aldığı tedbirlerle, sınıra cephanelikler tesis ettirerek harp gemileri inşa ettirme girişimleri dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere doğal bir savunma hattı olan Tuna Nehri, Habsburg yönetimi tarafından ziyadesiyle önemsenmiş, ayrıca sözü edilen hat üzerine çok sayıda piyade ve süvari askeri sevk edilmiştir.⁹

Edirne'den 24 Mayıs'ta sefere çıkan Osmanlı sadrazamı ise 120.000 kişilik ordusuyla¹⁰ Eugen'in düşüncelerine uygun olarak 26-27 Temmuz 1716 (H. 6-7 Şaban 1128) tarihinde Sava Nehri'ni geçmiş, 28 Temmuz'da Banovce'ye, 1 Ağustos'ta Salankamen'e, ardından Karlofça'ya gelerek etrafı wagenburglarla çevrili karargâhını kurmuştur.¹¹

Habsburglarla yapılan ilk çatışma, Osmanlılar için başarılı bir gelişme sayılabılırdi. Eugen'in, keşif yapmak amacıyla Karlofça'nın 5 km doğusu istikametine gönderdiği 1.600 kişilik¹² Kont Palffy'nin emrindeki birliklerinin,

8 Geschichte der Feldzüge Prinzen Eugen von Savoyen, vom Jahre 1716 bis zum Frieden von Passarowitz 1718, ÖMZ., Ersten Jahrgang, 4. Heft, [1808], s. 509.

9 HHStA./KrA./MS-Kg. Nr. 17/Türkenkrieg 1716, ss. 1-3.

10 Pezl, Sybel, Anger ve Arneth bu sayının 200.000; Johann Pezl, *Eugens Leben und Thaten*, [Wien: 1791], s. 242; Heinrich von Sybel, *Prinz Eugen von Savoyen-Drei Vorlesungen*, [München: 1861], s. 91; Hilbert Anger, *Geschichte der k. k. Armee* [Wien: 1887], s. 924; Alfred Ritter von Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen [1708-1718]*, c. II, [Wien: 1858], s. 391; Dukakinzade, Kausler ve Martens ise Osmanlı ordusundaki asker sayısının 150.000 [40.000 Yeniçeri, 30.000 sipahi, 15.000 Kırım süvarisi, 35.000 Eflak, Mısır, Arnavut askeri] olduğu görüşündedir. Feridun Dukakinzade, *1714-1718 Türk-Avusturya Venedik Seferi*, [84 numaralı mecmuanın lahkası], [İstanbul: Askeri Matbaa, 1932], s. 13; Friedrich von Kausler, *Das Leben des Prinzen Eugen von Savoyen* [Freiburg: 1839], s. 574. Carl von Martens, *Allgemeine Geschichte der Türkenkriege in Europa von 1356 bis 1812* [Stuttgart: 1829], s. 106.

11 Arneth, a.g.e., c. II, s. 392. Osmanlı sadrazamının otağı, Petervaradin'e 5 km/1 saat uzaklıkta bulunan Wezirac tepesine dikilmişti. Hugo Kerchnawe, *Prinz Eugen von Savoyen*, [Amsterdam-Berlin-Wien: 1944], s. 122.

12 Bu sayı muhtelif kaynaklarda 8.000 [Târih-i Râşid, c. II, s. 1015], 3.400 [Martens, a.g.e., s. 106], 3.000 [Mehmed Topal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretname-Tahlil ve Metin -1106-1133/1695-1721" [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İlbasan Valisi Kurt Mehmed Paşa idaresindeki 3.000 kişilik¹³ bir sipahi birliği tarafından etkisiz hale getirilmesi, Osmanlı sadrazamını cesaretlendirmiştir. Ancak Eugen, sadrazamın aksine Osmanlıların, 4 saat süren bu ilk muharebede önemli bir avantaj elde etmediği düşüncesindeydi.¹⁴

Kısmi bu ilk başarıdan sonra Osmanlı sadrazamı, 3 Ağustos 1716 (H. 14 Şaban 1128) tarihinde yaklaşıma hendekleri kazdırmaya¹⁵ ve Petervaradin Kalesi istikametinde top ateşine başlamıştır. Harp meclisini dahi toplamayan, 65.000¹⁶ kişilik bir askerî gücüyle evvelce Sürmeli Ali Paşa tarafından yaptırılmış tahkimatın¹⁷ arkasına mevzilenen Eugen ise Osmanlı sadrazamına 2001], vr. 315b; Josef Odenthal, Oesterreichs Türkenkrieg 1716-1718, [Düsseldorf: 1938], s. 39; Pezl, a.g.e., s. 242.; Atlı ve yaya olmak üzere 1.800 kişi [400'ü muharebede zâyi olmuş.], [Mitteilungen des K. und K. Kriegs-Archivs, c. V, s. 243; Dukakinzade, a.g.e., s. 13] olarak gösterilmiştir. Ancak yine de bu veriler, Osmanlı öncü birlikleri için zikredilen miktarlar kadar farklılık göstermemektedir. [bkz. Dipnot 13].

13 Dukakinzade, a.g.e., s. 13. Osmanlı birliklerine ait sayı, Avusturya ve Türk kaynaklarında dikkat çekici farklılıklar göstermektedir. Zinkeisen, Osmanlı birliklerine ait sayının 70.000 olduğunu ifade ederken; [Johann Wilhelm Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, c. V, Friedrich Andreas Perthes, [Gotha: 1857], s. 533] Pezl, bu sayıyı 40.000 olarak kaydetmiştir [Pezl, a.g.e., s. 242]. Yine bazı kaynaklarda ise sözü edilen sayı 20.000 olarak gösterilmiştir. Johann Rocka, Kriegs und Friedens Geschichte zwischen der Krone Hungarn und der ottomanischen Pforte seit dem Jahre 1526, [Ofen: 1785], s. 378; Die Geschichte der Feldzüge des Prinzen Eugen in den Jahren 1716 bis 1718, s. 6; Odenthal, a.g.e., s. 37.

14 Habsburgların bu ilk muharebede sadece 401 askeri ölmüş, 295 askeri de yaralanmıştır. Odenthal, a.g.e., s. 40.

15 Siperlerin ve sol kanadın idaresinden sorumlu olan kişi, ordunun Petervaradin istikametine yürümesi yönünde görüş bildiren Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmet Paşa'ydı. *Târih-i Râşid*, c. II, s. 1016; *Nusretname*, vr. 315b; Mustafa Öksüz, "Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin [180b-345a] Tahlil ve Tenkidi Metni" [Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan GSÜ. SBE, 2009], vr. 319a; Joseph von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches 1699-1739*, c. VII, [Pest: 1831], s. 206.

16 HHStA./KrA./Alte Feldakten/341/Türkenkrieg 1716, VIII-58; Sybel, a.g.e., s. 110. Österreicherische Militärische Zeitschrift'in ilgili sayısında Habsburg ordusunun askerî gücünün 64.200 [41.500 piyade, 22.700 süvari] kişiden müteşekkil olduğu kaydedilmiştir. Die Geschichte der Feldzüge des Prinzen Eugen in den Jahren 1716 bis 1718, s. 5; Ancak Peter Broucek çalışmasında, Petervaradin Muharebesi'ndeki Habsburg ordusunun askerî gücünü 73.000 olarak göstermektedir. Broucek, süvariler [22.000] ve piyadelerden [41.000] oluşan Habsburg ordusunda Grenzer adında 10.000 kişilik bir milis gücün daha varlığından bahsetmiştir. Peter Broucek, Erich Hillbrand, Fritz Vesely, Prinz Eugen-Feldzüge und Heerwesen, [Wien: 1986], s. 38.

17 Caprarische Retrenchment. Söz konusu bölgede 1694 yılında General Caprara, Osmanlıla-

fırsat vermeden saldırı kararı almıştır (5 Ağustos 1716).

Sefer öncesinde Habsburg ordusunun bütün generalleri Eugen'e, Petervaradin Kalesi'nin müstahkem olduğunu, Osmanlılarla bir meydan muharebesinden kaçınması gerektiğini belirtmişlerdir. Generaller Osmanlıların kuşatma işlerinden yorulana kadar beklenmesi gerektiğini ifade etmişlerse de Eugen, daha önceki muharebelerinde olduğu gibi Osmanlıların ani bir saldırıya dayanmayacakları düşüncesindeydi.¹⁸

Habsburgların muharebe alanının sol cenahı bataklıklar, sağ cenahı ise harekât icrasına mâni olacak kayalık yüksek tepelerle çevrili bulunmaktaydı (bkz. Harita-1). Eugen'in ordusunda yer alan ağır zırhlı süvarilerine o zamana kadar rastlamayan Osmanlılar ise ağırlıklarından dolayı muharebe alanındaki saflarına büyük topların yerine sadece 3 hafif muharebe bataryası ikame edebilmişti.¹⁹

Taraflar arasındaki **birinci karşılaşma**, Habsburgların altı taburdan müteşekkil sol kanadındaki piyadelerin, Osmanlıların sağ kanadına saldırmasıyla başlamıştır. Sol kanatta sergilenen bu ilk başarı, Habsburgların (Bonneval'in de görev aldığı) sağ kanadında, Yeniçerilerin Habsburg piyadeleri karşısında elde ettiği üstünlükle son bulmuştur.²⁰

İkinci karşılaşmada; Eugen, sağ kanatta baş gösteren bozulma sonrasında Habsburglar için ciddi bir tehlikenin ortaya çıktığını fark etmiş ve 1664 St. Gothard Muharebesi'nde Montecuccoli'nin icra ettiği taktiğini²¹ uygulamaya ra karşı önemli bir mukavemet göstermişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rocka, a.g.e., s. 378. Die Geschichte der Feldzüge des Prinzen Eugen in den Jahren 1716 bis 1718, s. 6. Tahkimat, şehrin Serdar-ı Ekrem Sürmeli Ali Paşa tarafından muhasarası sırasında yaptırılmıştı. Târih-i Râşid, c. II, s. 1017; Hammer, GOR, c. VII, s. 205; Mitteilungen des K. und K. Kriegs-Archivs, c. V, s. 244. Sürmeli Ali Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Ali Paşa, Sürmeli", Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. II, s. 427.

18 Hans von Urbanski, *Prinz Eugen*, [Wien: 1986], s. 28. Gustav Bancalari, *Prinz Eugen*, [Salzburg: 1880], s. 50.

19 Zinkeisen, GOR, c. V, s. 533. Osmanlıların kuşatma başladığı sırada 30-40 hafif topu bulunmaktaydı. Ağır toplar ancak 4 ağustosta Osmanlı ordugâhına intikal edilebilmiştir. Odenthal, a.g.e., s. 44.

20 *Die europäische FAMA, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdeckt*, Der 189. Teil, [1716], s. 767.

21 R. Montecuccoli ve Coligny-Saligny'nin başını çektiği müttefik ordusu, St. Gothard Muharebesi'nde safların arasındaki mesafeyi disiplinle korumak suretiyle sistematik ve düzenli

karar vermiştir. Alınan bu karar doğrultusunda, sol kanattaki zırhlı süvari ve piyadelerin, Yeniçerilerin yanlarına saldırmak (*Flügelschlacht*) üzere sağ kanada sevk edilmesiyle muharebenin kaderi değişmiştir.

Eugen'in ani emriyle sağ kanada yönelen zırhlı süvarileri, arkalarından düzen ve nizamlarını bozmaksızın (*Lineartaktik*) destekleyen Habsburg piyade askerleri²², Osmanlı süvari birliklerini Yeniçerilerin yardımına gitmekten alıkoymuşlardır. Bunun üzerine ordudan ayrı düştükleri hissine kapılan önce Osmanlı süvari askerleri, ardından Yeniçeriler yaklaşıma hendeklerine doğru geri çekilmek zorunda kalmışlardır.²³ Bu muharebede, Alman süvarileri yan cenah saldırılarıyla (*Flügelschlacht*) Osmanlı süvarilerine karşı; merkezdeki Habsburg piyadeleri de hat ve istikametlerini koruyan harp nizamlarıyla (*Lineartaktik*) Yeniçerilere karşı üstünlüğünü kanıtlamıştır. Tabii ki bu gelişmeler, harbin Osmanlıların muharebe sahasında maruz kaldığı felaketlerin sonucusu değildir. Başta Prens Eugen'in Osmanlı askerlerine yönelik acımazsızca katliamı²⁴, Osmanlı karargâhının²⁵ ve pek çok harp teçizatının²⁶ bir kontramarş yürüyüşü gerçekleştirmiştir. Osmanlı piyadesi, Yeniçerilerin kazdığı siperlerin ardından açtığı ateşle müttefik yürüyüşünü kesmeyi denediye de ön metrislerdeki savaşçıların geri çekilmesiyle kontrol edilemeyen bir bozgun yaşanmıştır [1 Ağustos 1664]. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özgür Kolçak, "Saint Gothard Muharebesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. Ek-2, [2016], s. 455.

22 Zinkeisen, GOR, c. V, s. 533, 534; Pezl, a.g.e., s. 248, 249; Wilhelm Zimmermann, Prinz Eugen der edle Ritter und seine Zeit, [Stuttgart: 1838], s. 540, 541.

23 Pezl, a.g.e., s. 244; Hammer, GOR, c. VII, s. 207.

24 Bir Habsburg subayının günlüğünde geçen ifadeler, muharebe alanında geçen katliamı gözler önüne serecek niteliktedir: "Adamlarımız o kadar çok kana ve katliama susamışlardı ki 20 kişiden fazla esir elde edemedik." Kroener, a.g.m., s. 122.

25 Muharebeden sonra Habsburglar, Osmanlı ordusuna ait Damat Ali Paşa'nın çadırı da dâhil olmak üzere çok sayıda çadır [50.000 civarında], 2.000'den fazla deve, çok miktarda kasaplık hayvan, 12.000 çuval pirinç, 2.500 fiçı un, 1.000 araba yulaf, 500 arabadan fazla kahve ve peksimet, nihayet kürek, kazma ve merdiven gibi pek çok araç gereci ganimet olarak ele geçirek özgüvenlerini fazlasıyla artırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA./KrA./Alte Feldakten/341/Türkenkrieg 1716, VIII-51; Ludwig Matuschka, *Der Türken-Krieg 1716-1718-Feldzug 1716*, Verlag des k. und k. Generalstabes-In Comission bei c. Gerald's Sohn, [Wien: 1891], s. 204.

26 Avusturya harp arşivlerinin verdiği bilgilere itibar edecek olursak Habsburglar, Osmanlılara ait ağır ve hafif kalibreli 3'ü obüs, 23'ü havan olmak üzere toplam 175 topu ganimet olarak ele geçirmiştir. HHStA./KrA./Alte Feldakten/341/Türkenkrieg 1716/VIII-56a; Zimmermann, a.g.e., s. 541; Rocka, a.g.e., s. 380. Habsburglar tarafından ele geçirilen harp teçizatı arasında yer alan toplar, Osmanlıların XVI. ve XVII. yüzyıllarda Macaristan'da giriştiği muharebeler

Habsburgların eline geçmesi hadiselerin vahametini bir kat daha artırmıştır.²⁷

Petervaradin Muharebesi sonrasında Habsburgların ölü ve yaralı olmak üzere toplam 4.479 askeri zâyi olurken, Osmanlılar ölü ve yaralı olmak üzere 6.000 askerini kaybetmiştir.²⁸

Bu askerî başarıdan sonra İmparator VI. Karl tarafından özel bir mektupla tebrik edilen ve Habsburg Sarayı'ndan çok fazla hazzetmeyen Papa XI. Clemens (1700-1721)'in gönderdiği kutsanmış şapka (bere) ve kılıçla²⁹ ödüllendirilen Eugen, elde ettiği zaferi, “*Yüce Tanrının bizim silahlarımızı kutsamasıyla Türkleri tamamen mağlup ettik.*” ifadesiyle taçlandırmıştır.³⁰ Söz konusu muharebeden sonra Viyana şehri, II. Viyana Kuşatması'ndan beri varlığını hissettiren kötü anıları unutmuş ve şehirde yaşanan kasvetli hal yerini neşe ve sevince bırakmıştır.³¹

Habsburgların Petervaradin Muharebesi'nden sonra Osmanlılardan ele geçirdiği toprakların üzerinde yazılan ifadeler dahi iki taraf arasındaki rekabeti gözler önüne serecek düzeydeydi³²:

Exurgat deus, et confundantur inimici nostri / Birakalum Tanrı düşmanlarımızı utandırısın.

Wer will denn wider uns, So Gott ist mit uns / Her kim bize düşman olmak isterse Tanrı bizimle beraberdir.

Görüldüğü üzere Petervaradin Muharebesi, bundan önceki muharebelere

sonrasında elde ettiği harp ganimeti arasında yer almaktaydı. Petervaradin Kalesi kumandanı FZM. Löffelholz'ün ifadeleri için bkz. HHStA./KrA./Alte Feldakten/341/Türkenkrieg 1716, VIII-51; Matuschka, a.g.e., s. 204, 205.

27 *Nusretnâme*, vr. 315b.

28 Broucek, Hillbrand, Vesely, a.g.e., s. 38.

29 Muharebenin Habsburglar için zaferle sonuçlanmasının ardından Kayzer VI. Karl, Papa XI. Clemens'e bir kurye vasıtasıyla birkaç Osmanlı sancağı ve iki tuğ göndermiştir. HHStA./KrA./Alte Feldakten/341/Türkenkrieg 1716, VIII-67a. “...und Empfang des von Ihro Pöbstl. Heiligkeit überschickten Schwerds und Seegen-Huts den 7. und 8. dieses empfangen und beehrt worden”, *Wienerisches Diarium*, 1716, Nr. 1387.

30 HHStA./KrA./Alte Feldakten/341/Türkenkrieg 1716, VIII-59. Karl Vocelka, “Österreichische Geschichte 1699-1815”, *Glanz und Untergang der Höfischen Welt*, [Wien: 2001], s. 157.

31 Matuschka, a.g.e., s. 208. Bancalari, a.g.e., s. 51.

32 Ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA./KrA./Alte Feldakten/341/Türkenkrieg 1716, VIII-56c.

çok daha kısa sürmesine rağmen Osmanlı Devleti'nde bıraktığı etkileri; Habsburglara ise bundan sonra girişeceği muharebeler için kazandırdığı moral ve güç vermesi bakımından önemli bir dönüm noktası olduğunu göstermiştir. Osmanlı ordusu, Habsburglar karşısında meşum bir yenilgi yaşamıştır. Alınan mağlubiyetin müsebbibinin ilkin ordusunu iyi organize edemeyen, yeterli harp teçizatı ve asker terkiibini Habsburgları yenebilecek düzeyde muharebe sahasına ikame edemeyen Osmanlı sadrazamı olduğu ifade edilmelidir. Savaşma kabiliyetinden uzak olduğunu, yıldızlarla (ilm-i nücûm) çok fazla ilgilenmesiyle ve Habsburgların şöhretli kumandanı Prens Eugen'e karşı ciddi herhangi bir tedbir almamakla göstermişti. İç görüşünün, gururu tarafından karartıldığı düşüncesinde olan Mehmed Raşid, bir önceki yıl (1715) yıldızların dilinin Mora'nın fethini ona haber verdiğini ancak aynı dilin Budin'in zapt edilebileceği kehanetinde bulunarak onu çok zalimce aldattığı düşüncesindeydi. En yakınındaki kişilerin Raşid'in de ifade ettiği bu özelliklerini önemsemesi kendisine talihsiz bir son hazırlamıştır.³³

Muharebenin başarısız bir şekilde sonuçlanmasında sadece Osmanlı sadrazamı sorumlu tutulmamalıdır. Aynı anda iki cephede sefere çıkılması; gerekli harp teçizatı, mühimmatı ve askerın muharebe alanına, Osmanlı askerî sisteminden kaynaklanan yetersizlikler nedeniyle layıkıyla sevk edilemeyişi; Prens Eugen'in kararlı tutumu, ani taarruzları ve nihayet planlı askerî taktikleri, Osmanlı ordusunu Habsburglar nezdinde başarısız kılan diğer amiller arasında gösterilebilir.

33 *Târih-i Râşid*, c. II, s. 1021, 1022; Hammer, *GOR*, c. VII, s. 209.

Harbe Katılanlar	Kumandanlar	Kuvvet Güçleri	Kayıplar
Habsburglar	Prens Eugen	41.000 piyade 22.000 süvari 10.000 grenzer 65.000 asker	2.122 ölü 2.357 yaralı asker
Osmanlılar	Damat Ali Paşa	40.000 piyade 30.000 süvari 50.000 düzensiz birlikler 120.000 asker	6.000 ölü ve yaralı asker 149 schlange 23 havan 3 obüs 175 top

Tablo-1 Petervaradin Muharebesi

2. Temeşvar Kuşatması (15 Ekim 1716)

Prens Eugen'in Petervaradin Muharebesi'nden sonra asıl düşüncesi Belgrad'a saldırmaktı. Lakin Viyana Sarayı'nın henüz bu icazeti kendisine vermemiş olması ve Habsburg ordusunun muharebeden sonra askerî teçizat bakımından yeterli donanımına sahip olmayışı onu bu fikrinden uzaklaştırmıştır. Nizamsız cenge devam edemeyeceği düşüncesinde olan Eugen, nehirler ve kuvvetli istihkâmlarla çevrili Belgrad Kalesi'ni yeterli harp teçizatına sahip olmadan ele geçiremeyeceğini tahmin edebilmekteydi. Ayrıca girişeceği muhtemel bir Belgrad/Sırbistan seferi için kuzeyde müstahkem bir garnizonun varlığının işlerini zorlaştıracağı düşüncesiyle³⁴, ordusunun o anki şartları itibarıyla Temeşvar üzerine yürümeyi daha uygun bulmuş ve zorlu bir yürüyüşten sonra 25/26 Ağustos 1716 tarihinde Temeşvar önlerine gelebilmiştir.³⁵

34 Braubach, a.g.e., c. III, s. 322; Martens, a.g.e., s. 108; J. B. Schels, "Geschichte der Feldzüge der k. k. Armeen gegen die Türken unter dem Commando des Prinzen Eugen von Savoyen in den Jahren 1716, 1717 und 1718", Beiträge zur Kriegsgeschichte Österreichs, Aus den vergrissenen Jahrgängen 1811 und 1812 der österreichischen militärischen Zeitschrift, [Wien: 1820], s. 7.

35 Zinkeisen, *GOR*, c. V, s. 535; Oswald Redlich, *Das Werden einer Großmacht, Österreich von 1700 bis 1740*, Rudolf M. Rohrer Verlag, [Wien: 1962], s. 160.

Temeşvar Kalesi, sadece bataklıklar, adalar ve nehir kollarından oluşan doğal savunma tesislerine değil, aynı zamanda geniş kapsamlı modern istihkâmlara da sahip bulunmaktaydı (bkz. Harita-2). Nitekim bu özelliklerinden dolayı, Devlet-i 'Aliyye topraklarının kuzeybatısındaki en güçlü ve ulaşılmaz kalelerinden biri olarak kabul ediliyordu.³⁶ Kale aynı zamanda Macaristan'daki son Osmanlı eyaletinin merkezi, Banat'ın kilidi ve en müstahkem siperi konumundaydı. Özellikle Karlofça Barışı'yla Orta Macaristan topraklarının kaybı, kalenin önemini her iki taraf nezdinde fazlaca artırmıştır. Buna karşın Petervaradin Muharebesi'nde Habsburglar karşısında alınan ağır mağlubiyet, Osmanlı ordusunda bir bozgun halinin oluşmasına sebebiyet vermiş; Tuna Nehri'nin öte yakasında savunmasız halde bulunan Temeşvar Kalesi'ne zamanında ve yeterince yardım gönderilmesine mâni olmuştur.

Temeşvar Kalesi ve garnizonunun, kuşatmadan önceki mevcuduna ilişkin Avusturya arşivlerinin verilerine göre, 8-10.000³⁷ neferi, 160-200 civarında topu bulunmakta ve iâşe yönünden herhangi bir sıkıntısı söz konusu değildi.³⁸ Fakat kalenin sözü edilen askerî konumu ve özelliklerine karşın kale kumandanı Mustafa Paşa'nın³⁹ kuşatma öncesinde Osmanlı ordusundan acil asker yardımını talep ettiği düşünüldüğünde, garnizonunun sayıca büyük bir kuvvete sahip olmadığı ifade edilmelidir.⁴⁰ 1716 yılına ait bazı Osmanlı

36 Temeşvar Kalesi, büyük palanka, küçük palanka/varoş, iç kale ve saray olmak üzere kabaca 4 bölümden müteşekkildi. Kalenin farklı planı, nehir ve bataklıklarla çevrili kuruluş şeması hakkında bkz. Ekler/Harita-2; konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Arneth, a.g.e., c. II, s. 403, 404; Zinkeisen, GOR, c. V, s. 535; Derek McKay, Prinz Eugen von Savoyen, [Graz-Wien-Köln: 1979], s. 151.

37 Rocka, Temeşvar Kalesi mürettebatının, 6.000'i Yeniçeri, 2.000'i sipahi olmak üzere toplam 8.000 olduğu görüşündedir. Rocka, a.g.e., s. 381.

38 HHStA/KrA./Alte Feldakten/339/Türkenkrieg 1716, VI - 2.

39 Temeşvar Kalesi kumandanı Bodur Mustafa Paşa'nın ismi Almanca literatürde yanlış telaffuz edilmiştir. Rocka ve Arneth, kuşatma sırasında Temeşvar Kalesi kumandanı olan Mustafa Paşa'nın ismini sehven ya da bilmeyerek Mehmed olarak zikretmişlerdir. Bkz. Arneth, a.g.e., c. II, s. 404; Rocka, a.g.e., ss. 381-383. Söz konusu yazarların bu yanlışlığa düşmelerinde, kapitülasyon belgesinde, o sırada Mustafa Paşa'nın görevinden azledilmesi münasebetiyle, kalenin yeni kumandanı olarak nasbedilen Mehmed Paşa'ya ait imzanın yer alması etkili olmuştur. Kapitülasyon belgesi için bkz. HHStA./KrA./Alte Feldakten/343/Türkenkrieg 1716, X-76a, fol. 5-7.

40 Bkz. Géza Dávid, "The 'Eyalet' of Temesvár in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno*,

arşiv belgeleri ise Temeşvar Kalesi'nin mürettebat sayısının 8.000 civarında olduğunu teyit etmektedir.⁴¹

Prens Eugen'in en büyük korkusu, Belgrad'dan Temeşvar Kalesi'ne yapılacak muhtemel bir askerî yardımı idi. Zira Belgrad'dan gönderilecek bir askerî destek kıtası Temeşvar Kuşatması'nın zora girmesine sebep olacaktı.⁴² Lakin öyle anlaşılmaktadır ki kuşatma süresince Osmanlı yönetimi tarafından gönderilen söz konusu yardımlar ya yetersiz kalmış ya da Habsburglarca başarıyla⁴³ engellenmiştir.

Söz konusu bölgeye yaklaşık 70.000 kişilik⁴⁴ bir askerî birliğini sevk eden Habsburglar, ilkin kalenin dört bir tarafına büyük, geniş ve derin hendekler kazdırarak kuşatma işlerine başlamışlardır (1/2 Eylül 1716). Kendilerine yönelik muhtemel saldırılara mâni olmak için de 30.000'den fazla reayanın⁴⁵ yardımıyla kale istikametinde tabyalar inşa etmişlerdir. Habsburglar, 7 Nuova serie, Anno 18 [79], Nr. 1, *The Ottoman Empire In The Eighteenth Century*, [1999], s. 115; Ágoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, s. 150, n. 21.

41 BOA, MAD. 6549, s. 500; MAD. 2854, s. 492; D. BKL. d 32388, ss. 2-5.

42 Braubach, a.g.e., c. III, s. 325.

43 Martens, a.g.e., s. 109; Schels, a.g.m., s. 8; Rocka, a.g.e., s. 382; ayrıca bkz. Redlich, a.g.e., s. 161; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, [İstanbul: İskit Yayınevi, 1971], s. 2424; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, [Ankara: TTK, 1995], s. 127. Zimmermann, *Osmanlıların, 30.000 sipahi ve 12.000 Tatar askeriyle Temeşvar Kalesi'ne 22/23 Eylül'de Belgrad'dan gelerek, kuşatma işlerine başlayan Habsburglara kaleden bir çıkış hareketi düzenlemeyi planladıklarını fakat Eugen'in Osmanlıların bu girişimine mâni olduğunu ifade etmiştir. Zimmermann, a.g.e., s. 542; Mehmed Râşid, Temeşvar'a Belgrad'dan bir askerî yardımının varlığını teyit etmekle birlikte yardımın miktarı konusunda abartılı tespitlerde bulunan Alman kaynaklarından ayrılmaktadır. Raşid, Habsburglarla mücadeleye girişen Osmanlı birliklerinin, Petervaradin Muharebesi'nden firar eden askerlerden müteşekkil ve sayılarının 10 ila 15.000 civarında olduğu düşüncesindedir. Târih-i Râşid, c. II, s. 1035. Arneth ise söz konusu sayının 20.000 civarında olduğunu kaydederek daha makul bir beyanda bulunmuştur. Arneth, a.g.e., c. II, s. 405.*

44 Broucek'in çalışmasında, Habsburg ordusunun sayısını 45.000'i yaya ve 24.000'i süvari olmak üzere toplam 69.000 olarak zikretmesi kabule uygun görünmektedir. Broucek, Hillbrand, Vesely, a.g.e., s. 39. Ahmed bin Mahmud, *Tarih'inde Habsburg ordusunun 40.000'den fazla askeri olduğu düşüncesindedir. Ahmed b. Mahmud [Göynüklü], Tarih, vr. 279b; Buna karşın Râşid ve Hammer, Habsburg ordusundaki asker sayısını 150.000 olarak kaydederek oldukça abartılı bir tespitte bulunmuşlardır. Târih-i Râşid, c. II, s. 1034; Hammer, GOR, c. VII, s. 212.*

45 *Târih-i Râşid*, c. II, s. 1034; *Nusretnâme*, vr. 316a. Habsburglar, Belgrad Kalesi kuşatması sırasında da benzer bir girişimde [tedâfüi/savunmaya yönelik tahkimat: Zirkumvallationslinie-Eugenischen Linien] bulunmuşlardır. Bkz. *Târih-i Râşid*, c. II, s. 1067.

Ekim'de Budin'den kuşatma işlerine destek amacıyla gönderilen havan ve ağır toplarını, Büyük Palanka'da inşa ettikleri mevzilerine yerleştirmiş, kaleyi üç taraftan ve mütemadiyen top atışına tutmuşlardır. Top atışları sonucu şehirde baş gösteren yangınlar sebebiyle meydana gelen kargaşa ve isyanın büyümesi, Osmanlı askerini 11 Ekim'de tabyalardan da çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu kritik gelişme sonrasında 12 Ekim 1716 tarihinde Temeşvar Kalesi'ne beyaz bayrak çekilmiş ve Osmanlı garnizonu teslim olmuştur.⁴⁶

47 gün süren kuşatmada, Habsburgların o zamana kadar görülmemiş bir topçu ateşi⁴⁷ sonrasında kalede karşılaşılan manzara son derece vahimdi. Top atışlarının neden olduğu tahribat üzerine cadde ve sokaklar harabeye dönmüş; Osmanlı garnizonunun kaleyi terk etmesi için gerekli arabaların hareketlerinin mümkün olmaması üzerine sokakların temizlenmesine karar verilmiştir. Kalenin teslimi için imzalanan kapitülasyonda öngörülen tarihten iki gün sonra (17 Ekim'de) Osmanlı askeri ve şehir halkının Belgrad'a gitmelerine izin verilecek⁴⁸; neticede 165 yıl Osmanlı kontrolünde kalan Temeşvar'ın kaybedilmesiyle Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti son bulacaktı.⁴⁹ Alınan bu başarılı neticeyle yetinmeyen Habsburglar, Tuna Nehri'nin kuzeyinde yer alan önemli mevkiileri ele geçirmiş ve Eflak Voyvodalığı'nın merkezine kadar ilerleme imkânını elde etmiştir. Viyana Sarayı'nın Habsburg ordusundan aldığı bu sevinçli haberler üzerine Stephans Kilisesi'nde bir şükran günü (8 Kasım 1716) tertip edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰

Kuşatma sonrasında, Osmanlı muhafız kıtasından ölü ve yaralı olmak üzere 2.000 asker zâyi olurken; Habsburglar 2.500 askerini⁵¹ kaybetmişti. Habsburglar görüldüğü üzere kuşatmada Osmanlılardan daha fazla askerini zâyi etmiştir. Zayıat verilerinden de anlaşıldığı üzere Habsburgların, Temeşvar Kalesi'ni ele geçirmek için askerî ve lojistik bakımından dikkate şayan bir

46 Matuschka, a.g.e., ss. 256-259.

47 Matuschka, a.g.e., s. 267, 268.

48 Eugen, kale mürettebatının Belgrad'a sevki için 1.000 araba tahsis ettirmiştir. HHStA./KrA./Feldakten/343/Türkenkrieg 1716, X – 76a, fol. 5-7; Arneth, a.g.e., c. II, s. 406.

49 Matuschka, a.g.e., s. 265.

50 Kausler, a.g.e., s. 588.

51 Kausler ve Schels'e göre bu sayı çok daha fazladır. Schels Habsburgların kuşatmanın başladığı 1/2 Eylül 1716 tarihinden kaldırıldığı 12 Ekim 1716 tarihine kadar 5.000 asker zâyi ettikleri düşüncesindedir. Schels, a.g.m., s. 9; Kausler, a.g.e., s. 588.

gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna karşın Osmanlılar muharebe alanında tıpkı Petervaradin Muharebesi'nde olduğu gibi külliyetli cephane, harp teçizatı ve 156 topunu⁵² ganimet olarak Habsburglara bırakmak durumunda kalmıştır.⁵³

Temeşvar Kuşatması'nın askerî tarih açısından önemi, Habsburg ordusunun Osmanlı kalelerine ilk defa Vauban'ın üç paralel sistemi ile saldırmış olmasıdır. Kale mimarı olarak bilinen Fransız mühendisin savaş sanatına en önemli katkılarından biri olan üç paralel sistemi (bkz. Ekler/Harita-2), kuşatılan kalenin top menziline dışından başlayarak kazılacak metrislerle kaleye yaklaşmayı öngörüyordu. Vauban, bu planın hatasız uygulanması halinde küçük bir kalenin iki hafta, güçlü kalelerin ise en fazla 48 gün içinde düşeceğini hesap etmişti.⁵⁴

Görüldüğü üzere Osmanlıların Macaristan'daki en önemli istihkâm siperlerinden biri olan Temeşvar Kalesi'nin kaybedilmesinde, Habsburgların kuşatma işlerindeki başarılı girişimlerinin yanı sıra Osmanlıların söz konusu bölgeye yeterince yardım gönderememeleri etkili olmuştur. Osmanlıların kaleye yardım gönderememelerinin ana sebepleri arasında ise askerî sistemlerinde yaşanan genel bozulmayla birlikte, yaklaşık 45 gün önce Habsburglar karşısında yaşanan Petervaradin hezimetini nedeniyle askerinin firarı ve zayıflığı gösterilmelidir.

52 Zimmerman, Kausler, Rocka ve Martens, 146 topun [Zimmermann, a.g.e., s. 543; Kausler, a.g.e., s. 588; Rocka, a.g.e., s. 383; Martens, a.g.e., s. 109]; Hammer, imparatorluğu temsilen armalı 150 topun; [Hammer, GOR, c. VII, s. 213]; Schels ise 154 topun [Schels, a.g.m., s. 9] Osmanlılardan ganimet olarak ele geçirildiği düşüncesindedir.

53 Broucek, Hillbrand, Vesely, a.g.e., s. 39.

54 Ömer Gezer, "Kale ve Nefer: Osmanlı Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi", [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016], s. 126.

Harbe Katılanlar	Kumandanlar	Kuvvet Mevcutları	Kayıplar
Habsburglar	Prens Eugen	45.000 yaya 24.000 süvari 167-200 top	2.500 nefer ölü ve yaralı
Osmanlılar	Mustafa Paşa	7-8.000 mürettebat 186 top	2.000 nefer ölü ve yaralı 500 esir 156 top

Tablo-2. Temeşvar Kuşatması

3. Belgrad Kuşatması (17 Ağustos 1717)

1716 sefer yılında Petervaradin ve Temeşvar'da Osmanlıları hezimete uğratan Prens Eugen, kasım ayında Viyana'ya muzafferane bir şekilde dönmüş, hakkında var olan bütün eleştirileri bertaraf ederek bir sonraki yıl Osmanlılardan Belgrad'ı alma isteğinin önünde hiçbir engel bırakmamıştı. XVII. yüzyılın Alman neşriyatına yansıyan ifadelerle göre, Hıristiyan dünyanın dikkatlerini üzerine çeken Prens Eugen, Alman İmparatorluğu'nun zafere alışkın silahları sayesinde Osmanlı Devleti'nin kalbine doğru genişlemekte kararlıydı.⁵⁵

Habsburglar, şayet Orta Avrupa'nın kilidi konumundaki Belgrad'ı da ele geçirirlerse Osmanlıların Tuna ötesine yönelik saldırı girişimlerini büyük ölçüde engelleyeceklerini düşünmüşlerdi. Şehrin bu öneminden dolayı her iki taraf 1715 yılında başlayan muharebelere artık bir son vermek istemekteydi. 1717 sefer yılında Osmanlı tarafının asıl amacı, gerçekleştireceği harp operasyonlarıyla Temeşvar Kalesi'ni geri almak ya da en azından Belgrad Kalesi'ni elde tutabilmektir. Habsburgların mahir generali Prens Eugen ise Petervaradin Muharebesi ve Temeşvar Kuşatması'ndaki başarısından sonra artık sıranın Viyana Sarayı'ndan aldığı icazet gereğince Belgrad'a geldiği düşüncesindeydi. Eugen, bu amaca yönelik olarak 14 Mayıs'ta Viyana'dan hareket etmiş ve 15 Haziran'da Tuna'yı geçerek⁵⁶ Osmanlı ordusu Belgrad

⁵⁵ *Die europäische FAMA*, der 200. Teil, [1717], s. 679; *Die europäische FAMA*, der 204. Teil, [1717], s. 1028.

⁵⁶ Schels, a.g.m., s. 11, 12.

önelerine gelmeden kaleyi kuşatma işlerine başlamıştır. Karargâhını Belgrad Şehri'nin güneyine kurmayı planlayan Prens Eugen, hem kuşatma ordusu olarak hareket edeceğini hem de şehre yardıma gelmesi muhtemel Osmanlı ordusuna karşı savunma yapmayı planlamıştı.

Belgrad'ın etrafı 18 Haziran'a doğru Habsburglar tarafından sarılmış, imparatorluğa bağlı birlikler kaleye ve yaklaşmakta olan Osmanlı ordusuna karşı koruyucu siperler kurmaya başlamışlardı. Kalenin etrafındaki bu tahkimat hatları (*Kontravallationslinie*, *Zirkumvallationslinie*) 16 km uzunluğunda olup Habsburglar tarafından Tuna ve Sava nehirleri arasında irtibat kurulması için yapılmışlardı.⁵⁷

Habsburglar, kuşatma işlerinin sürdürüldüğü sırada Sava Nehri tarafında da bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Prens Eugen'in emriyle Kont Hauben komutasındaki 2 süvari alayı ve 8 piyade taburu, 26 Haziran 1717 tarihinde Belgrad Kalesi'nin etrafını kuşatmış (bkz. Harita-3); Zemun'daki Osmanlı garnizonunu gözetimi altında tutarak bölgeyi 1 Temmuz'da tahliye zorlamıştır. Böylelikle Habsburglar, Belgrad Kalesi'nin hinterlandındaki en stratejik yerlerden birini, kuşatma büyük ölçüde başlamadan ele geçirmiştir (3 Temmuz 1717).⁵⁸

Edirne'den 11 Haziran 1717 tarihinde yola çıkan⁵⁹ Sadrazam Halil Paşa'nın başında olduğu yaklaşık 140.000 (Tatar askeri ve düzensiz askerî birlikler hariç)⁶⁰ civarındaki kurtarma ordusu, 27 Temmuz 1717 tarihinde Belgrad önelerine geldiğinde kale, yukarıda ifade edildiği üzere Habsburg topçularının bombardımanına uğramış vaziyettedir.

Geç de olsa Belgrad önelerine gelebilen Osmanlı ordusu, Habsburg ordusunu iki ateş arasında bırakmıştır (1 Ağustos 1717). Osmanlı sadrazamı ordusundaki top ve havanlardan 12 Ağustos'a kadar Habsburg ordugâhına bazı sınırlı atışlar yapmış; 14 Ağustos'u 15 Ağustos'a bağlayan gecede yaklaşma hendekleriyle

57 Broucek, Hillbrand, Vesely, a.g.e., s. 39; Matuschka, a.g.e., s. 81.

58 Arneht, a.g.e., c. II, s. 427; Martens, a.g.e., s. 112.

59 Nusretname, vr. 317b; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. IV, [İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972], s. 11; Cezar, a.g.e., s. 2425.

60 40.000 civarındaki Kırım-Tatar askeri hariç olmak üzere 1717 Belgrad Seferi'ne, 126.451 nefer Yeniçeri, 8.050 nefer cebeci, 4.864 nefer topçu, 1.556 nefer top arabacısı olmak üzere toplam 140.921 nefer kapıkulu askeri katılmıştır. BOA, MAD. 2260, H. 1129/M. 1717, s. 8.

Habsburglara bir filinta tüfeğinin atış mesafesi kadar yaklaşmıştır. Eugen ise bu sırada, 14 Ağustos'ta yapılan top atışları sonucu Belgrad Kalesi'nin barut deposunda meydana gelen büyük patlamadan sonra,⁶¹ kuşatma altındaki garnizonun birkaç günden fazla direnemeyeceğini düşünmekte ve bir gün sonra (16 Ağustos'ta) başlayacak muharebenin hazırlıklarını sürdürmeye devam etmekteydi.⁶²

İki ateş arasında kalan Prens Eugen, 16 Ağustos'ta 10.000 askerini kuşatma işlerinin koordinasyonu ve köprübaşlarının güvenliğini sağlamak üzere geride bırakmıştır. Eugen'in ihtiyaten geride bıraktığı bu birlik, kaleden kuvvetli bir top atışı yapılması halinde dikkatini bölgeden uzaklaştırmayacak ve gerekli önlemleri alacaktı. Eugen, kalan 60.000 kişilik ordusuyla, harp nizamı içinde aniden Osmanlılara saldırmaya karar vermiştir.⁶³

Eugen askerlerine, yürüyüşleri sırasında birbirlerini yakından takip etmeleri, disiplinsiz Osmanlı neferlerine karşı cesurca ve mütemadiyen ateş etmeleri yönünde emir vermişti. Askerî bir tedbir olmasa da hiç şüphesiz Habsburg askerlerine çokça dağıtılan şarap, yürüyüşlerinde onları en fazla motive eden araçlardan sadece biri olmuştu.⁶⁴

Muharebe, yani birinci karşılaşma, Eugen'in istihkâmların önünde düzen almış olan sağ kanattaki süvarilerinin, Osmanlı süvarileri tarafından korunan bataryanın bulunduğu mevkiî istikametinde yürüyüşüyle başlamıştır. Muharebe alanındaki yoğun sis,⁶⁵ Habsburg ordusunun yürüyüşünü gizlemişti. Bu durum ilk başlarda avantajlı gibi görüne de Pálffy'nin idaresinde bulunan sağ kanattaki süvarilerin ordudan ayrılarak Osmanlıların yeni açmaya başladıkları

61 Zemun tarafından yapılan top atışlarından sonra, Belgrad Kalesi'nde yaklaşık 3.000 mürettebatın zâyi olduğu iddia edilmektedir. HHStA./KrA./Alte Feldakten/345/Türkenkrieg 1716, XIII-21, fol. 166-167; Uzunçarşılı, a.g.e., IV/1, s. 136. Nusretname ise bu sayının 12.000 civarında olduğunu kaydetmiştir. Nusretname, vr. 318b; Patlamanın etkisiyle 2 Habsburg askerinin ölmesi ve 5'inin yaralanması, tahribatın ne denli etkili olduğunun bir göstergesiydi. Matuschka, a.g.e., s. 134.

62 Martens, a.g.e., s. 114; Rocka, a.g.e., s. 394.

63 Eugen'in harp nizamı [Ordre de Bataille] hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA./KrA./Alte Feldakten/Türkenkrieg 1717, VIII-79; [Feldla.g.e.r von Belgrad: 15 Ağustos 1717].

64 McKay, a.g.e., s. 153; Anger, a.g.e., s. 927; Oppenheimer, a.g.e., s. 172.

65 Bavyeralı Maffei'nin bildirdiklerine göre, muharebe alanını kaplayan sis, dostu ve düşmanı ayırt edemeyecek kadar kesifti. Matuschka, a.g.e., s. 156; Ayrıca bkz. HHStA./KrA./Alte Feldakten/351/Türkenkrieg 1717, VIII-21; Redlich, a.g.e., s. 165; Arneth, a.g.e., c. II, s. 436.

yaklaşma hendeklerine beklenmedik bir şekilde düşmesi, Habsburgların harp düzenini bozmuştur. Görüş mesafeleri iyi olmayan Osmanlı piyadeleri, düzenleri bozulan Habsburg süvarilerine, sol kanatlarındaki süvarilerinin de desteğini almak suretiyle şiddetli bir ateş açmışlardır. Taraflar arasında mücadelenin devam ettiği sırada Pálffy'nin süvarileri, ordugâhlarında hazırlık yapan Osmanlıların cenahlarına (*Flügelschlacht*); sağ kanatta bulunan Max. Starhemberg'e ait piyadeler ise Osmanlıların ön cephe hattına saldırmışlardır. Habsburg süvari ve piyadelerinin bu saldırısı sonucunda Osmanlılar bataryalarını terk ederek geri çekilmişlerdir. Bir süre sonra yeniden toparlanan Osmanlı süvarileri Habsburg süvarilerinin üzerine atılmışlarsa da Starhemberg'in nizam hattını bozmadan (*Lineartaktik*) ateş açan merkezdeki piyadelerinin ileri yürümesiyle yeniden püskürtülmüşlerdir.⁶⁶

Yukarıda zikredilen gelişmelerden hemen sonra Habsburgların sol kanattaki piyadeleri, Osmanlıların yaklaşma hendeklerinin üzerine yürüyerek buldukları bölgeyi zapt etmişlerdir. Sol kanatta yaşanan bu başarılı girişiminin hemen ardından Habsburgların sağ kanadında bir düzensizliğin baş göstermesiyle sol kanatta elde edilen avantajların devamı getirilememiştir. Eugen, bu nizensiz durumu kontrol altına almak için FM. Prens Alexander von Württemberg ve FZM. Kont Harrach'ın idaresinde bulunan merkezdeki piyadelere, nizam ve düzenlerini bozmaksızın, sağ kanada yönelmeleri gerektiği hususunda talimat vermiştir (*Lineartaktik*). Lakin muharebe alanındaki sis, Habsburglara müşkül anlar yaşatmaya devam etmekteydi. Sağ kanat ile irtibat kurmak üzere harekete geçen merkezdeki piyadeler bu kez fazlaca sağa yürümüş ve bu durum merkezde önemli sayılacak bir gediğin açılmasına sebep olmuştur. Pek çok Yeniçeri taburu, merkezde açılan bu gediği fırsat bilip saldırıya geçmişse de muharebe alanında var olan sis, Habsburgların içlerine düştüğü durumun olumsuz etkilerini az da olsa gizlemiştir.⁶⁷

Zinkeisen'e göre muharebenin bu anına kadar olan gelişmeler, hangi tarafın üstün olduğunu ifade etmek için bir genel kanaat oluşturmamıştı. Zinkeisen, taraflar arasında geçen muharebenin kısa ve inatla sürdürüldüğünü, Osmanlıların pek çok noktada üstün dahi geldiğini, fakat her şeyin Eugen'in endişe verici bir anda tecrübeli birliklerinin başına geçmesiyle değiştiğini

66 Schels, a.g.m., s. 31, 32.

67 Peter Broucek, "Die Feldzüge des Prinzen Eugen in Ungarn, Italien und Westeuropa", Österreich und die Osmanen-Prinz Eugen und seine Zeit, [1988], s. 150; Schels, a.g.m., s. 32.

ifade etmiştir.⁶⁸ Eugen bundan önceki Türk savaşlarında, tehlike anında aldığı stratejik tedbirlerle neticeyi kendi ordularının lehine çevirebilmişti. Lakin muharebenin sonunun ne şekilde sonlanacağına dair yine de mütereddit ve kaygılı bir bekleyiş vardı.

Yukarıda zikredilen gelişmeler Habsburglar için kader anı olabilecek nitelikteydi. Öyle ki ordunun merkezine Osmanlılar tarafından sızılmış, sağ kanat ile ordunun merkezi arasında mesafe açılmıştı. Sağ kanadın hızla ileri yürümesinin uğursuz sonuçlar doğuracağı düşüncesinde olan Prens Eugen, yoğun sisin muharebe alanını terk etmeye başlaması üzerine (16 Ağustos sabahı 8 sularında), merkezini güçlü tutan Osmanlıların harp nizamları hakkında fikir sahibi olduktan sonra duruma derhal müdahale etmek istemiştir. Eugen, Bavyeralı birlikleri öncü olarak ordusunun başına ikame ederek ordular arasındaki ikinci karşılaşmayı başlatmıştır.⁶⁹

Ordusunun bizzat başında ve sol kanatta yer alan Eugen'in birinci hedefi, her şeyden önce merkeze sızan Osmanlıları geri püskürtmektir. Bu amaca yönelik olarak Eugen ilkin, yanına aldığı Habsburg süvarileriyle, merkezdeki gedikten içeri sokulmak isteyen Osmanlı Yeniçerilerinin yanlarına saldırmıştır (*Flügelschlacht*). Eugen'in bu saldırısı sırasında merkezdeki Habsburg piyadeleri, nizamlarını bozmaksızın ileri atılarak (*Lineartaktik*) sağ ve sol kanat arasındaki irtibatı yeniden tesis etmiştir. Bu hamlesiyle mağlubiyet tehdidi altındayken aniden saldırı kararı alarak muharebenin kaderini değiştiren Eugen, Osmanlıları yaklaşma hendeklerinden tamamen atmıştır. 20.000 Yeniçeri ve 10.000 sipahinin muhafaza ettiği, 18 ağır toptan müteşekkil (Bajdina Tepesi'ndeki) Osmanlı bataryasının, Eugen'in kontrolünde, merkezdeki 10 humbaracı bölüğü ve yanlarını 2 süvari alayının koruduğu 4 süngülü piyade taburu tarafından bir süre sonra zapt edilmesi, Osmanlı kurtarma ordusunu ordugâhına çekilmeye mecbur bırakmıştır. Osmanlı ordusunun en sağında yer alan birlikleri, son bir mukavemet daha göstermişse de Habsburg ordusunun sol kanadındaki Bavyera birliklerinin ileri atılmasıyla tehlike ortadan kaldırılmıştır. Bu gelişmeden sonra Osmanlılar, başta sadrazam olmak üzere ordugâhlarını terk ederek önce Semendire'ye, ardından Niş'e geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Habsburg birliklerinin yorgun ve muharebe alanının elverişsiz şartlarından dolayı Osmanlıları, ancak husar, hayduk ve Sırplar'dan

68 Zinkeisen, *GOR*, c. V, s. 550.

69 Schels, a.g.m., s. 33.

müteşekkil bir hafif süvari birliği takip edebilmiştir.⁷⁰ Zira Eugen'e göre Belgrad Kalesi'nin kuşatılması işi dikkatlerden kaçırılmamalı; muharebeden üstün çıkan birlikler hazır ve bir arada bulundurulmalıydı.⁷¹

Osmanlılar arkalarında, 35'i havan olmak üzere 166 topu, 59 sancak ve 9 tuğu, bir miktar barut ve gülleyi; çokça iâşe ve çadırlarının tamamını (sadrazam çadırı da dâhil olmak üzere) zafer ganimeti olarak Habsburglara bırakmışlardır (16 Ağustos/öğleden önce 10.00).⁷² Bu üzücü sonuca rağmen Osmanlı ordusuna ait levazımın büyük çoğunluğunun Tuna'nın aşağısındaki gemilerde bırakılmış olması, Petervaradin Muharebesi sonrasındaki kadar külliyetli ganimetin kaybedilmesine mâni olunmuştur. Müşahit Maffei'nin ifadelerine itibar edecek olursak Osmanlılar muharebe alanında az sayıda esir bırakmışlardır. Muharebede verdikleri zayıat sayısı ise çok fazla değildir. Avusturya kaynaklarının verilerine göre Osmanlıların muharebede ölü ve yaralı olmak üzere 10.000 askeri zâyi olmuş; 50.000 askeri ise firar etmiştir.⁷³ Görüldüğü üzere Osmanlılar, Petervaradin Muharebesi'nde olduğu gibi büyük kayıplar yaşamamıştır. Bunda Habsburgların Petervaradin'deki galibiyetleri sonrasındaki gibi bir katliama meyletmemeleri belirleyici olmuştur. Habsburgların bu yaklaşımı sergilemelerinde, 196 yıl önce yitirdikleri Belgrad Kalesi'ni yeniden ele geçirme ihtimali ve heyecanını hissetmeye başlamaları etkili olmalıdır.

70 HHStA./KrA./Alte Feldakten/351/Türkenkrieg 1717, VIII-77; Martens, a.g.e., s. 115, 116; Prinz Eugen von Savoyen, Schlachtberichte 1697-1717, [Berlin: 1937], s. 65; Schels, a.g.m., ss. 33-35.

71 Matuschka, a.g.e., s. 166.

72 HHStA./KrA./Alte Feldakten/352/Türkenkrieg 1717, VIII-115; VIII-116; VIII-99 ½; Nusretname, Osmanlıların muharebe alanını terk edişini şu ifadelerle kaydetmiştir: "...bi'l-külliyeye münhezim olup cümle top ve mühimmât ve cebe-hâne ve ağırılık ve hayme ve hâr-gâhu yerinde birağub gitdiler." *Nusretnâme*, vr. 318a.

73 Broucek, Hillbrand, Vesely, a.g.e., s. 39.

	Kumandanlar	Kuvvet Mevcutları	Kayıplar
Habsburglar	Prens Eugen	60.000 asker	5. 500 ölü ve yaralı
Osmanlılar	Halil Paşa (Sadrazam)	140.000 asker (Tatar askeri hariç)	10.000 ölü ve yaralı 50.000 firar 166 top

Tablo-3. Belgrad Önlerinde Yapılan Muharebede Habsburgların ve Osmanlıların Askeri Güçleri ve Kayıpları

Belgrad Kalesi, taraflar arasında cereyan eden muharebelerde sessizliğini büyük ölçüde korumuştur. Garnizonun iki taraf arasında gerçekleşen muharebelere kayıtsız kalmasında, büyük ölçüde muharebe alanını kaplayan sisin neden olduğu iddia edilse de 14 Ağustos'ta kalenin ana mühimmat deposunda yaşanan büyük patlamanın çok daha fazla etkili olduğu belirtilmelidir.

Belgrad önlerinde Osmanlı sadrazamıyla giriştiği muharebeden galibiyetle ayrılan Habsburgların, Belgrad Kalesi'ni ele geçirmekten başka bir amaçları kalmamıştı. Zira muharebelerin sonucu kalenin de akıbetini tayin etmiştir. Osmanlıların Habsburglara yenilgisi garnizonda bütün ümitleri boşa çıkarmış, moral ve motivasyonu bir hayli düşürmüştür. Bu avantajlı durumdan istifade eden Habsburglar için Belgrad Kalesi'ni ele geçirmek hiç de zor olmamıştır (17 Ağustos 1717).

İki taraf arasında 18 ağustosta imzalanan teslimiyet belgesi⁷⁴ hâlâ 25.000 kişiden oluşan muhafız kıtasına ve Belgrad sakinlerine silahları ve eşyaları ile şehirden serbestçe ayrılma hakkını tanımıştır.⁷⁵ 22 Ağustos 1717 tarihinde kaleyi tamamen ele geçiren Habsburglar, hem Belgrad Kalesi'nden hem de ellerine geçen 15 kadirge ve 60 silahlı şaykadan müteşekkil Tuna donanmasından 769 top⁷⁶, çokça iase ve muazzam bir cephe stokunu

74 Teslimiyet belgesi için bkz. HHStA, Kriegsakten [Krg. A], Karton 236, [alt 287], 1717.

75 HHStA., Kriegsakten [Krg. A], Karton 236, [alt 287], 1717; Broucek, Hillbrand, Vesely, a.g.e., s. 39; Schels, a.g.m., s. 36.

76 Ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA./KrA./Alte Feldakten/352/Türkenkrieg 1717, VIII-115;

ganimet olarak ele geçirmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra Osmanlılar Sava Nehri'ni tamamen terk ederek İzvornik'e çekilmiştir.⁷⁷

	Kumandanlar	Kuvvet Mevcutları	Kayıplar
Habsburglar	Prens Eugen	87 tabur piyade 193 bölük süvari 100.000 asker 200 top	20.000 asker ölü ve yaralı
Osmanlılar	Mustafa Paşa (Kale Kumandanı)	30.000 asker 300 top 70 gemi (Tuna'da)	5.000 asker ölü ve yaralı 300 top

Tablo-4. Belgrad'ın Kuşatılmaya Başlamasından Ele Geçirilmesine Kadar Geçen Sürede (19 Haziran-17 Ağustos 1717) Habsburgların ve Osmanlıların Kuvvet Mevcutları ve Kayıpları (Muharebe Hariç)

Eugen, 18 Ağustos tarihli kapitülasyonun her iki tarafça imzalanmasından bir gün sonra (19 Ağustos 1717; öğleden önce saat 10.00'da) Osmanlı sadrazamının çadırında davul ve trompet seslerinin eşliğinde ruhani bir tören tertip ettirmiş; törende Osmanlılardan ele geçirilen toplar vasıtasıyla atışlar yaptırmıştır. Eugen, buna benzer bir töreni, 1716 Petervaradin Muharebesi'nin sonunda da icra ettirmiştir.⁷⁸

Görüldüğü üzere Osmanlılar iyi tahkim edilmiş, iaşe sorunları büyük ölçüde bulunmayan Temeşvar ve Belgrad garnizonlarını Habsburglara karşı savunamamıştır. Söz konusu müstahkem kalelerin savunulamamasında garnizonlara yapılan mütemadiyen, şanslı ve isabetli atışların etkili olduğu ifade edilmelidir. Her iki kaleye de Osmanlı yönetimi tarafından layıkıyla yardım (lojistik ve asker yardımı) edilememesi kalelerin akıbetini daha en başından belirlemiştir. Nitekim 1739 yılında Habsburgların Belgrad Kalesi'ni Osmanlılara terk etmek zorunda kalmalarında, ordularının garnizonla olan irtibatını koparmaları ve kuşatmanın başından itibaren kaleye yeterli lojistik/asker desteği veremeyişleri etkili olmuştur.

VIII-116; VIII-99 ½.

77 Rocka, a.g.e., s. 398.

78 Matuschka, a.g.e., s. 178.

Sonuç

Başta Petervaradin Muharebesi olmak üzere, 1716 ve 1717 yılları arasında cereyan eden gelişmeler sırasında Osmanlı Yeniçeri birlikleri, Habsburgların cephe hatlarına bazı başarılı girişimlerde bulunmuşlarsa da senkronize Alman süvarileri düzenli hücumlarıyla Osmanlı süvarilerine üstün gelip yaşanılan anlık bozgun halini bertaraf etmeyi başarmışlardır. Creasy'nin eserinde de ifade ettiği üzere⁷⁹, Osmanlı ileri karakollarında ihmalkârlık; ordularının büyük bir bölümünde disiplinsizlik ve dikkatsiz bir güven duygusu hâkimdi. Habsburgların ani saldırıları karşısında paniğe kapılan Osmanlılar, Alman birlikleri içlerine girdiğinde ise çoğunlukla direnemeyerek geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Petervaradin ve Temeşvar galibiyetlerinden sonra Belgrad'ı da ele geçiren Prens Eugen, ordusunda verdiği fazlaca zayiata rağmen, Osmanlılarla giriştiği mücadelelerden zaferle ayrılan taraf olmuştur. Belgrad Kuşatması'nda elde ettiği büyük başarıyla askerî kariyerini taçlandırmış ve yaşadığı devrin en başarılı askerî önderi unvanını almıştır. Hiç şüphesiz Habsburgların Osmanlılar karşısında seri galibiyetler almasında sadece Prens Eugen'in askerî dehası etkili olmamıştır. Bunun dışında Habsburgların, Osmanlıların tertip ettikleri asker sayısını neredeyse yakalamaları, devrin silah teknolojisini efektif bir biçimde kullanmaları; ordularında istihdam edilen rütbeli askerlerin becerikli/mahir, zabitanın ise talimli/nizamlı oluşları; her şeyden önce telkin yoluyla askerlerinde ortaya çıkan sıkı disiplin anlayışı dikkat çekmiştir.

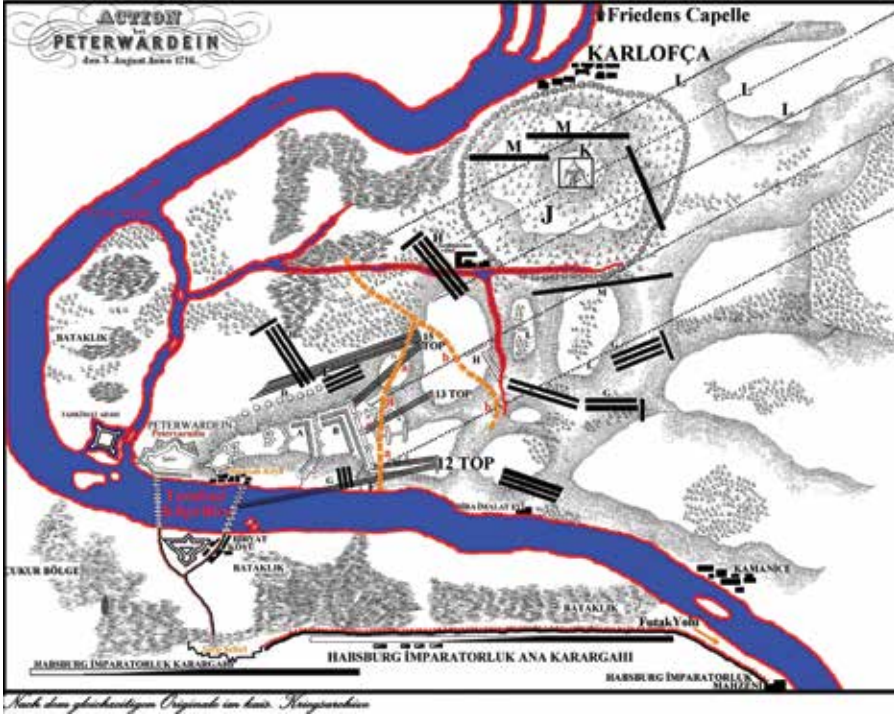
Osmanlılar ise Mora'da Venedik'e karşı girişilen seferleri ve sonrasında elde ettikleri başarılı sonuçları, sayıca üstün, verimli lojistikleri ve kuşatma savaşlarında becerikli oluşlarına borçlular. Lakin Osmanlıların bu kısmi üstünlüklerine rağmen birliklerinin birbirini tutmayan kalitesi ve ordu yapısındaki zaafiyetleri dikkat çekmekteydi. Ordu nizamındaki düzensizlik ve disiplinsizlik; askerlerin muharebelere katılmayışları ya da firar etmeleri; birliklerin iyi sevk ve idare edilememesi, Osmanlıların en önemli zaafı arasında gelmekteydi. Osmanlı ordusunun bu zaafı Venedik seferlerinde telafi edilebilmişse de Habsburg serhaddinde vahim sonuçların ortaya çıkması engellenememiştir. 1717 sefer yılının sonunda Belgrad'ı korumak ve Temeşvar'ı geri almak isteyen Osmanlılar, ağır mali fedakârlıklarda bulunmuş

⁷⁹ Edward S. Creasy, *History of the Ottoman Turks*, [London: 1877], s. 345.

olmalarına rağmen, Habsburglara bir kez daha yenilmekten kurtulamamışlardır. Habsburglar karşısında Belgrad'ı koruyamayan Osmanlılar, Prens Eugen'le yaptığı daha önceki muharebelerde aldığı yenilgilerden ders çıkaramadığını bir kez daha göstermiştir.

Taraflar arasında cereyan eden muharebelerden sonra imzalanan Pasarofça Barışı'nın (21 Temmuz 1718) maddelerinden anlaşıldığı üzere Habsburglar, Osmanlılar karşısında dikkate şayan bir üstünlük ve avantaj elde etmiştir. Söz konusu antlaşmayla son Macar eyaletini, Temeşvar'ı ve Belgrad da dahi olmak üzere Kuzey Sırbistan'ı Habsburglara terk eden Osmanlılar, Balkanlar'da itibar kaybetmiş ve uğradığı büyük toprak kayıpları neticesinde Orta Avrupa'nın üstün devleti olma vasfından uzaklaşmaya başlamıştır. Lakin Habsburglarca elde edilen bu üstünlük, ordularını sevk ve idare eden komutanların hayatta kaldığı süreyle sınırlı kalmıştır. Mahir generallerin orduların başından ayrılmasıyla yönetim ve organizasyon konularında müşkül anlar yaşamaya başlayan ve buna ilaveten halef general yetiştiremeyen Habsburglar, Osmanlılara karşı 1718 yılında elde ettiği avantajlarını ilânihaye kontrol edememişlerdir.

EKLER

Harita-1 Petervardin Muharebesi

(Alfred Ritter von Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen 1708-1718*, c. II, s. 396, 397)

Harp Planı Çizelgesi

A. B. Hızla onarılan ve Habsburg piyade askerlerinin yerleştirildiği iki eski Caprara istihkâmı, **C.** Osmanlı saldırıları ve hendekleri, **D.** 2 Ağustos'tan 5 Ağustos'a kadar 500 atın ikame edildiği 8 Tuğla Fırını (**Not:** Tuna'dan siperler boyunca noktalanmış, bir başka yerde noktalanmış yolla bağlanan ve Yeniçerilerin çarpışmanın başlangıcında ikame olduğu **a** yolu Osmanlı süvarilerinin ikame olduğu noktalanmış **b** yolu), **E.** Yeniçerilerin kanatlarına düşen Prens Alexandr von Württemberg'in piyade tugayı, **F.** Başlangıçta

Habsburgların birinci siperlerine saldıran, ancak süvariler tarafından püskürtülen Yeniçeriler, **G.** Süvarilerin sağ kanadı, **H.** Süvarilerin sol kanadı, **J.** Wagenburglarla çevrili Osmanlı ordusunun karargâhı, **K.** Sadrazamın çadırı, **L.** Osmanlıların kaçış güzergâhı, **M.** Osmanlı karargâhında görevlendirilen Habsburg birlikleri.

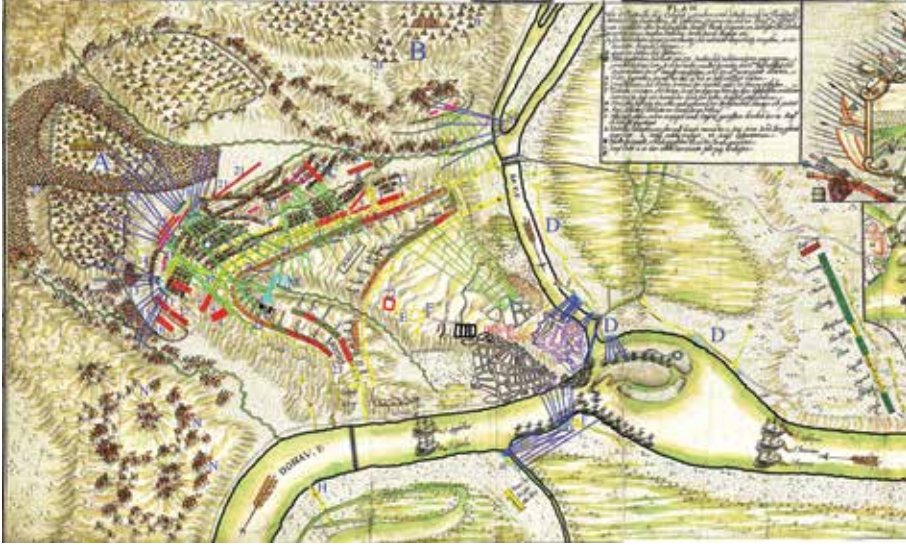

Harita-2 Temeşvar Kuşatması 1716

(HHStA./KrA./Kriegskarten/Temeswar 1716, H III d 933)

Harp Planı Çizelgesi

A. Temeşvar Kalesi, B. Saray, C. Küçük ve Yeni Palanka, D. Büyük Palanka, E. Derin ve 24-30 adım genişliğindeki hendeklerle çevrili ve çitle örülmüş sur, F. Kale varoşuna ait kapılar, G. Gözetleme kuleleri, H. Türklerin yürüyüş yolu, 2. Eski Türk Cami, 3. Yaklaşma hendeklerinin girişi, 4. 1. Paralel, 5. 2. Paralel, 6. Bataryalar arasında iletişim ve irtibatı sağlayan yol, 7. 3. Paralel, 8. Hendeklerin bulunduğu yerdeki zikzaklar, 9. Sağ ve sol istikametteki yaklaşma hendekleri, 10. Geçit koridorları, 11. 1. Paralel (Palankanın yani kalenin içindeki), Habsburgların saldırdıkları ve 1 Ekim saat 8’de çekildikleri yer, 12. 2. Paralel (Palankanın yani kalenin içindeki), paralelin üzerindeki top ve bataryalar, 13. Siperlerdeki Habsburgların garnizona yönelik yaklaşma hendekleri.

Harita-3. Belgrad Kuşatması 1717

(HHStA./KrA./Kriegskarten/Belgrad 1717, H III d 956)

Harp Planı Çizelgesi (16 Ağustos 1717)

A. Yeniçerilerin, 1 Ağustos'ta kurdukları etrafı wagenburglarla çevrili ordugâhı,

B. Sipahi ve Tatarların ordugâhı,

C. Habsburgların kalenin etrafına yaptıkları tahkimat hattının karşısında yer alan Osmanlıların yaklaşma hendekleri, 131 toptan ve 39 havandan müteşekkil bataryaları. Söz konusu bataryalarından Ağustos'un 1'ini 2'sine bağlayan gece top atışlarına başlamışlar ve 3'ünde top atışlarını devam ettirerek bunu 16 Ağustos'a kadar mütemadiyen sürdürmüşlerdir.

D. Habsburgların, Sava'nın sol kıyısında (diğer yakasında) yer alan ve 17 Temmuz'da açmaya başladıkları yaklaşma hendekleri,

E. Kalenin karşısında, caminin yakınlarına Habsburglar tarafından yapılmış 2 kapalı tahkimat tesisi,

F. Kale ile irtibatı kurmak amacıyla yapılmış; 11 Ağustos'ta Habsburglar tarafından ele geçirilmiş Osmanlı istihkâmları,

G. Kuşatmanın sonunda (F) istihkâmı istikametinde çekilmek durumunda kalan Osmanlı gemileri,

H. Çeşitli yerlerde bulunan Habsburg istihkâm ve bataryaları,

I. Habsburgların 14 Ağustos'ta bombalayarak havaya uçurdukları, büyük barut deposu,

K. 4 Ağustos'ta barut deposuyla aynı şekilde 40 saat boyunca yanan laboratuvar,

L. Habsburgların barut deposu,

M. Habsburgların laboratuvarı,

N. Sayıları belli olmayan Tuna'nın sağ (güney) kıyısına yakın yerlerde bulunan Osmanlı süvarileri,

O. Tuna Nehri'nden geçen gemileri vurmakla görevlendirilmiş, 10 toptan müteşekkil Habsburg bataryası.

1. Habsburgların sağ kanadında yer alan 12 süvari alayı. Gecedен sonra

Habsburgların tahkimat hattından (Zirkumvallationslinie) ileri yürümüşlerdir. **2.** Birinci karşılaşmadaki 30 Habsburg taburu, **3.** İkinci karşılaşmada tahkimat hattının (Zirkumvallationslinie) içinde görevli 20 Habsburg taburu. Verilen emirle tahkimatının dışına çıkarak ilk saldırıyı gerçekleştirmişlerdir. **4.** Habsburgların 12 alaydan müteşekkil sol kanadı. Yine ikinci karşılaşmada Tuna tarafında ileri çıkmışlardır. **5.** Sağ kanatta yer alan süvariler. Sabah 4 sularında Osmanlı yaklaşma hendeklerine saldırmışlardır. **6.** Birinci karşılaşmadaki Habsburg piyadeleri. Yeniçerilere birinci yaklaşma hendeklerinde saldırarak onları geri atmışlardır. **7.** Sol kanattaki Habsburg süvarileri. Bir kısmı yüksek yerdeki büyük Osmanlı bataryası, diğer kısmı ise sağ kol istikametinde ileri çıkmış ve Osmanlıları merkezdeki Habsburg istihkâm hattına (Zirkumvallationslinie) sürüklemişlerdir. **8.** Sağ kanatta küçük derenin hemen üzerinde meskûn Habsburg süvarileri. Osmanlıların batarya ve yaklaşma hendeklerinin yanlarına saldırmışlardır. **9.** Osmanlı süvarileri ve Tatarlar. Bütün cephelerinden saldırıya maruz kalarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. **10.** İkinci karşılaşmadaki Habsburg piyadeleri. Saat 7 ile 8 sularında ileri çıkmışlardır. **11.** İkinci karşılaşmadaki 6 Habsburg bataryası ve sol kanattaki 2 süvari alayı. Habsburg bataryası ve süvariler, karşılarında yer alan (no 14'te) Osmanlıların büyük topçu bataryalarını bulunduğu yüksek yerden kaldırmışlardır. **12.** Birinci karşılaşmadaki Habsburg piyadeleri. İleri atılarak Osmanlı süvarilerini, yaklaşma hendekleri ve bataryalarından uzaklaştırmışlardır. **13.** Habsburgların sol kanadına yönelen çok sayıdaki Yeniçeri askerleri, **14.** Habsburg piyadeleri tarafından saldırıya maruz kalan ve kaldırılmak zorunda bırakılan Osmanlı bataryasının bulunduğu yer, **15.** No. 16'daki Habsburg süvarilerine saldıran çok sayıdaki Osmanlı süvarileri. Lakin diğer istikamette bulunan no 17'de ve sol kanattaki süvari ve piyadeler tarafından geri püskürtülmüşlerdir. **16.** Sol kanattaki Habsburg süvarileri, **17.** Sol kanattaki Habsburg süvari ve piyade askerleri, **18.** No. 17'deki diğer süvari ve piyade askerlerinin 2. hattan yürüyerek Osmanlıları yaklaşma hendekleri ve yürüyüş hatlarından tamamen geri püskürttükleri yer. Bu gelişmeler sabah 9'da sisin bölgeyi terk ettiği sırada gerçekleşmiştir. **19.** Çokça Yeniçerinin yaklaşma hendekleriyle ordugâhları arasında durdukları yer. Yeniçeriler, Habsburglar tarafından kendilerine yapılan top atışı sonucu bu yeri terk etmek zorunda bırakılmışlardır. **20.** İkinci karşılaşmada sabah 4'ten 9'a kadar inatla devam eden ateş muharebesinden sonra Osmanlıların ordugâhlarını terk ederek

Semendire ve Niş istikametine doğru kaçtıkları mahal, **21.** Taraflar arasında cereyan eden muharebeden sonra ikame edilen Habsburg piyade ve süvari birlikleri, **22.** Tahkimat hattının (Kontravallationslinie) dışında, Habsburglar tarafından, kaleden gelebilecek muhtemel saldırılara mâni olmak için bölük halinde teşekkül ettirilmiş olan 7 Süvari alayı, **23.** Dıştaki, Tuna'dan Sava'ya kadar olan tahkimat hattında (zirkumvallationslinie) yer alan 27 Habsburg piyade taburu.

DIE FOLGEN DES UTRECHTER UND DES PASSAROWITZER FRIEDENS FÜR DIE AUBENPOLITISCHE ORIENTATION DER HABSBURGERMONARCHIE ZUR ZEIT KARLS VI.

Ph.D. János Kalmár

(Universität Eszterházy Károly, Eger – Universität Eötvös Loránd,
Budapest)

Infolge des Todes des Kaisers Joseph I., Bruders des spanischen Thronkandidaten Erzherzog-König Karl Habsburg, bedeutete das Jahr 1711 einen Wendepunkt im Spanischen Erbfolgekrieg (1701-1713/14). Großbritannien und die Vereinigten Niederlande (Holland), welche im Sukzessionskrieg die habsburgischen Aspirationen unterstützten, begannen sofort geheime Verhandlungen mit dem gegnerischen Frankreich, weil Karl Habsburg sich auch für die Kaiserwürde kandidierte und in seiner Bestrebung keinen nennenswerten Rivalen hatte: Die Mehrheit der Kurfürsten des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation unterstützte ihn, weil sie den direkten oder indirekten Einfluss der Franzosen befürchteten. Infolge dieser Situation wurde also Karl Habsburg im Herbst 1711, während seiner Rückkehr aus Barcelona, unter dem Namen Karl VI. zum Kaiser erwählt.

Trotz des Vertrauens schien aber die Lage des neu erwählten Herrschers im Reich gar nicht einfach. Der Kaisertitel war zwar die vornehmste Würde unter den weltlichen christlichen Fürsten, der aber nunmehr eher nur eine formale Position als eine wirkliche Macht repräsentierte. Der Herrscher von Schweden, der seit dem Westfälischen Frieden (1648) gewisse Reichsterritorien besaß, hatte infolge dessen Vertretung im Reichstag. König Karl XII. als Oberhaupt einer auch weiterhin wichtigen lutherischen Macht - trotz seines Verlustes gegen dem Tzar Peter I. von Rußland im Nordischen Krieg (1700-21) - hatte noch immer ein großes Ansehen unter den protestantischen Fürsten des Reiches. Dazu kam, dass es einigen Reichsfürsten gelang, gewisse Herrschertitel außerhalb des Reiches zu gewinnen; auf solchen Territorien, welche nicht zu den kaiserlichen Hoheitsgebieten zählen. Ein solcher war

der Kurfürst von Hannover, der nach 1714 - infolge des Todes der Königin Anna von England - den britischen Thron bestieg, oder Friedrich August, Kurfürst von Sachsen, der gleichzeitig auch als König von Polen herrschte, oder aber der Kurfürst von Brandenburg, welcher im Besitz der Territorien des Deutschritterordens seit 1701 auch als preußischer König galt. Der Kurfürst von Bayern, der unter den Reichsfürsten über die größte Armee verfügte und während des Spanischen Erbfolgekrieges ein Verbündeter Ludwigs XIV. von Frankreich war, stand als Wittelsbacher mit dem Fürsterzbischof von Trier und dem Kurfürsten von der Pfalz in Verwandtschaft; eine Gegebenheit, welche auf die Stellungnahme dieser Letzteren im internationalen Konflikt auswirkte.

Die deutschen und österreichischen Historiker unterscheiden von einander die Reichspolitik und die dynastische Politik der österreichischen Habsburger. Das erklärt sich dadurch, dass die Thronbesteigung des Reiches immer vom Resultat der Kaiserwahl abhing – auch wenn die Mitglieder dieser Herrscherdynastie immer alles Mögliche getan hatten, diese Würde zu erreichen –, während ihre Regierung in der Donaumonarchie, infolge ihres dort gültigen Sukzessionsrechtes (das in all ihren Ländern damals schon anerkannt war) von den Ständen der Mitgliedsländern nicht mehr bezweifelt werden konnte. Unter diesen Verhältnissen blieb es für Karl VI. nichts anderes übrig, als seine kaiserliche Position für das Interesse seiner dynastischen Ziele zu verwenden. Desto mehr, weil er nur Töchter hatte, und deswegen waren die Aussichten seiner Nachkommen für die Thronfolge sehr ungünstig.

Die dynastische Politik Karls VI.

Neben den Südniederlanden kamen während des Spanischen Erbfolgekrieges und infolge des Utrechter Friedensverhandlungen (1713) die Herzogtümer Mailand und Mantua, Mirandola mit dem toskanischen Küstengebiet (der 'Stato dei Presidii'), die Insel Sardinien und das Königreich Neapel von den spanischen Kronländern an die Habsburgermonarchie. Infolge der Besitznahme dieser Territorien ist Karl VI. Herr von Norditalien geworden. Diese Tatsache verursachte nicht nur für Spanien eine unangenehme Situation – welches immer wieder versuchen wird, diese Gebiete wiederzugewinnen –, sondern auch für den Papst, der sich von den Habsburgern sowohl von Norden als auch von Süden gefährdet fühlte.

Zu wirkungsvollener Regierung seiner italienischen Territorien gründete Karl VI. 1713 einen Spanischen Rat (*Consejo de España*) in Wien, welcher gleichzeitig der symbolischen Fortsetzung seiner spanischen Regierung und im Zusammenhang damit auch seinen weiterhin aufrechterhaltenen Anspruch auf den spanischen Thron verkörpern sollte, den der Kaiser in Utrecht verlor.

In den künftigen Jahren war das Erlöschen zwei mittelitalienischer Fürstendynastien vorzusehen, weil diese keinen Deszendenten hatten: Die Farnesen in Parma und Piacenza, beziehungsweise die Medici in der Toskana. Nach dem Tod seiner ersten Frau heiratete 1714 der Bourbonenkönig Spaniens, Philipp V. Elisabeth Farnese, Enkeltochter des regierenden Großherzogs zu Toskana, die gleichzeitig die Kusine des Herzogs zu Parma, und als solche, erbberechtigt beider Herzogtümer war. Kaiser Karl VI. bezweifelte aber die automatische Sukzessionsrechte der Elisabeth Farnese, denn er wollte diese von der kaiserlichen Anerkennung abhängig machen, weil - seiner Deutung nach - die betreffenden italienischen Herzogtümer zu den Reichslehen gezählt gewesen wären.

Die Kategorie der Reichslehen ging teilweise noch ins Mittelalter zurück (ins XII. Jahrhundert, zur Kampfperiode zwischen dem Kaiser und dem Papst), teilweise ins XVI. Jahrhundert, zu des Kaisers Karl V. Zeiten, als gewisse italienische Territorien mittelbar oder unmittelbar unter kaiserlicher Oberhoheit standen. Während des Spanischen Erbfolgekrieges versuchte Kaiser Joseph I. noch unter solchem Vorwand von norditalienischen Gebieten gewisse Steuer zu ziehen.

Seit dem zweiten Jahrzehnt des XVIII. Jahrhunderts wurde die Reichslehenfrage eine wiederkehrende Konfliktquelle zwischen Wien und Madrid. 1717, ein Jahr nach dem Geburt von Don Carlos, dem älteren Sohn der Elisabeth Farnese, wurde Sardinien (also ein habsburgisches Herrschaftsgebiet in Italien) von der spanischen Flotte angegriffen. Diese Invasion kam im schlechtesten Moment für die österreichische Regierung, weil der kaiserliche Heer gerade in Ungarn, auf dem Gebiet des Temeswarer Banats unter der Leitung des Prinzen Eugen von Savoyen gegen den Osmanen kämpfte. In dieser Situation konnte Karl VI. nur mit geringer militärischer Kraft in den sardinischen Konflikt eingreifen. Endlich waren es England und Frankreich, Teilnehmer der sich gerade formierenden Quadrupell-Allianz, welche den

spanischen König bremsen konnten, dessen Ambitionen diese Beide für das in Utrecht zustande gebrachte kontinentaleuropäische Gleichgewicht für gefährlich beurteilten. Als Folge sollte Philipp V. die Insel Sardinien verlassen, welche unter die Herrschaft des Fürsten-Königs von Piemont-Savoyen kam im Tausch gegen Sizilien, welches dem österreichischen Königreich Neapel angegliedert wurde. Als Gegenleistung musste aber Karl VI. die Parma und die Toskana betreffenden Erbrechte der Söhne der Elisabeth Farnese im Jahre 1720 anerkennen, auch wenn mit Aufrechterhaltung des kaiserlichen Lehnrechtes.

Wenig später schlug die spanische Regierung Wien die Vermählung des Don Carlos mit der Erzherzogin Maria Theresia, der habsburgischen Kronprinzessin vor. Dieses Projekt zielte natürlich die Garantie der sicheren langfristigen Besitznahme der von beiden Seiten beanspruchten italienischen Gebiete für die spanischen Bourbonen. Der Wiener Hof wies diesen Vorschlag aus zwei Ursachen zurück. Erstens, weil die protestantischen Fürsten des Reiches die Vermählung der Kaisertochter mit dem Infanten des Katholischen Königs nicht bewillkommen hätten, am wenigsten mit einem Bourbonen. Zweitens, weil Karl VI. zu jener Zeit schon einen anderen Verlobtenkandidaten für seine älteste Tochter hatte, nämlich den Prinzen von Lothringen, Erben des Fürstentums an der Grenze des Römisch-deutschen Reiches und Frankreichs, welchen die Franzosen immer beanspruchten. Mit der Inbesitznahme dieses Gebietes wollte der Kaiser die Reichsgrenze schützen.

Das habsburgische Heiratsprojekt mit dem Mitglied des lothringischen Fürstenhauses repräsentierte sowohl die dynastische als auch die Reichspolitik Karls VI. Um die Reichsgrenze gegenüber Frankreich schützen zu können, hatte der Kaiser die Absicht, Lothringen ins Heilige Römische Reich zu (re) integrieren. Durch einen solchen Erfolg hoffte er gleichzeitig die kaiserlichen Ambitionen des Sohnes des bayerischen Fürsten zugunsten seines künftigen Schwiegersohnes zu neutralisieren.

Schritte zur Garantie der weiblichen Erbfolge im Hause Habsburg und ihr "Preis"

Da Kaiser Karl VI. keinen Sohn hatte, musste er die Thronfolge seiner Monarchie für die weibliche Linie seiner Dynastie garantieren lassen.

Sein Vater, Kaiser Leopold I. hatte dafür teilweise schon 1703 gesorgt, bevor Karl sich zur Reise nach der Iberischen Halbinsel begab, und zwar in der folgenden Weise: nach dem Tode Leopolds I. werden die Abkömmlinge seines Erstgeborenen (Josephs) favorisiert und erst nach ihnen sollten die Kinder seines damals noch unverheirateten jüngeren Sohnes, Karls erberechtigt werden.

Joseph I. hatte aber nur zwei Töchter, von denen 1719 die ältere den Erben des Kurfürsten von Sachsen und König von Polen heiraten wird, während die andere den Sohn und Nachfolger des bayerischen Fürsten, den künftigen Kaiser Karl VII. aus dem Hause Wittelsbach. Aus Anlass ihrer Eheschließung sollten beide Erzherzoginnen auf ihr Erbrecht verzichten, weil inzwischen (1713) Karl VI. das Familienerbgesetz zugunsten seiner eigenen Abkömmlinge modifizierte (die übrigens damals noch gar nicht geboren waren). Es handelte sich in diesem Fall um die, dem momentanen Zustand entsprechenden Aktualisierung des Erbrechts, dessen ursprüngliche Logik aufrechterhalten wurde, in dem auch weiterhin der älteste Deszendent der zuletzt regierten Person favorisiert blieb.

Um die Erbschaft für Maria Theresia sichern zu können, ließ Karl VI. das Hausgesetz der Thronfolgeregelung, die *Pragmatische Sanction* während der 1720-1730-er Jahre durch alle wichtigen europäischen Mächte garantieren. Einige dieser verlangten aber einen sehr hohen Preis dafür. Der gemeinsame Wunsch der Seemächte Großbritannien und Holland war unter anderem zum Beispiel die Aufhebung der Tätigkeit der Ostendischen Handelsgesellschaft, weil sie in ihrer transozeanischen Aktivität eine gefährliche Konkurrenz für ihre eigene Kommerzkompanien sahen.

Nach dem Scheitern des Heiratsplanes des Don Carlos mit Maria Theresia näherte sich die spanische Regierung zu Frankreich. Im nördlichen Nachbarland des iberischen Staates wurde diese Schritt bewillkommnet, weil man sich am Hof zu Versailles wegen Lothringen gefährdet fühlte. In dieser Situation unterstützten die Franzosen gern das Eindringen der spanischen Miliz in Parma, Piacenza und in die Toskana, um diese Gebiete für den Infanten für den Fall zu sichern, wenn ihre Erbschaftsantritt aktuell wird. Gerade von diesen Gebieten wird Don Carlos 1733, im Moment des Ausbruches des Polnischen Erbfolgekrieges (1733-38) in die habsburgische Territorien Süditaliens, also

in das Doppelkönigreich Neapel und Sizilien einmarschieren, welche für den Kaiser, infolge dieser Invasion endgültig verloren gehen werden.

Aber Franz von Lothringen, schon als Gatte der Maria Theresia, wird die Toskana von 1737 an, nach dem Tod des letzten Medici doch besitzen können, im Tausch gegen seinen Herzogtum, welchen der erfolglose polnische Thronkandidat, Stanislas Leszczyński - Schwiegervater des französischen Königs Ludwigs XV. – als Entschädigung für seinen gescheiterten Versuch regieren kann.

Zusammenfassung

Auch wenn Karl VI. seine süditalienischen Territorien verloren hatte, blieb er weiterhin im Besitz von Parma, Piacenza, der Toskana und dem Herzogtum Mailand. Das bedeutete so viel, dass die habsburgische Anwesenheit in Nord- und in Mittelitalien noch unverändert bestand und sie wird auch noch lange bestehen.

Die dynastische Politik des Kaisers Karls VI. war also die Folge des Utrechter Friedensschlusses einerseits, andererseits aber der familiären Umstände seines Herrscherhauses, in welchem es keinen männlichen Nachfolger gab. Die Habsburgermonarchie ist in der Endphase der Regierung Karls VI. zwar viel kompakter geworden als vorher, sie blieb trotzdem sehr verlässlich. Das wird durch den zweiten Waffenkonflikt mit den Türken im XVIII. Jahrhundert (1736-39), zur Zeit des Polnischen Erbfolgekrieges bewiesen, in dessen Folge die Habsburger nicht nur die vor dem Passarowitzer Frieden (1718) vom Osmanischen Reich eroberten Gebiete verloren, sondern auch einen wichtigen Prestigeverlust erlitten. All diese waren mahnende Anzeichen für die nächste Zukunft, für die bald erfolgende kriegerische Konflikte mit Preußen.

BIBLIOGRAPHIE

Aretin, Karl Otmar von, *Das Alte Reich 1648-1806, Bd. 2: Kaisertradition und österreichische Großmachtspolitik (1684-1745)*, (Stuttgart: Klett-Cotta: 1997), 248-262, 295-380.

Auder, Leopold, “Das Reich und der Vertrag von Sevilla 1729-1731”, In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 22 (1969), 64-93.

Bérenger, Jean, “Die Habsburger und ihre Erbfolgekrisen als Formationsphase des neuen europäischen Staatensystems”, In: *Das europäische Staatensystem im Wandel. Strukturelle Bedingungen und bewegende Kräfte seit der Frühen Neuzeit*. (Hg.) Peter Krüger, Elisabeth Müller-Luckner, (München: R. Oldenbourg: 1996) (Schriften des Historischen Kollegs/Kolloquien 35), 63-88.

Gallo, Francesca Fausta, “Italia entre los Habsburgo y los Borbones”, In: *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII. Actas del coloquio internacional celebrado en Madrid, mayo de 2000*. (Dir.) Pablo Fernández Albadalejo, (Madrid: M. Pons – Casa de Velázquez 2002), 141-162.

Ingrao, Charles, “Conflict or Consensus? Habsburg Absolutism and Foreign Policy 1700-1748” In: *Austrian History Yearbook* 19-20/1 (1983-84), 32-41.

Ingrao, Charles, “Habsburg Strategy and Geopolitics during the Eighteenth Century”, In: *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*, (Ed.) Gunther E. Rothenberg, Béla K. Kirláy, Peter F. Sugar, (New York: Columbia, U. P.:1982) (East European Monographs 122), 49-66.

Mecenseffý, Grete, *Karls VI. spanische Bündnispolitik 1725-1729. Ein Beitrag zur österreichischen Außenpolitik des 18. Jahrhunderts*, (Innsbruck: Wagner 1934).

Parvev Ivan, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade (1683-1739)*, (New York: Boulder - Columbia U. P. 1995) (East European Monographs 431), 211-246.

Spagnoletti, Angelantonio, “Intrucci matrimoniali tra Asburgo e casate principesche italiane tra XVI e XVIII secolo”, In: *Le corti come luogo di comunicazione. Gli Asburgo e l'Italia (secoli XVI-XIX)/Höfe als Orte der Kommunikation*, Die Habsburger und Italien (16. bis 19. Jahrhundert). (A cura di/Hg.) Marco Bellabarra, Jan Paul Niederkorn, (Bologna – Berlin: il Mulino – Duncker & Humblot 2010) (Annali dell’Istituto storico italo-germanico in Trento/Contributi 24), 17-37.

Wandruszka, Adam, *Österreich und Italien im 18. Jahrhundert*, (Wien: Verlag für Geschichte und Politik 1963) (Österreich Archiv).

Weber, Ottocar, *Die Quadrupelallianz vom Jahre 1718. Ein Beitrag zur Geschichte der Diplomatie im 18. Jahrhundert*, (Wien – Prag: 1887).

Ziekursch, Johannes, *Die Kaiserwahl Karls VI. (1711)*.(Gotha: F. A. Perthes 1902).

VI. KARL DEVRİNDE HABSBURG MONARŞİSİNİN DIŞ POLİTİKA YÖNELİŞLERİ BAĞLAMINDA UTRECHT VE PASAROFÇA ANTLAŞMALARININ SONUÇLARI

Dr. János KALMÁR

(Universität Eszterh zy K roly, Eger – Universität Eötvös Lor nd,
Budapest)

(Almanca'dan  eviren: Dr.  mer Gezer)

İspanya tahtına aday olan Arşidük-Kral Karl Habsburg'un kardeşi İmparator I. Joseph'in ölümüyle birlikte 1711 senesi İspanya Veraset Savaşlarında (1701-1713/14) bir dönüm noktası oldu. Veraset Savaşı'nda Habsburgların iddialarını destekleyen Büyük Britanya ve Hollanda derhal hasım Fransa ile gizli müzakerelere başladılar, zira Karl Habsburg imparatorluk tacı için de aday olmuştu ve bu hedefinin önünde bahse değer bir rakibi yoktu: Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun elekt rlerinin çoğunluğu, Fransa'nın doğrudan ya da dolaylı nüfuzundan çekindikleri için onu destekliyordu. Bu durumun neticesinde Karl Habsburg, 1711 Sonbaharı'nda, Barselona'dan dönüş yolundayken, VI. Karl ismiyle imparator seçildi.

Bu güvene rağmen yeni seçilmiş hükümdarın İmparatorluk içindeki konumu kesinlikle sağlam değildi. İmparatorunvanı d nyev  Hristiyan prensler arasında vakia en  nde geleniydi, ancak bir zamandır fiili bir gücü temsil etmekten ziyade sadece ananev  bir makam halini almıştı. Westfalya Antlaşması'ndan (1648) itibaren İmparatorluk'ta toprak sahibi olan İsveç Kralı, Emperyal Diet'te (*Reichstag*) temsil hakkına sahipti. Kuzey Savaşlarında (1700-1721) Rus  arı I. Petro'ya karşı mağlup olmasına karşın XII. Karl, hâlâ önemli bir Lutherci gücün başı olarak, imparatorluğun Protestan prensleri arasında yine de büyük bir itibar sahibiydi. Buna ilaveten, bazı prensler, imparatorun üst hâkimiyeti altında bulunmayan bölgelerde belirli hükümdarlık haklarını ele geçirmeyi başarmışlardı. Bunlar arasında 1714'de İngiltere Kraliçesi Anne'nin ölümünden sonra Britanya tahtına çıkan Hannover elektör prensi ya da aynı zamanda Lehistan kralı olarak hüküm süren Saksonya Elektör Prensi

Friedrich August veya Töton şövalyelerinin mülkleri sahipliğiyle 1701'den itibaren Prusyalı Kral olarak da bilinen Brandenburg elektör prensi sayılabilir. Bavyera elektör prensi ise imparatorluk prensleri arasında en büyük orduya sahipti ve İspanya Veraset Savaşları sırasında Fransa Kralı XIV. Louis'nin müttefikiydi; ayrıca Wittelsbachların Trier elektör başpiskoposu ve Pfalz elektör prensi ile akrabalık bağları vardı ki bu Trier'in ve Pfalz'ın uluslararası anlaşmazlıklarda alacakları tavrı da belirliyordu.

Alman ve Avusturyalı tarihçiler, imparatorluk siyaseti ile Avusturya Habsburglarının hanedanlık siyasetini birbirlerinden ayırırlar. Bunun sebebi şudur ki bütün memâlikte kabul görmüş veraset hakları neticesinde, Tuna monarşisi içinde tâbi ülkelerin feodal kurumlarında Habsburgların hükümranlığından artık şüphe duyulmazken kayser tacını takabilmek imparatorluk seçimlerinin sonuçlarına bağlıydı; Habsburg hanedanı da bunun için mümkün olan her şeyi yapıyordu. Bu şartlar altında, VI. Karl için imparatorluk makamını hanedanın hedefleri uğruna kullanmaktan başka bir ihtimal kalmamıştı. Dahası, sadece kız çocuğu sahibi olduğundan ardılları için veraset meselesi son derece elverişsizdi.

VI. Karl'ın Hanedan Siyaseti

İspanya Veraset Savaşları ve bunu takip eden Utrecht Barışı (1713) sonucunda İspanyol Hollandası'ndan başka Milano Dukalığı ve Mantova, Toskana sahilleriyle Mirandola (*Stato dei Presidii*), Sardunya Adası ve Napoli Krallığı, İspanya tacının hükmünden ayrılarak Habsburg Monarşisi'ne geçti. Bu toprak kazanımlarıyla VI. Karl Kuzey İtalya'nın da hâkimi oldu. Bu durum, sadece söz konusu toprakları yeniden ele geçirmek üzere tekrar tekrar girişimde bulunacak İspanya için değil, aynı zamanda kendini kuzeyden ve güneyden Habsburglar tarafından tehdit altında hisseden papa için de rahatsız ediciydi.

İtalya'daki topraklarını etkin bir şekilde idare edebilmek için VI. Karl 1713'te Viyana'da İspanyol Şurası'nı tesis etti. Şura, aynı zamanda Karl'ın İspanya'daki hükümetinin sembolik de olsa sürdüğü anlamına geliyordu ve bu bağlamda Utrecht'te kaybettiği İspanya tahtı üzerindeki devam ettirdiği hukukî iddialarının tecessümüydü.

Sonraki senelerde Orta İtalya'da vârisi bulunmayan iki hanedanlığın son bulduğu görülecektir: Parma ve Piacenza'da Farneseler ve Toskana'da Mediciler. İlk karısının ölümünden sonra İspanya'nın Bourbon kökenli kralı V. Felipe, 1714'te Toskana büyükdukasının torunu ve aynı zamanda Parma Dukası'nın kuzini Elisabetta Farnese ile evlendi ki Elisabetta her iki dukalığın da vârisleri arasındaydı. Fakat İmparator VI. Karl, Elisabetta Farnese'nin doğrudan veraset hakkına şüpheyle yaklaşıyordu. Karl, söz konusu İtalyan dukalıklarının Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nda yurtluk (*Reichslehen*) oldukları iddiasıyla, veraset meselesini imparatorun onayına bağlamak istiyordu.

İtalya'daki yurtlukların geçmişi kısmen Ortaçağ'a (imparator ve papa arasında mücadele dönemi olan XII. yüzyıla), kısmen de XVI. yüzyılda, bazı İtalyan topraklarının doğrudan ya da dolaylı olarak imparatorluğun hâkimiyetine girdiği İmparator V. Karl dönemine kadar geri gider. İspanya Veraset Savaşları sırasında İmparator I. Joseph, buna dayanarak, Kuzey İtalya'daki topraklara belirli bazı vergiler koymuştu.

1720'lerden itibaren yurtluk meselesi Viyana ve Madrid arasında sürekli baş gösteren bir sorun halini aldı. Elisabetta Farnese'nin büyük oğlu Don Carlos'un doğumundan bir yıl sonra, 1717'de, İtalya'daki Habsburg mülklerinden biri olan Sardunya, İspanyol donanmasının saldırısına uğradı. Bu çıkarma, Avusturya hükümeti için son derece kötü bir ana denk gelmişti, zira imparatorluk ordusu Savoyalı Prens Eugen'in idaresi altında Macaristan'da, Temeşvar Banatı'nda, Osmanlılara karşı savaşıyordu. Bu ahval altında VI. Karl sadece kısıtlı bir askerî güçle Sardunya meselesine müdahale edebildi. Nihayet, bu dönemde ortaya çıkan Dörtlü İttifak'ın iki üyesi olan İngiltere ve Fransa, ihtirasları Utrecht'te kurulan Kıta Avrupası'ndaki güçler dengesini tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle İspanya kralını durdurdular. Bunun sonucunda V. Felipe, Sardunya Adası'nı boşalttı; Sardunya'nın Piemont-Savoya Krallığı'na verilmesi karşılığında Sicilya da Napoli Krallığı'na bağlanarak Avusturyalılara bırakıldı. Bedel olarak VI. Karl, buraların imparatorluk yurtluğu olduğu iddiasından vazgeçmese de 1720'de Elisabetta Farnese'nin oğullarının Parma ve Toskana'daki veraset haklarını tanımak zorunda kaldı.

Kısa bir süre sonra İspanyol hükümeti Viyana'ya Don Carlos ve Habsburg veliaht-prensesi Arşidüşes Maria Theresia'nın evlendirilmesini teklif etti.

Bu proje elbette her iki tarafın da hak iddia ettiği İtalyan topraklarının İspanyol Bourbonlarına emin ve ilanihaye bırakılacağına garanti edilmesini hedefliyordu. Viyana Sarayı, bu teklifi iki nedenle geri çevirdi. Birincisi, imparatorluğun Protestan prensleri Maria Theresia'nın üstelik Bourbon hanesinden Katolik bir kralın oğluyla evlendirilmesini hoş karşılamazdı. İkincisi, o günlerde VI. Karl'ın büyük kızı için hâlihazırda başka bir nişanlı adayı vardı: Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'yla Fransa sınırındaki -Paris'in de üzerinde hak iddia ettiği- dukalığın vârisi Lothring Prensi. İmparator bu toprakları uhdesine alarak sınırlarını korumak istiyordu.

Habsburgların, Lothring hanedanlığının bir ferdiyle izdivaç planı VI. Karl'ın hanedanlık siyasetinin olduğu gibi imparatorluk siyasetinin de bir dışavurumudur. İmparatorluk sınırlarının Fransa karşısında korunabilmesi için VI. Karl, Lothringleri Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'yla yeniden bütünleştirmek istiyordu. Böylesi bir başarı sayesinde, aynı zamanda Bavyera Prensi'nin müstakbel damadının lehine imparatorluk hırsını da törpülemeyi umuyordu.

Habsburg Hanedanlığında Verasetin Teminine Yönelik Adımlar ve Bunun Bedeli

VI. Karl bir oğul sahibi olmadığından monarşinin tahtına oturacak halefinin hanedanın kadınları arasından olmasını güvence altına almak zorundaydı. Karl'ın İberya Yarımadası'na seyahatinden önce, babası İmparator I. Leopold, 1703'te kısmen bunu temin etmişti. Buna göre, I. Leopold'ün ölümünden sonra ilk oğlu Joseph'in nesebinden gelenlere iltimas gösterilecekti ve veraset sırasında onlardan sonra o tarihte henüz bekâr olan küçük oğlu Karl'ın çocukları geliyordu.

Ne var ki I. Joseph'in sadece iki kızı vardı; büyük olanı 1719'da Saksonya elektörü ve Polonya kralının veliahdı ile, diğeri ise Bavyera elektörünün oğlu Wittelsbachlı müstakbel İmparator VII. Karl ile evlenecekti. Nikahlarıyla beraber iki arşidüşes de veraset haklarından feragat ettiler. Bu sırada VI. Karl da 1713'te, ailenin veraset kanununu kendi nesebinden gelenlerin faydasına olacak şekilde değiştirmişti ki o tarihte henüz bir çocuğu yoktu. O anki şartlara uygun biçimde güncellenmesi sırasında veraset hukukunun temel mantığı korundu ve tacın son sahibinin en büyük vârisi tahtın favorisi olarak kaldı.

Maria Theresia'nın vârisliğini güvenceye alabilmek için VI. Karl hanedanın veraset usul kanununu, diğer bir deyişle Faydacı Müeyyide'yi, 1720'ler ve 1730'lar bütün önemli Avrupa güçlerine onaylattı. Fakat bazı devletler bunun için çok yüksek bir bedel talep ettiler. Büyük Britanya ve Hollanda gibi denizci güçlerin ortak talebi, başka şeylerin yanı sıra, örneğin, kendi ticaret kumpanyalarının okyanuslardaki işi için tehlikeli bir rakip olarak gördükleri Ostend Ticaret Kumpanyası'nın faaliyetlerinin durdurulmasıydı.

Don Carlos'un Maria Theresia ile evlendirilmesi planının sonuçsuz kalmasının ardından İspanyol hükümeti Fransa'ya yaklaşmıştı. İberyâ'nın kuzey komşusunda bu yakınlaşma hoş karşılanmıştı, zira Versailles Sarayı, Lothringen dolayısıyla kendini tehdit altında hissediyordu. Bu şartlar altında Fransızlar, küçük yaştaki Don Carlos'un veraset iddiasını zamanı geldiğinde garanti altına alabilmek adına İspanyol güçleri Parma, Piacenza ve Toskana'ya girdiğinde, onları desteklediler. Don Carlos 1733'te, Lehistan Veraset Savaşları (1733-1738) patlak verdiğinde, tam da bu topraklardan yürüyerek Habsburgların elindeki Güney İtalya'yı istila edecek, bunun sonucunda Sicilyateyn Krallığı (Napoli ve Sicilya) ilanihaye İmparator'un elinden çıkacaktı.

Ancak o tarihte Maria Theresia ile evlenmiş bulunan Franz Lothring 1737'de son Medici'nin ölümünden itibaren Toskana'yı işgal edecekti. Buna karşılık dukalığında, Lehistan tacı adaylığı başarısızlıkla sonuçlanan -aynı zamanda Fransa Kralı XV. Louis'nin de kayınpederi olan- Stanislas Leszczyński, akim kalan bu girişiminin tazminatı olarak hüküm sürecekti.

Sonuç

VI. Karl, Güney İtalya'daki topraklarını kaybetse de Parma, Piacenza, Toskana ve Milano Dukalığı'nın hâkimi olarak kaldı. Bu, Kuzey ve Orta İtalya'da Habsburg varlığının değişmeden korunması ve uzun yıllar da aynı şekilde kalacağı anlamına geliyordu.

VI. Karl'ın hanedanlık siyaseti bir bakımdan Utrecht Antlaşması'nın, diğer yandan ise erkek vârisi bulunmayan hanedanın ailevî ilişkilerinin bir sonucuuydu. Hükümdarlığının son döneminde Habsburg Monarşisi öncesine nazaran çok daha sağlam bir yapıya kavuşmuştu, ancak hâlâ çok kırılgandı. XVIII. yüzyılda, Lehistan Veraset Savaşı sırasında, Türklere karşı verilen

ikinci savaş (1736-1739) bunun ispatıdır. Savaşın sonucunda Habsburglar, Pasarofça Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan kazandıkları toprakları kaybetmekle kalmadılar, aynı zamanda itibarları da zedelendi. Bütün bunlar, yakın gelecekte, Prusya ile savaşa varacak anlaşmazlıklar için uyarı işaretleriydi.

BIBLIYOGRAFYA

Aretin, Karl Otmar von, “Das Alte Reich 1648-1806”, *Kaisertradition und österreichische Großmachtspolitik (1684-1745)*, (Stuttgart: Klett-Cotta: 1997), Bd. 2, ss. 248-262, 295-380.

Auder, Leopold, “Das Reich und der Vertrag von Sevilla 1729-1731”, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 22 içinde, (1969): ss. 64-93.

Bérenger, Jean, “Die Habsburger und ihre Erbfolgekrisen als Formationsphase des neuen europäischen Staatensystems”, *Das europäische Staatensystem im Wandel. Strukturelle Bedingungen und bewegende Kräfte seit der Frühen Neuzeit* içinde, hg. Peter Krüger, Elisabeth Müller-Luckner, (München: R. Oldenbourg: 1996) (Schriften des Historischen Kollegs/Kolloquien 35), ss. 63-88.

Gallo, Francesca Fausta, “Italia entre los Habsburgo y los Borbones”, *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII. Actas del coloquio internacional celebrado en Madrid, mayo de 2000* içinde, (Dir.) Pablo Fernández Albadalejo, Madrid: M. Pons-Casa de Velázquez 2002, ss. 141-162.

Ingrao, Charles, “Conflict or Consensus? Habsburg Absolutism and Foreign Policy 1700-1748”, *Austrian History Yearbook 19-20/1 (1983-84)* içinde, ss. 32-41.

Ingrao, Charles, “Habsburg Strategy and Geopolitics during the Eighteenth Century”, *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century* içinde, ed. Gunther E. Rothenberg, Béla K. Kirláy, Peter F. Sugar, (New York: Columbia U. P. 1982), (East European Monographs 122), ss. 49-66.

Mecenseffý, Grete, *Karls VI. spanische Bündnispolitik 1725-1729. Ein Beitrag zur österreichischen Außenpolitik des 18. Jahrhunderts*, (Innsbruck: Wagner 1934).

Parvev Ivan, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade (1683-1739)*, (New York: Boulder - Columbia U. P. 1995) (East European Monographs 431), ss. 211-246.

Spagnoletti, Angelantonio, “Intrucci matrimoniali tra Asburgo e casate principesche italiane tra XVI e XVIII secolo”, *Le corti come luogo di comunicazione. Gli Asburgo e l'Italia (secoli XVI-XIX)/Höfe als Orte der Kommunikation. Die Habsburger und Italien (16. bis 19. Jahrhundert)* içinde, Marco Bellabarra, Jan Paul Niederkorn, Bologna-Berlin: (yay. haz. il Mulino-Duncker & Humblot 2010), (Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento/Contributi 24), ss. 17-37.

Wandruszka, Adam, *Österreich und Italien im 18. Jahrhundert*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1963 (Österreich Archiv).

Weber, Ottocar, *Die Quadrupelallianz vom Jahre 1718. Ein Beitrag zur Geschichte der Diplomatie im 18. Jahrhundert*, Wien-Prag: 1887.

Ziekursch, Johannes, *Die Kaiserwahl Karls VI. (1711)*, (Gotha: F. A. Perthes 1902).

PASAROFÇA ANTLAŞMASI VE OSMANLI DİPLOMASİSİNDEKİ DEĞİŞİM

Doç. Dr. Fatih Yeşil
(Hacettepe Üniversitesi)

Pasarofça Antlaşması Osmanlı diplomasi tarihini, Osmanlı elitlerinin uluslararası ilişkilere yaklaşımını ve nihayet Osmanlı devlet yapısını kalıcı bir biçimde etkileyen önemli antlaşmalardan birisidir. Bu durumu sadece günümüz tarihçileri tarafından kaleme alınan eserlerde değil, XVIII. yüzyılın siyasi yazarlarının metinlerinde de gözlemlemek mümkündür. Bu konuda ilk akla gelen örnek şüphesiz Montesquieu'nun 1748 tarihli "Roma'nın Yükseliş ve Düşüşü Üzerine Düşünceler" isimli metnidir. Montesquieu bu çalışmasında Roma ve Osmanlı imparatorlukları arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Akdeniz'i idare eden iki büyük imparatorluk arasında bir alegori kuran Montesquieu, tıpkı Romalılar gibi "tabii sınırlarının ötesine çok fazla yayılan Türklerin, Karlofça ve Pasarofça antlaşmalarıyla bu sınırlara geri döndürüldüğünü" belirtmekteydi.¹

Osmanlıların tabii sınırlarının nereden geçtiği hususunda XVIII. yüzyıl başlarından itibaren sonu gelmez bir tartışma süre gitse de bu dönemden itibaren Osmanlı yönetiminin sınır ötesi siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için savaştan ziyade diplomasiye ağırlık vermeye başladığı bir gerçektir. Nitekim siyasi hedeflere ulaşmak konusunda askerî gücün gittikçe yetersiz kaldığı bir dönemde Osmanlı dış ilişkilerinde, diplomatik temasların ağırlığı gittikçe artacaktı. Osmanlı Devleti'nin, 1793 yılında açılan Londra sefareti ile birlikte daimi diplomasiye geçtiği kabul edilse de Bab-ı Âli, 1703-1774 tarihleri arasındaki dönemde kayıtlara geçen altmışın üzerinde antlaşma ve sözleşme imzalamıştır.² Dolayısıyla İstanbul idaresi her ne kadar XVIII.

¹ Montesquieu, *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur dec in Oeuvres completes*, ed. R. Caillois, (Paris: Gallim, 1949), s. 96.

² Gabriel Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, c. I, (Paris: Librairie Cotillon, 1897) ve *Mecmua-i Muâhedât* (Ankara: TTK Yay., 2008), c. 1-2-3-4.

yüzyılın sonuna kadar sürekli diplomasiye geçmemeyi tercih etmiş olsa da söz konusu diplomatik hareketlilik, diplomasinin muvakkat ilişkiler çerçevesinde yoğun ve etkili biçimde uygulandığının bir kanıtıdır.

Bilhassa kaybedilen savaşların ardından yaşanan yoğun diplomatik temaslar, müzakerelere zemin oluşturacak ilkelerin belirlenmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Zira Osmanlı Devleti de tıpkı diğer siyasi yapılar gibi muharebe alanından zaferle ayrıldığı savaşların ardından antlaşma maddelerini dikte ettirebilecek imkânlarla sahip olurken; başarısızlık, mevcut sınırların tartışmaya açılması anlamına geliyordu. Bu noktada Osmanlı temsilcileri, örneğin ilk defa Karlofça Antlaşması için yürütülen müzakerelerde gözlemlendiği üzere barış görüşmelerinde, savaş başlamadan önceki sınırlarını (*status quo ante bellum*) korumaya çalışacaktı. Galip taraf ise müzakereleri, ateşkes ilânı sırasındaki sınırlar (*uti possidetis* ya da *alahalihi*) zemininde yürütmeyi amaçlamaktaydı.³

Pasarofça kasabasında başlayan görüşmelerde de Osmanlı murahhaslarının aşmak zorunda oldukları ilk problem buydu. Zira 5 Ağustos 1716 tarihinde gerçekleşen Petervaradin Muharebesi'nin ardından Osmanlı karargâhının Belgrad ve Temeşvarı kurtarma ümitlerinin sona ermesiyle beraber başlayan müzakereler sırasında öncelikle bu konu tartışmaya açılacaktı.⁴ Müzakereler savaş öncesi sınırlara göre mi yoksa çatışmanın sona erdiği anda orduların buldukları bölgelere göre mi başlatılacaktı? Savaş başlamadan önceki sınırları müzakerelerin başlangıç noktası olarak gören Osmanlı temsilcilerinin rakiplerine bu görüşü kabul ettirmeleri kolay değildi.

Bu noktada Osmanlı idaresi, bundan sonra mağlubiyetle ayrıldığı savaşların ardından takip edeceği stratejiye benzer bir biçimde kendisinden yana arabuluculuk yapabilecek güçlü bir Avrupa devletinden yardım almaya çalışacaktı. İngiltere, uluslararası konjonktür göz önünde bulundurulduğunda Bab-ı Âli açısından diplomatik yardım alınabilecek en iyi seçenek olarak ön plana çıkmaktaydı. Zira İngiltere, İspanya Veraset Savaşı'nın sona ermesiyle 1713'de imzalanan Utrecht Antlaşması'nın ardından Cebelitarık Boğazı'nı kontrol etmeye başlamış ve Akdeniz hâkimiyeti konusunda önemli bir

3 Rifa'at A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society* (1967), c. 87, ss. 498-512.

4 Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer, c. II, (İstanbul: Klasik Yay., 2013), s. 1100.

adım atmıştı. Osmanlı Devleti'ne yapılacak diplomatik bir yardım siyasi hedeflerini gerçekleştirmek konusunda Londra yönetimi için de önemli imkânlar sunmaktaydı.⁵ Güney İtalya'nın kontrolü dolayısıyla İspanya ve Meclenburg'u işgal etmesi sebebiyle de Rusya ile rekabet halinde bulunan İngiltere'nin, Osmanlılara Venedik ve Habsburglar karşısında sağlayacağı her katkı kendi hanesine de bir artı puan olarak işlenecekti.⁶ Ancak müzakerelerde kullanılmak üzere dış destek bulunması da Osmanlıların Petervaradin Muharebesi'nde alınan yenilgiyle ağır hasar gören imajını düzeltmeye ve Osmanlı murahhaslarının elini yeterince güçlendirmeye yetmeyecekti. Buna rağmen müzakereler esnasında İngiltere'nin ağırlığından sonuna kadar faydalanmaya çalışacak olan Osmanlı murahhasları diğer taraftan da daha önce imzalanmış olan antlaşmalar üzerinden müzakerelerde avantaj sağlamaya çalışacaktı.

Pasarofça görüşmelerinde Osmanlı temsilcileri her ne kadar ateşkes ilânı esnasında hasım orduların ele geçirdikleri bölgeleri müzakerelerin başlangıç noktası olarak kabul etseler de bu ön kabul dahi var olan problemi çözmeye yetmeyecekti. Nitekim aynı kavram üzerinde iki tarafın da anlaşması sorunun halli anlamına gelmiyordu. Çünkü Osmanlı murahhasları ve Habsburg temsilcileri söz konusu kavramın içeriğini kendilerine en uygun biçimde doldurup, tanımlıyordu. Zira Habsburg temsilcileri ateşkes sınırlarını ifade eden *uti possidetis* kavramına olabildiğince geniş bir anlam yükleyerek müzakerelere devam etmek isterken Osmanlı murahhasları, ateşkes imzalandığında Habsburg ordusunun kontrolünde bulunan Temeşvar ve Belgrad'dan vazgeçmek istemiyordu. Nitekim Osmanlı idaresi, Habsburglara karşı bundan sonra yapılacak savaşlar için önemli lojistik üsler olarak göze çarpan bu iki kaleden, önce daha kuzeyde bulunan Temeşvar'ı, ardından Belgrad'ı diplomasi masasında savunmaya çalışacaktı. İlke zemininde yürütülen bu konudaki müzakerelerin de kaybından sonra Osmanlı temsilcileri kadim antlaşmalara sığınarak bölgenin paylaşılması hususunda Osmanlı tarafına önemli avantajlar sağlayan Karlofça Antlaşması'nın hükümlerinin uygulanmasını talep edecekti.⁷ Bu talebin de kesin bir dille geri çevrilmesiyle, Osmanlı idaresi Habsburg sınırlarının güvenliği konusunda bir başka

5 A. C. Wood, "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762", *The English Historical Review*, c. 40, (1925), s. 550.

6 Jeremy Black, *Eighteenth Century, Europe, 1700-1789* (New York: Macmillan, 1990), s. 286.

7 Raşid Mehmed Efendi, a.g.e., s. 1105 vd.

enstrümanı devreye sokacaktı. Nitekim XVII. yüzyıldan beri Habsburglara karşı kullanılan Rakoçi ailesinin Viyana'ya iade edilmesini kabul etmeyecek olan Osmanlılar, 1730'lardan itibaren bir kez daha söz konusu aileyi Macaristan'da sahneye çıkartacaklardı. Temeşvar ve Belgrad gibi önemli askerî kavşakların kaybindan sonra Osmanlı idaresi, tıpkı kuzeybatıda Polonya örneğinde olduğu üzere, Habsburg sınırlarının güneyinde de Macar aristokrisinden faydalanarak bir tampon bölge yaratmayı deneyecekti.⁸

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki modern diplomatik teamülleri ve çağdaş uluslararası ilişki kurma biçimlerini benimsediklerini gösteren örnekler az önce zikredilenlerle sınırlı değildir. Bunlara ilaveten Pasarofça'da yürütülen müzakerelerin içeriği ve antlaşma maddeleri Osmanlıların uluslararası hukuk kurumlarına, ticaret ve konsolosluk bağlarına saygı göstermekte olduğuna işaret etmekteydi. Bunların yanı sıra Osmanlı yönetimi, yine Pasarofça Antlaşması'nın ilgili maddeleri göz önünde bulundurulduğunda seyrüsefain güvenliği gibi konularda da uluslararası kuralları kabul etmişti. Zira Pasarofça Antlaşması'nda dönemin uluslararası hukuk ve diplomasi kurallarına uygun olarak *seyrüsefâin özgürlüğü, Osmanlı karasularında bayrak ve taşımacılık hakkı, konsolosların hukuki statüleri ve vergi yükümlülükleri* ve nihayet *esirlerin değişimi* gibi hususlarda düzenlemeler yer alır. Bu yeni düzenlemeler aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerinin uluslararasılaşmasına da referans vermektedir. Bu ve benzeri antlaşmalar çerçevesinde yabancı ülke tebaasına tanınan haklar zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç meselelerine Avrupa'nın önemli güçlerinin müdahale etmesine zemin hazırlayacaktı.

Diğer taraftan söz konusu haklar aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik olarak dışa açılmasına da zemin hazırlıyordu. Önemli ekonomik sonuçları beraberinde getiren Pasarofça Antlaşması, Prens Eugen'in askerî alandaki zaferlerinin ticaret diline tercümesi olarak da görülebilir. Antlaşma imzalandıktan birkaç gün sonra III. Ahmet, söz verdiği ticari ayrıcalıkları Habsburglara tanıdı.⁹ Bu ayrıcalıklarla birlikte Viyana yönetimi Osmanlı ülkesindeki pek çok ticari merkezde konsolosluklar kurarak temsilciler

8 Sándor Papp, "József Rákóczi, The Last Transylvanian Pretender", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 61, (2008), ss. 157-180.

9 Raşid Mehmed Efendi, a.g.e., ss. 1123-1128.

gönderdi. Konsolos muavinleri ve tercümanlar tayin etme yetkisine sahip söz konusu diplomatik misyonlar kendi ibadet mekânlarına, yargı yetkisine ve kendi yasakçılara sahipti. Her ne kadar Viyana idaresi söz konusu temsilcileri diplomatik görevliler olarak atamış olsa da bunlar esasen atandıkları bölgelerde ticari bağlantılar kurmakla görevliydi. Antlaşma imzalandıktan hemen sonra Habsburgların, Macaristan ve Voyvodina'yı sistematik bir biçimde kolonize etmeye başlaması bu bakımdan büyük bir öneme sahiptir.

Pasarofça Antlaşması'nın Habsburg tebaasına Tuna'da serbest ticaret hakkı veren maddesini de bu bakımdan değerlendirmek gerekir. Nitekim 1719 yılı Mayıs ayında Viyana idaresinin İmtiyazlı Doğu Kampanyası'nı (Privilegierte Orientalische Kompanie) kurması tesadüflerle açıklanamayacak kadar önemli bir olaydır. Bu kumpanya kurulduktan hemen sonra hızlı bir şekilde gelişerek Viyana, Belgrad, Schwechat ve Trieste'de manifaktürler ve depolar kurmuş ve Osmanlı topraklarıyla ticaret yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Viyana idaresinin, Osmanlı İmparatorluğu karşısında sadece siyasi üstünlükle yetinmeyip aynı zamanda ekonomik çıkarlarının da peşine düştüğünü söylemek mümkündür. Bu ticari genişleme kısa bir zaman zarfında Osmanlı başkentinde de etkisini gösterecek ve şehrin uluslararasılaşan kimliğine katkıda bulunacaktır.¹⁰ Ancak söz konusu kumpanya İngiliz ve Fransız deniz ticareti ile Rum ve Venedikli tüccarların rekabetine dayanamayacak ve kurulduktan kısa bir süre sonra, 1734'de çökecektir.¹¹ Bu iflase rağmen Habsburgların, Pasarofça Antlaşması'nı takip eden dönemde bir kez daha Akdeniz ticaretinde etkili olabilmek için harekete geçmesi Bab-ı Âli'nin, Akdeniz hâkimiyeti konusunda oldukça hassas davranan İngiltere'yi müzakerelerde yanına almak için gösterdiği çabanın ardındaki sebebi ortaya koymaktadır. Buna mukabil İngiltere ile yaşanan yakınlaşma Pasarofça sonrası dönemde Bab-ı Âli'nin istediği şekilde devam etmeyecektir. Nitekim Habsburgların Akdeniz'de kurmaya çalıştıkları nüfûzu, sahip olduğu ekonomik enstrümanlarla bertaraf edecek olan İngiltere, Baltık Denizi'nde Rusya ile yaşadığı nüfûz mücadelesine Osmanlı İmparatorluğu'nu da dâhil etmek için elinden geleni yapacaktır.

10 Rhoads Murphey, "The Growth in İstanbul's Commercial Capacity, 1700-1765: The Role of New Commercial Construction and Renovation in Urban Renewal", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 61, 2008, s. 147.

11 Boro Bronza, "Austrian Trade towards The Ottoman Empire and Asia During The 18th Century", *Journal of Historical Researches*, no. 27, (2016): ss. 139-152.

Londra yönetiminin, Pasarofça sonrası dönemde Osmanlı-Rus ilişkilerini bozmak için büyük bir çaba sarf etmesinin ardında da bu sebep yatmaktadır.

Pasarofça Antlaşması, Osmanlı devlet teşkilatının gelişim seyri bakımından da büyük bir etkiye sahiptir. Nitekim Antlaşma sonrasında yaşanan gelişmeler ve Damat İbrahim Paşa'nın izlediği siyaset, Bâb-ı Âli'yi saray karşısında güçlendirecek ve devletin yeni yönetim merkezi olarak kurumsallaşmasını sağlayacaktır. Zira bu noktadan itibaren saray ve nihayet kaybedilen savaşların ardından seyfiye karşısında güçlenen kalemiye bürokrasisi devlet idaresini tamamıyla ele alacak ve bundan sonra daha çok kalem ehlerinden atanacak olan sadrazamlar ve onların başında bulunduğu Bab-ı Âli yeni siyasi ve askerî politikaların planlanmasında ve uygulanmasında ön plana çıkacaktır.¹²

Yeni siyasi ve askerî politikaların oluşumu ve tatbik mevkiine konmasında Pasarofça Antlaşması sonrası dönemde Bab-ı Âli'nin dışa açılan penceresi olarak görülebilecek muvakkat elçiler ve bu elçilerin raporları da önemli bir rol oynayacaktır. Nitekim 1719'da Paris'e sefâret göreviyle giden Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Pasarofça'da yürütülen müzakerelere katılan Osmanlı heyetinde ikinci murahhas olarak görev almıştı. Yine aynı antlaşmada Osmanlı temsilcisi olarak görev yapan İbrahim Efendi de daha sonra Viyana elçisi olarak tayin edilecektir. Bab-ı Âli tarafından Avrupa başkentlerine gönderilen elçilerin, doğrudan muharebelere şahitlik eden Osmanlı katiplerinin görüşleri doğrultusunda ve Petervaradin Muharebesi'nde bulunmuş olan Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın önderliğinde Osmanlı eliti için artık “*bu makûle asker ile sefere gitmek hata ve sulh olmak evladır.*”¹³ düşüncesiyle hareket etmeye başlayacaktı.

Başarılı komutanların bulunamadığı noktada başarılı diplomatlara duyulan ihtiyacın artması aynı zamanda Osmanlılar açısından daha iyi savaşabilmek için orduyu yeniden düzenlemek amacıyla barışa duyulan ihtiyacı da artıracaktı. Siyasi hedeflerine ulaşmak hususunda daha çok cebri gücünü kullanan Osmanlı idaresi artık daha barışçıl bir dış siyaset izlemeye

12 Joseph von Hammer-Purgstall, *Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, c. II, (Viyana, Olms: 1977), s. 101 ve J. Deny, “Bab-ı Âli”, *EI2*, c. I, (Leiden, Brill: 1954), s. 836.

13 Raşid Mehmed Efendi, a.g.e., s. 1100.

dikkat edecektir. İttifakları esas alan bu yeni siyasetin oluşumunda Osmanlı iç dinamikleri kadar dış dinamiklerin de etkisi olmalıdır. Nitekim Avrupa'da millî devletlerin (*national states*) kendilerini göstermeye başladığı Pasarofça sonrası dönemde Haçlı Seferlerinin devamı olarak da görülebilecek Kutsal İttifak Savaşlarına artık rastlanmayacaktır. Dünyevi çıkarları doğrultusunda dış politikalarını belirlemeye başlayan Avrupalı rakiplerine karşı Bab-ı Âli de aynı şekilde mukabele edecek ve Avrupa'da oluşan güç dengesini daha çok dikkate alan bir dış politika takip edecektir.

İSTENMEYEN BARIŞ PASAROFÇA'DA OSMANLI-VENEDİK DİPLOMATLARI VE DİPLOMATİK TAVIRLARI

Dr. Güner Doğan
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Pasarofça Antlaşması'na giden süreçte Osmanlı Devleti için savaş döneminde olduğu gibi barış müzakerelerinin başlamasından evvelki süreçte de muhatap alınan her daim Viyana Sarayı olmuştur.¹ İfade etmek gerekir ki 1714 yılında Osmanlı Devleti'nin hedefi, 1711 yılında Rusya'ya karşı elde edilen zaferin de etkisiyle sadece Venedik ile savaşmak ve daha evvel kaybedilen yerlerin alınmasını temin etmektir. Venedik elçisi Andrea Memmo'nun²

1 II. Viyana Kuşatması'ndan (1683) itibaren Osmanlı Devleti'nin Viyana Sarayı ile irtibatını yükselen askerî güce bağlamak doğru gözüküyor. Viyana'nın Balkanlarda savunmadan taarruza geçmesi ve birçok önemli noktayı Osmanlı Devleti'nden alması Osmanlı devlet görevlilerinin muhatap olarak sadece Viyana'yı görmesine sebebiyet vermiştir. Elbette Venedik Cumhuriyeti'nin hem denizlerde hem de Dalmaçya özelinde Balkanlardaki faaliyetleri yakından izleniyor ancak genel ifade ile düşman-ı din olarak tarif edilen Viyana'nın yanında her daim "ikinci sınıf bir düşman" olarak görülüyordu. Bu konuda savaştan barışa ve tarafların sınır çizimleri noktasındaki durumlarını görmek adına bkz. Güner Doğan, *Venedikli ile Dahi Sulh Oluna: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017). Ayrıca III. Ahmed'in direktifi ile bir araya getirilen ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan şu yazma eser de ifade ettiğimiz muhatap meselesine ışık tutması adına dikkate değerdir: *Esna-yı Müsâlahada Tevarüd Eden Mekatib*, Revan, n. 1949.

2 Sadrazam, Venedik'in kendi topraklarında Bâb-ı Âli'nin tebaasına nasıl davranacağını beklemek gerektiği bahanesi ile Balyos Andrea Memmo'yu önce Tophane'de hususî bir mahbeste ardından ise Çanakkale'deki hisarlardan birinde sıkı gözetim altında tutulmasını emretmiştir. Bkz. S. Romanin, *Storia Documentate di Venezia*, c. VIII, (Venezia: Filippi Editore, 1985), s. 29; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1699-1774)*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 5, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), s. 329; Nicolea Iorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 4, çev. Nilüfer Epçeli, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005), s. 273. Bu bakımdan Balyos Andrea Memmo 24 Ekim 1713-5 Mayıs 1715 tarihleri arasında İstanbul'da görev yapmış ve ortaya çıkan savaştan dolayı ise görevi kısa sürmüştür. Kaleme aldığı belgelerinin bir kısmını, gözetim altında tutulmak amacıyla gönderildiği mahbeste kaleme almıştır. Onun esaret altına alınması ve alındıktan sonra kaleme aldığı mektuplar daha sonra ise basılmıştır. Bkz. *Relazioni Dirette Al Veneto Senato da Andrea Memmo gia' Bailo a Costantinopoli Nel 1714 e 1715 intorno alla prigione da lui sofferta al Topana' e nel Castello di abbido*, (Venezia: 1840).

payitahtta hapsedilerek savaşın başlatılması ve Viyana Sarayı'nın tarafsız kalmasının sağlanmak istenmesi sadece bir yıllık bir dönemde karşılığını bulmuş ve bu durum 15 Nisan 1716 tarihinde Viyana Sarayı'nın Venedik'in yanında savaş kararı almasıyla nihayete ermiştir.³

Tarafsızlık ilkesinin lağv edilerek ortak düşmana karşı hareket edilmesinde, geçmişten gelen ve özellikle din temelli bir itici kuvvetin de etkisiyle şekillenen ittifakların ve elbette Viyana Sarayı'nın Balkanlar ve Adriyatik üzerindeki çıkarlarının etkili olduğu aşikârdır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, Osmanlı diplomatlarının Viyana Sarayını muhtemel bir savaşta ayrı tutmak istemeleri 1645 yılından itibaren gelişen yoğun savaşlar döneminde Viyana-Venedik ittifakını kısmen iyi okuyamadıklarının da bir göstergesi olsa gerektir. Sadece II. Viyana Kuşatması bağlamında muharebe meydanlarında değil, Karlofça Antlaşması bağlamında da bu *savaş ve barış* ittifakı göz ardı edilemez bir manzara olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatırlatmak gerekir ki Karlofça müzakereleri sırasında Venedik temsilcisi Carlo Ruzzini⁴ her ne

3 15 Nisan 1716 tarihinde Viyana Sarayı'nın Venedik'in yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaş kararı almasındaki en önemli husus Mora gibi önemli bir noktanın Osmanlı Devleti'nin eline geçmesiyle ciddi bir tehdit yaşayacak olmalarından kaynaklanıyordu. Diğer bir husus ise farklı cepheleer açarak uzun zamandır alınması hayal edilen bazı noktaların (Belgrad ve Temesvar gibi) ele geçirilmesinin hedeflenmesiydi. Viyana Sarayı bu ittifak kararı ile kısmen de olsa hedeflerine ciddi olarak ulaşmıştır. Bkz. Archivio di Stato di Venezia (ASVe), Provveditore di Terra e Mar (PTM), busta: 557, n. 121/8, Costantinopoli, 4 Maggio 1716; Raşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur vd, c. 2, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), ss. 982-986; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşması'ndan XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, c. 4, 1. Kısım, (Ankara: TTK Yayınları, 2011). s. 110, 111.

4 Pasarofça müzakerelerinde de görev yapan Venedik temsilcisi Carlo Ruzzini uzun yıllar farklı görüşmelerde bulunmuş ve hatta İstanbul'da balyosluk hizmetinde de yer almıştır. Ruzzini'nin hayatı hakkında bkz. Stefano Andretta, "De Venise À Karlowitz: Historiographie Et Diplomatie", *La Paix De Karlowitz 26 Janvier 1699*, ed. Jean Bérenger, (Paris: Honoré Champion Éditeur, 2010), s. 133; A. Da Mosto, *I Dogi di Venezia Nella Vita Pubblica e Privata* (Milan: Martello, 1960), ss. 469-475; Amable De Fournoux, *La Venise Des Doges: Mille ans d'histoire* (Paris: Pygmalion, 2009), s. 329, 330; Jean Bérenger, *Léopold I (1640-1705), Fondateur de la Puissance Autrichienne* (Paris: Presses Universitaires De France, 2004), ss. 402-406. Carlo Ruzzini'nin Karlofça öncesinde, sırasında ve sonrasında kaleme aldığı raporlar için bkz. ASVe, Dispacci Germania, busta: 179, 10 Maggio 1698-3 Novembre 1698 ve ASVe, Dispacci Germania, busta: 180, 8 Settembre 1698-4 Aprile 1699. Onun bu görev bitiminde senatoya sunduğu raporu için bkz. ASVe, Collegio, Relazioni, Relazione del Congresso di Carloviz e Dell'Ambasciata di Vienna Di Carlo Ruzini Cavr, busta: 14, 19 Dicembre 1699. Bu raporun matbu hali

vakit Osmanlı diplomatı Râmi Mehmed Efendi⁵ karşısında zor duruma düşse hemen yanında Viyana Sarayı'nın diplomatlarının desteğini bulmuştur.

Hiç şüphe yok ki Osmanlı Devleti için asıl önemli olan devletin izzet ve ikbalini koruyup kollamaktır. Karlofça Antlaşması sonrası, bize göre Karlofça müzakerelerinin asıl mimarı tercüman Alexander Mavrocordato'nun oğluna hitaben yazdığı 'anlaşmanın devletin onurunu koruduğu ve avantajlar sağladığı' yönündeki mektubunu hatırlatmakta yarar vardır.⁶

Devletin onurunu ve avantajlarını korumak adına 1714 yılında çıkarılan bu savaş sürecinde Osmanlı Devleti için Mora gibi önemli bir stratejik noktanın 200.000 kişilik bir kuvvetle hiçbir başarısızlık ihtimaline yer bırakmadan alınması kazanç hanesine yazılırken Balkanlarda Viyana'ya ve Venedik'e kaybedilen noktalar ise oldukça önemli sayıdadır. Maalesef bu dört yıllık savaş dönemi Osmanlı Devleti'nin korumaya çalıştığı bazı hususlarda ifade yerindeyse geri dönülmez bir takım yaralar açmıştır. Bu savaş döneminde muhatabın sadece Venedik olduğu yönündeki politikalar nasıl başarısızlıkla sonuçlandı ise barışa giden süreçte sadece barışın Viyana ile yapılacağına dair politika da başarısız olmuştur.⁷

inçin bkz. *Fontes Rerum Austriacarum, Diplomataria et Acta, (Die Relationen Der Botschafter Venedigs Über Deutschland Und Österreich im Siebzehnten Jahrhundert), XXVII Band, (Wien: 1867), ss. 345-444. Ayrıca Carlo Ruzzini'nin İstanbul'da Balyos olarak görevde bulunduğu sırada Venedik senatosuna gönderdiği raporlar için bkz. ASVe, Dispacci Costantinopoli, busta: 168 ve 169. Bu raporların matbu olarak basılmış bir nüshası için bkz. Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni Di Ambasciatori Veneti Al Senato, Costantinopoli Relazioni Inedite, XIV, (Padova: Aldo Ausilio Editore, 1996), ss. 757-824.**

5 Râmi Mehmed Efendi hakkında bkz. Güner Doğan, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*, ss. 109-112; Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "The Reisülküt-tab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz", (Doktora Tezi, Princeton University, 1963), s. 50.

6 ASVe, Consiglio di Dieci (CD), busta: 52, 12 Maggio 1699.

7 Osmanlı Devleti, savaşı nihayete erdirecek bir anlaşma için masaya sadece Viyana temsilcileri ile oturmak niyetini taşımaktadır. Hatta Venedik'in de müzakerelerde yer alması gerektiğini dile getiren Viyana temsilcilerine karşı bütün bu işlerin, yani savaş sürecinin, Venedik'in yol açtığı hatalı politikalar neticesinde gerçekleştiği söylenerek ilk etapta bu istek kabul edilmemiştir. Ancak Viyana Sarayı, Venedik olmadan bir barışı kabul etme noktasında isteksizlik göstermiş ve bu minvalde arabulucu ülkelere Osmanlı yönetimine baskı uygulamaları için telkinlerde bulunmuşlardır. Viyana Sarayı'nın Venedik'i barış masasında yanında istemesini sakın bir Balkan coğrafyası tahayyülünden kaynaklandığını söylemeliyiz. İspanya'nın İtalya'nın gününde sürdürdüğü işgal girişimine odaklanmak isteyen Viyana Sarayı, bu durumda Venedik'in

Osmanlı Devleti'nin amacının Venedik'i tamamen Balkanlardan atmak ve Adriyatik'in kontrolünü tek başına sağlamak olduğunu düşündüğümüzde bu başarısızlığın tutarlı bir politikaya doğru evrildiğini de görebiliriz. Venedik, Osmanlı Devleti'nin gözünde *kavm-i hilekârdur*⁸ ve bir mektupta kaleme alınan '...evvel emirde Venedikli ile sulh bir vechle mütasavver değildir zira bu hususlara sebep Venediklidir. Mukaddema Devlet-i 'Aliyye ile müsâlaha üzere iken Bahr-i Sefid'de vâfir sulh ü salâh nice ahd-ı İslam sefnelerini alub ahd-ı Muhammediye... fesâd etmekle bu kadar işlere sebep olmuştur...' ⁹ ifadeleri Venedik yönetimine karşı geliştirilen suçlayıcı söylemlerin bir hülâsasıdır. Ancak bu tarz bir duruş daha evvel ifade ettiğimiz gibi maalesef uzun soluklu bir politika üretmeye yeterli gelmemiştir.

Osmanlı Askerî gücü denizlerde çok önemli bir başarı elde etmiş ancak bu başarı Adriyatik'e doğru yönlendiğinde ise önemli bir komutanın stratejilerine yenik düşmüştür. Osmanlı donanmasının önemli kaptanlarından birisi olan Canım Hoca Mehmed Kaptan'ın mahareti, karşısındaki Matthias von der Schulenburg'u Adriyatik'in kilit noktası Korfu Kuşatması'nda yenmeye yetmemiştir.¹⁰ Karada ise Balkanlarda çok küçük ancak önemli kaleler (Knin/Sign) bile Osmanlı askeri tarafından ele geçirilememiş hatta bazı kaleler ise (İmoçka) Venedik tarafından tekrar alınmıştır.¹¹ Askerî ayrıntılara girmeden söylemek gerekir ki Osmanlı'nın Venedik ile barış yapmama isteği ile arazideki mevcut durum arasındaki makas oldukça açıktır. Bu durumu gören bazı Osmanlı yöneticileri Hollanda ve İngiltere'nin arabulucu tekliflerine kayıtsız

Balkanlarda Osmanlı ile çatışıyor olmasını ise arzu etmiyordu. Hiç şüphesiz istediğini savaş meydanlarında alan Viyana'nın böyle bir isteği, yalnız kalmak istemeyen Venedik için de arzu edilen bir durumdu.

8 *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, c. II, ss. 1138-1139.

9 ASVe, Raccolta Stefani, Trattati di Carlowitz e di Pasarowitz Documenti Originali,(RS), busta: D, (Tarihsiz).

10 Matthias von der Schulenburg'un Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan evrakı savaşın bütün ayrıntılarını içinde barındırmaktadır. Bkz. ASVe, Secreta Archivi Propri: G. M. Schulenburg, I-II busta: 5-8; ASVe, Secreta Archivi Propri: G. M. Schulenburg, busta: 25-28; ASVe, Secreta Archivi Propri: G. M. Schulenburg, busta: 40-43. (Bu dosyanın içerisinde donanma ve asker sayıları ayrıntılı olarak verilmiştir.) ve ASVe, Secreta Archivi Propri: G. M. Schulenburg, busta: 56-59.

11 Knin, Sign ve İmoçka kalelerinin konumları ve tarihleri hakkında bkz. Dario Alberi, *Dalmazia: Storia, Arte, Cultura*, (Trieste: LINT Editoriale, 2008), ss. 792-814, 1106-1117 ve 1143-1153.

kalmamışlar ve Viyana'nın “eğer bir barış yapılacak ise burada Venedik’de yer alacaktır” baskılarını¹² sonunda kabul etmek zorunda kalmışlardır. Veziriazam Hollanda elçisine gönderdiği bir mektubunda *hatır* dolayısıyla görüşebileceklerini şu cümleler ile ifade etmiştir: *Gelen kağıdınızda Venedik cumhurunun elçisi dahi müsâlahaya dâhil olmak ricâsında idiğü beyân olunmuş müsâlaha ve müsaleme mücerred Devlet-i Çasariye ile olub anın gibi cumhurun müsâlahası mukaddema sizin ile söyleşilen sözlerde yoğ idi ve bu hususa rıza ve müsaade gösterilmek münâsib görülmez idi, lâkin çünkü Devlet-i Çasariyyeye dâhil ve iltica ve anlar dahi bu hususu iltimas etmiş olalar gerek riayet-i hatırı vükela-yı Devlet-i Çasariyye ve gerek siz dostumuzun hatırı için bu husus dahi mübarek rikâb-ı şehriyarîye envâ-i menzû' ile arz u niyaz ve suret-i tereddüd ve mezur-ı ruhsatı bab olunmuştur.*¹³

Hollanda elçisi ve Viyana hükümetinin hatırı çerçevesinde Venediklilerin de yapılması planlanan barış görüşmelerinde yer alması isteği görüşülmek maksadıyla Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş ve bu kabulün hemen ardından ise ilgili talep görüşülerek kısa bir süre sonra ise taraflara sonuç; “...Venediklinün hatırı tatyân olunmak tarrikiyle sulha idhâl olunması husûsu Roma İmparatoru hazretleri tarafından murad ve iltizâm olunmağla bâ-ı istirdâd tarafeynle yahud mübâdele vechle kavlen ve fi'ilen rıza olunmak üzere taahhüd ve kabûl olunmuştur.”¹⁴ cümleleriyle bildirilmiştir.

Bu kabul sürecinde Venedik’in Viyana’daki elçisi ve arabulucu ülkelerin diplomatları hakkında bir takım bilgileri vermekte yarar vardır. 1718 şafağında artık savaşın son bulmaya yaklaştığı dönemde üç mevcut aktör barışa doğru istekli iken herkesin de bu barışı istediğini söylemek yanlış olur. Fransa uzun zamandır var olan politikasını sürdürüyor ve Avusturya’ya karşı Osmanlı Devleti’nin savaş sahnesinde olmasını arzu ediyordu. Bu, Fransızların uzun vadede sürdürdükleri tutarlı bir politikadır ve bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklik nisbeten XIV. Louis’in 15 Eylül 1715 yılında ölümüne kadar da sürmüştür. Bunun yanı sıra Papalık makamı da her daim olduğu gibi Osmanlı Devleti’ne

12...Venediklü idhâl olunmadıkça nemçeli ile müsâlahaya söyleşmeye deyü... Bkz. Revan, *Esna-yı Müsâlahada Tevarüd Eden Mekatib*, n. 1949, v. 37.

13 ASVe, RS. busta: A, (9 Maggio 1718) ve bkz. *Esna-yı Müsâlahada Tevarüd Eden Mekatib*, Revan, n. 1949. v. 25.

14 ASVe, RS. busta: D, (6 Luglio 1718).

karşı sürekli bir Haçlı ittifakının sıcak tutulması gerektiğini söylemleri ve yazdıklarıyla ifade ediyordu.¹⁵ Burada yeni olan, bir Venedik belgesinde çok kısa olarak ifade edilen İspanyolların politikasıdır. Yüzbin kişilik bir ordu ile İtalya'nın güneyini işgal eden İspanyollar, diplomatik bir heyetini yanlarında yüklü miktarda para ile İstanbul'a göndermişler ve Osmanlı Devleti'nin yanında olduklarını ve savaşa devam etmelerini istemişlerdir.¹⁶ Bu bilgiyi veren Viyana'da bulunan ve Venedik ile Avusturya arasında önemli ve etkin bir rol oynayan Venedik elçisi Pietro Grimani'dir. Ona göre Osmanlı diplomasisi dış dünyada yaşanan gelişmelerden son derece haberdardır. Osmanlılar İtalya'nın zor bir durumda olduğunu ve İspanyolların Güney İtalya'da ve özellikle Sicilya'da ilerlediğini yakından izlemektedir. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin Venedik ile anlaşma masasına oturmasını geciktirmektedir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin asıl amacı bir anlaşma olacaksa bu ancak birkaç yıllığına olmalıdır.¹⁷

Osmanlı Devleti'ni savaşta tutmaya yönelik farklı devlet ve kişilerin bu politikaları devletin politikası ile bir dönem uyuşmuştur. Ancak Osmanlı Devleti için iki anahtar mekân Temeşvar ve Belgrad'ın art arda kaybedilmesi bu politikanın tersine dönmesine sebebiyet verecektir. 1717 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınan Kelemen Mikes, kaleme aldığı mektubunda 'Belgrad'da Türkleri yenmişler, halk buradan Anadolu'ya kaçmaya başladı, sanki Nemçeli Edirne'ye gelmiş gibi, hâlbuki oradan daha yüz elli fersah uzakta...' ¹⁸ cümleleri

15 Genel çerçeveler içerisinde Papalığın Osmanlı Devleti'ne karşı izlemiş olduğu faaliyetleri hakkında bkz. Massimo Petrocchi, *La Politica Della Santa Sede Di Fronte All'Invasione Ottomana (1444-1718)*, (Napoli: Libreria Scientifica Editrice, 1955), ss. 101-107.

16 ASVe, Senato Dispacci, Dispacci degli Ambasciatori e Residenti Germania, busta: 210, (Vienna: 2 Aprile 1718). Ayrıca İspanyolların Osmanlı Devleti'nde Ferenc Rákóczi ile görüşmelerini, *Esna-yı Müsâlahada* Tevarüd eden Mekâtib adlı yazma eserde buluyoruz: "...İspanya tarafından bana elçisi gelüb ve benim vasıtam ile dâr-ı Devlet-i 'Aliyye'ye olan dostluğunu arz eyledi ve sonra ...mûmâ-ileyhe her umurunda yardım edüb ve memlekete nail Nemçe ile kat'â barışmaya deyiü i' timâd-ı külli verdi..." v. 45.

17 Venedik'in Viyana elçisi Pietro Grimani'nin kaleme aldığı ve Venedik Devlet Arşivi'nde muhafaza edilen belgeler Pasarofça Barışı'na doğru giden sürecin ayrıntılarını anlamak, Viyana Sarayı temsilcilerinin ve Venedik murahhası Carlo Ruzzini'nin psikolojilerini görmek adına oldukça değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Bkz. ASVe, Senato Dispacci, Dispacci degli Ambasciatori e Residenti Germania, busta: 208, 209 ve 210.

18 Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları*, çev. Sadrettin Karatay, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), s. 2.

ile Balkanlarda var olan korku ortamının bir panoramasını çizmiştir. Tek başına korku veya farklı devletlerin telkinleri Osmanlı Devleti’ni anlaşma masasına oturtmak için yeterli bir durum olmasa gerektir. Osmanlı Devleti kolay kolay barış yapmak istememiş, konumuz çerçevesinden bakacak olunursa Venedikliler için bunu hiç istememiştir.¹⁹ Bu hükme Viyana’daki Venedik Elçisi Pietro Grimani’nin kaleme aldığı *dispacciler* üzerinden varmak mümkündür. Osmanlı’nın durumunu bilen, İspanya’nın işgallerini kaygılı gözlerle takip eden ve barışın zorunlu olarak imzalanması için faal bir politika izleyen bu elçi, üç ayrı dosyada ve Venedik Senatosuna gönderdiği onlarca belgede şu üç kavramı raporlarında sıklıkla tekrarlamıştır: *lusingare*, *sperare* ve *intorbidare*.

Lusingare, yani boş umut ya da hayale kapılmak Osmanlı Devleti’nin Venedik’i barışa dâhil edip etmemesi konusunda görülen isteksiz tablo çerçevesinde kullanılmıştır. Edirne’den gelen her mektup büyük bir heyecanla beklenmiş ancak son dakikaya kadar gelen mektuplarda Venedik’in ismi Osmanlılar tarafından Viyana ile kıyaslandığında çok az zikredilmiştir. *Sperare*, yani ummak, umut etmek olarak ifade edilen bu kelime ise Osmanlı Devleti’ne karşı Viyana’nın desteğini bekleyen ve bu minvalde anlaşma masasında olacak olan Venedik’in durumunu yansıtırken son kavram ise pamuk ipliğine bağlı olan süreci dile getirmektedir. Her şeyin bozulup berbat olabileceğine yönelik kullanılan *intorbidare* kelimesi de mevcut gelişmelerin

19 Osmanlı Devleti’nin Venedik ile barışı arzu etmemesi durumunu şu cümle oldukça net anlatmaktadır: “Venediklü ile dahi sulh oluna”, Bkz. *Tarih-i Sulhnâme-i Amcazâde Hüseyin Paşa*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan: 1311, v. 21. Buradaki dahi ifadesini Osmanlı Devleti’nin Venedik’e verdiği bir lütuf olarak değerlendiriyoruz. Konunun Karlofça’dan Pasarofça’ya kapsamlı olarak tartışıldığı bir çalışma için bkz. Güner Doğan, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017). Burada bir konunun tartışılması gerekmektedir. Osmanlı Devleti, Venedik ile barış istemiyor, diğer taraftan ise sadece Viyana ile barış masasına oturmanın hesaplarını yapıyordu. Ancak böyle bir istek sırasında ise Osmanlı Devlet görevlileri kendilerine şu tarz bir soruyu sıklıkla sormuşlardır: “Bundan akdem Nemçe üzerine bir taraftan Françe ve bir taraftan Macarlu galebe edüp âciz ve fûrümânde kalmışken ber-vefk-ı dilhâh ahz-ı intikam edecek mahalde ne icap etmiş idi ki böyle fırsatı fevt edüp sulhe rağbet olundu?” Bu tarz bir soru, yani fırsatın neden değerlendirilemediğine dair soruların cevabı ise oldukça açıktır “...Eğerçi fırsat ganimettir ve fevti mucib-i nedamettir. Mısra: Âkıl olan fırsatı fevt eylemez.” Bu konu III. Ahmed’e verilen bir islahat takririnde tartışılmıştır. Bkz. Faik Reşid Unat, “Ahmed III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri: Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları”, *Tarih Vesikaları*, c. 1, s. 6, (1942): ss. 107-121. Ayrıca bkz. *Esna-yı Müsâlahada Tevarüd Eden Mekatib*, Revan, n. 1949, v. 4.

hassasiyetine vurgu yapmaktadır.

İşte bu üç kelime ile özetlenebilecek Venedik psikolojisini bu umut ve umutsuzluk arasında giden görünümünü tam anlamıyla umuda çeviren ise daha evvel Karlofça'da olduğu gibi Viyana Sarayı'nın desteği olacaktır. Viyana savaş makinesinin fetihlerle yükselen başarısı ve bu fetihleri gerçekleştiren bireysel başarılar²⁰ anlaşma zeminine doğru gidişi hızlandırmıştır. Ancak burada arabulucu ülkelerin etkinliğine de kısaca değinmekte yarar vardır.

Venedik belgelerinde oldukça çok miktarda bilgi bulunan iki arabulucu ülke, daha evvel Karlofça Antlaşması öncesinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ni anlaşma zeminine çekmek için faaliyette bulunmuşlardır. Bunlardan birisi Robert Sutton'un özelinde İngiltere; diğeri ise Hollanda'yı temsil eden Jacop Colyer'dir. 1702-1717 yılları arasında İstanbul'da elçilik yapan Sutton, bir yazarın ifadesiyle, sadece Osmanlı politik ve geleneksel manzarasına hâkim değil bunun yanı sıra Osmanlı Devlet görevlilerinin davranışlarına ve karakterine de âşina bir kişiliktir.²¹ Onun en önemli başarısı, sürekli olarak Osmanlı Devleti'ni savaşta tutmak isteyen Fransa ve Papalık makamının politikalarını kısmen ekarte etmesidir. Pasarofça müzakerelerindeki ciddi arabulucu rolü ve Osmanlı ile Viyana Sarayı tarafından oldukça güvenilir bir kişi olarak görülmesi de oldukça mühimdir.²² Jacop Colyer ise, Türkçe'yi akıcı bir şekilde konuşan, İstanbul'da elçi babasının vefatı ile uzun süre Hollanda'yı temsil eden ve tıpkı Sutton gibi Osmanlı yönetimini çok iyi tanıyan bir karakterdir. Toplamda tam 36 yıllık bir İstanbul ikameti vardır.

20 1663'ten itibaren ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'ne karşı ciddi başarılar elde eden Kont Raimondo Montecuccoli, Kont Luigi Ferdinando Marsili/Marsigli ve Prens Eugene gibi *askerleri* bu bireysel başarılarla örnek verebiliriz.

21 Rhoads Murphey, "Twists and Turns In The Diplomatic Dialogue: The Politics Of Peacemaking In The Early Eighteenth Century", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić vd., (Indiana: Purdue University, 2011), s. 88.

22 Robert Sutton'un Pasarofça öncesi kaleme aldığı raporlar hakkında bkz. Akdes Nimet Kurat, *The Despatches of Sir Robert Sutton: Ambassador in Constantinople (1710-1714)* (London: The Royal Historical Society, 1953). Onun İstanbul'daki elçiliği hakkında bkz. A. C. Wood, "The English Embassy at Constantinople (1660-1762)", *The English Historical Review*, vol. 40, no. 160 (Oct. 1925): ss. 533-561 ve Robert Sutton'un Pasarofça müzakereleri sırasında gösterdiği tavır için bkz. Marija Kocić, "Uloga Roberta Suttona u Sazivanju i Radu Mirovnoga", *Kongresa u Požarevcu 1718. Godine*, (The Role of Robert Sutton in Convening and Functioning of the 1718 Passarowitz Peace Conference), *Povijesni prilozi*, vol. 52, no. 52, (Srpanj: 2017), ss. 103-121.

Colyer'in Karlofça müzakerelerinde de arabuluculuk yaptığını ifade edersek onun ne kadar tecrübeli olduğunu kısaca ifade etmiş oluruz.²³

Bu iki arabulucu ülkenin faaliyetleri, Venedik'i anlaşma zeminine dâhil etmek için uğraşan Viyana'daki Venedik elçisi Pietro Grimani'nin istekleri (ki bir defasında *equam e iustam pacem* yani sadece barış istediğini ifade edecek kadar umutsuzluğa bile düştüğü olmuştur) ve elbette Osmanlı Devleti'nin daha evvel saydığımız sebepler bağlamında anlaşmaya rıza göstermesiyle heyetler Pasarofça'da bir araya gelmeye başlamışlardı.

Venedik Cumhuriyeti'ni Pasarofça müzakerelerinde temsil edecek olan kişi, Osmanlı Devleti'nin pek de uzak olmadığı Karlofça müzakerelerinde de yer almış olan Carlo Ruzzini'dir. Yaşının oldukça ilerlediğini söyleyen Carlo Ruzzini, kariyerinin üçüncü kongresine katılmak üzere 1718 yılının Mart ayı ortalarında Venedik'ten ayrılarak Viyana Sarayı'na doğru yola çıkmıştır. Venedik Senatosu Carlo Ruzzini'yi, gerek ciddi bir diplomat olması gerekse Karlofça ve Utrecht'te gösterdiği başarıları ve bunun yanı sıra Viyana Sarayı'nda elçilik görevinde bulunması sebebiyle tercih etmiştir. Onun Pasarofça'da gösterdiği başarılı politika daha sonra İstanbul'a elçi olarak atanmasının da yolunu açmıştır. İtalyanca, Latince, Fransızca ve İspanyolca bilen Ruzzini'nin²⁴ kâtiplik ve tercümanlık görevlerini gerçekleştirenler ise Vendramino Bianchi,²⁵ Gian Alberto Colombo, Giovanni Rinaldo Carli²⁶

23 Venedik Elçisi Carlo Ruzzini, İstanbul'da dünyaya gelen bu elçinin çok tecrübeli ve yetenekli (la maggior esperienza e talento) birisi olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Venezia, Museo Correr (MC), Correr, 402, s. 34. Ayrıca Jacop Colyer'in Karlofça'dan Pasarofça'ya diplomatik müzakerelerdeki ve yaptığı arabuluculuk işlerindeki faaliyetleri için ise bkz. Bas de Boer, *Jacop Colyer: Mediating Between the European and the Ottoman World* (Belgrade: Published by the Embassy of the Kingdom of the Netherlands, 2015).

24 Carlo Ruzzini hakkında bkz. dipnot 4. Ayrıca Carlo Ruzzini'nin Pasarofça görüşmeleri sırasındaki faaliyetleri hakkında bkz. Cesare La Mantia, "La Serenissima e i Turchi: l'attività di Carlo Ruzzini Plenipotenziario al Congresso di Passarowitz", *L'Europa Centro-Orientale e Il Pericolo Turco tra Sei e Settecento, (a cura di Gaetano Platania)*, (Viterbo: Sette Città: 1998), ss. 315-344.

25 Sekreter Vendramino Bianchi aynı zamanda Pasarofça müzakerelerini ayrıntılı olarak anlattığı bir eser kaleme almıştır. Bkz. *Istorica Relazione della Pace di Passarovi* (Padova: 1719).

26 Rinaldo Carli oldukça tecrübeli bir dragomandır. Girit'in fethinden hemen sonra Osmanlı ülkesine gelip burada en az 50 yıl kalmıştır. Aynı zamanda II. Viyana kuşatmasını, Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarını da müşahade etmiştir. Modern Türkoloji'nin doğuşunu temsil eden Giambattista Donà'nın kaleme aldığı *Della Letteratura de' Turchi* adlı çalışmaya bir önsöz yaz-

ve Alvise Fortis adındaki kişilerdir. Bu tercümanların en büyük özelliği ise çeşitli dönemlerde İstanbul'daki Balyos Sarayı'nda bulunmuş olmalarıdır.²⁷ Kroniklerde her ne kadar '...bir müteharrik ve lecûc mel'ûn...' bir kişi olarak tanıtılsa da²⁸ Carlo Ruzzini Osmanlı Devleti'ni çok iyi bilen bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun bu ön bilgisi ve diplomasideki tecrübesi hiç şüphesiz Venedik'in kısmen arzu ettiği mevzularda masada başarılı olmasını da sağlayacaktır.

Osmanlı tarafından ise Pasarofça müzakerelerine 31 Mart itibarıyla yola çıkacak olan ...*biri sâbika silâhdâr-ı şehriyârî ve ba'dehu nişancı olup hâlâ defterdâr-ı şikk-ı sâni olan İbrahim Efendi* (Venedik belgesi *Rekiab İbrahim Passa* olarak zikrediyor) atanırken (ki kendisi daha sonra Viyana'ya elçi olarak atanacaktır) onun yanında ise herkesin ismine âşına olduğu ...*sâbika Yeniçeri Efendisi ve hâlâ defterdar-ı sâlis olan Yirmisekiz Çelebi demekle marûf Mehmed Efendi* olacaktır.²⁹ Heyetin dragomanlık görevini ise Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir aileden gelen Maurocordato sülalesine mensup John/Johann Maurocordato³⁰ yapacaktır.

Burada diplomatların ve yardımcıların özelinden en baştan bir noktanın altını çizmek istiyoruz. Venedik diplomasisi, Pasarofça özelinde düşündüğümüzde, devamlılık görüntüsü arz etmektedir. Carlo Ruzzini ve çoğu dragomanın daha evvel yapılan Karlofça müzakerelerinde de yer alması bu açıdan dikkat çekicidir. Ancak Osmanlı diplomatlarına baktığımızda her iki antlaşmada da farklı isimler sahnededir. Karlofça'da Râmi Mehmed Efendi ve Alexander Maurocordato isimleri ön planda iken Pasarofça'da ise farklı diplomatların miş ve kitaptaki Türkçe eserlerin İtalyancasını da yapmıştır. Diğer yandan ise Hacı Halife'nin (Kâtip Çelebi) Cronologia Historica'sını (Takvîmü't-tevârîh) da İtalyanca'ya tercüme etmiştir. Bkz. Mustafa Soykut, "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları", *Doğu-Batı*, s. 20, (2002): ss. 41-82;

27 Vendramino Bianchi, *Istorica Relazione della Pace di Passaroviz*, s. 31.

28 *Anonim Osmanlı Tarihi*, (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), s. 135; *Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayât* (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir Özcan, (Ankara: TTK Yayınları, 1995), s. 653; *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, c. I, s. 565.

29 *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, c. II, s. 1104, 1237-1253

30 Maurocordato sülalesi hakkında detaylı bilgiler için bkz. A. C. Stourdza, *l'Europe Orientale: Et Le Role Historique Des Maurocordato (1660-1830)* (Paris: Librairie Plon, 1913).

görev yaptıklarını görmekteyiz. Bu durumu diplomaside süreklilik ve kesintilik kelimeleri ile açıklamak isteriz. Venedik diplomasisinde tecrübe ve karşı tarafa dönük bilgiye âşinalık sürekli ön plana çıkmaktadır. Bunun, Venedik diplomasisinin köklü geçmiş ve bulundurduğu balyoslarla birçok ülkede sürekli diplomasinin ilk örneklerini vermeleriyle bağlantılı görebiliriz. Bu sayede uzun bir süre Avrupa için haberlerin kaynağı da haberleri kaynağından alan da Venedik olmuştur. Pasarofça özelinde düşündüğümüzde Carlo Ruzzini gibi bir diplomatın daha evvel Osmanlı'ya karşı farklı bir noktada anlaşma masasında yer almış olması ve ona dair bilgi sahibi olması onun yeni bir müzakerede seçilmesinin en önemli anahtarlarından biriydi. Bu durum uygulanan diplomasinin ve elbette diplomatların da sürekliliğini sağlıyordu.

Böyle bir manzara Osmanlı diplomasisinde yer almıyordu. Karlofça'da yer alan Râmi Mehmed Efendi'nin (ki Venedik kaynakları onu çokça över) Pasarofça'da da yer alması tecrübenin aktarılması açısından önemlidir. Ancak yaşanan durumlar ve tecrübeler Osmanlı sürecinin Venedik'ten farklı bir noktada düşünülmesini gerektirmektedir. Bunun neden böyle olduğu sorusunun farklı cevapları vardır. 1683-1721 tarihleri arasında diplomaside ve diplomatlardaki bu sürekliliği etkileyen en önemli hususlar; isyanlar, savaşlar ve Osmanlı yönetim felsefesidir. Venedik belgeleri 1703 isyanına ayrı ve ayrıntılı bir parantez açarlar. Edirne'de yaşanan ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kışkırtmasıyla çıktığı söylenen isyanda, Osmanlı yönetici eliti ve diplomatlarından birçoğu ve elbette Karlofça'da yer alan temsilciler sahneden çekilmek zorunda kalmışlardır.³¹ Yönetim felsefesine dair ise Bologna Üniversitesi'nde bulunan bir yazma eserin ifade ettiği şu cümleler Venedik ile Osmanlı Devleti'nin farkını çok net bir tarzda ortaya koymaktadır. Onların yönetim yapısında geçerli olan *La Republica non e' del Doge ma' il Doge della Republica*³² (Cumhuriyet doğun değildir, ama doğ cumhuriyetindir) anlayışı

31 1703 yılında Edirne'de yaşanan isyanda Râmi Mehmed Efendi gizlenerek hayatta kalmış ve isyan akabinde ise önce Kıbrıs'a ve daha sonra ise Mısır'a vali olarak atanmıştır. "Vezir-i a'zam Râmi Mehmed Paşa ma'reke esnâsında ihtifâ emvâl ü eşyâsı garet ü yağma olduğu tafsil üzere tahrîr ü beyân olunmuş idi." Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi, (1099-1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, ss. 274-286. 1703 isyanının detaylı analizi için ise bkz. Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion and The Structure of Ottoman Politics* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaologisch Instituut, 1984).

32 Marco da Ponte, *Porta Ottomana*, Biblioteca Universitaria di Bologna (BUB), Ms. 145, ss. 44-55. Bu yazma eser, Venedik idari yapısını anlatan bir çalışmadır. Venedik Senatosu ve onu

Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısının tam tersini ifade ediyordu. Hiç şüphe yok ki Osmanlı Devleti için devlet padişahındır ve padişahın değişmesi ya da yönetim kesiminde gerçekleşen farklı oyunlar, iftiralar, isyanlar vs. buradaki diplomatlar ve diplomasideki sürekliliği etkileyen en önemli hususlardır. Osmanlı Devleti için asıl önemli olan daha evvel ifade ettiğimiz gibi, devletin yani padişahın izzetini korumak ve şüphesiz insaf³³ üzerine tesis edilmiş avantajlı anlaşmalara imza atmaktır.

Diplomatların sürekliliği diplomasideki sürekliliği sağlayan temel husus mudur? Bu soruya Osmanlı özelinden cevap verdiğimizde bunun böyle olmadığını söylemek isteriz. Osmanlı için önemli olan Osmanlı yönetim anlayışını sürekli kılmaktır. Osmanlı diplomatları bunu, Karlofça'da olduğu gibi Pasarofça'da da rakiplerinden hiç aşağı kalır bir durumda olmadan başarmışlardır.

Venedik özelinden baktığımızda Pasarofça müzakereleri dört ayrı oturumda gerçekleşmiştir. Bu oturumlar başlamadan evvel karşılıklı olarak diplomatların en başta zorlandığı husus, Roma hukukundan kaynaklanan bir kavram etrafında olmuştur: *Uti possidetis*, yani tarafların her birinin mevcut fetihlerini elinde tutması anlayışı. Bu anlayış temelde Osmanlı tarafı için ikili bir durumu yansıtıyordu. Temeşvar ve Belgrad gibi yerleri düşündüğümüzde böylesine bir anlayışı Viyana ile kabul etmek zordu. Ancak Mora'yı düşündüğümüzde Venedik ile bunu kabul etmek istenilen, arzu edilen bir durumdu. Venedik tarafı böylesine bir anlayışı ilk etapta kabul etmek istemedi hatta bir keresinde Pietro Grimani: "*Geçmişin başarısı maalesef geleceğin parlak olacağına dair umutlu olmamızı bana gösterdi*"³⁴ diyerek bir anlamda *uti possidetis* öncesi ve sonrası bir bakış açısını savundu. En nihayetinde yine arabulucu ülkelerin faaliyetleri ile bu sıkıntılı kavram etrafında şekillenen süreç atlatılmışı ve anlaşma masasına geçildi.

oluşturan birimler hakkında ayrıntılı bilgiler verilirken bazı kısımlarda, Osmanlı Devleti örneğinde olduğu gibi çeşitli karşılaştırma yollarına da gidilmiştir.

33 İnsâf ve i'tidâl, Karlofça'dan Pasarofça'ya Osmanlı Devlet görevlilerinin ve elbette en çok da murahhasların karşı tarafın isteklerine karşı kullandıkları iki kelimedir. Karlofça müzakerelerindeki örnekler için şu yazma esere bakılabilir: Esad Efendi, *Karlofça ile Biten Barışın Özeti*, Süleymaniye Kütüphanesi-n. 2241; Pasarofça'daki örnekler için ise bkz. *Esna-yı Müsâlahada Tevârüd Eden Mekâtib*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan-n. 1949.

34 ASVe, *Senato Dispacci, Dispacci degli Ambasciatori e Residenti Germania*, busta: 210, n. 406 (Medelin: 30 Aprile 1718)

Karlofça'dan farklı olarak Pasarofça'da taraflar sırayla masaya oturmadılar. Viyana ile Osmanlı heyetlerinin görüşmelere ara verdikleri dönemlerde Venedik ve Osmanlı heyeti bir araya gelerek görüşmeler gerçekleştirdiler. Osmanlı diplomatları ile Venedik diplomatları arasındaki ilk toplantı, 16 Haziran 1718 tarihinde yapıldı. İlgili oturumu İngiltere arabulucusu Sutton açmış ve ilk sözü Osmanlı delegesinden İbrahim Efendi almıştır. Oldukça parlak bir geçmişe sahip olan, Venedik kaynaklarında dil bildiğine dair bilgiler verilen bu diplomatın daha ilk oturumda Venedik'e karşı söylemleri oturumların hiç de kolay geçmeyeceğinin belirtileriydi. İbrahim Efendi, sözlerine barış görüşmelerinin aslında Viyana ile düşünüldüğünü, Venedik'in sonradan görüşmelere dâhil edildiğini ve Venedik tarafı ile arzu edilenin başka bir formda barış olduğunu ifade ederek başlamıştır.³⁵ Daha evvel ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti için bu barış, Venedik özelinde düşünüldüğünde istenmeyen bir barıştı. "Viyana'nın hatırı" der belgeler, Venedik'in anlaşmaya dâhil edilmesini! Bu hatır işleri arkasında barındırdığı yenilgileri ve Viyana'nın yükselen durumunu örtmek için kullanılmamıştır. Bu kavramın kullanılmasının bize göre sebebi kaba tabirle "bir barış yapılacak ise Venedik'in de bu barışta yer alması" yani bir lütuftur, bir kabulleniş değil. İşte bu lütfu, İbrahim Efendi daha ilk baştan hatırlatmak gereği duyarak diplomatik bir baskı aracını kullanmış oldu. Bunu diplomatik tecrübe ile açıklamaktan ziyade devletin, Venedik gibi küçük bir devlete göre vakurluluğu ve büyüklüğü ile açıklamak yerinde olur. Osmanlı zihniyetine göre bir kronikte ifade edildiği şekliyle; *'Venedik keferesi dahi deryâ cengi hilekârlığında akrânı nâdir pehlevândır. Lâkin karada musâff cenglerine zehresi olmayup kal'alarından taşra çıkması gûyâ balık sudan çıkduğı misillidir.'*³⁶ Bu küçümseyici tavrın, tekrar edecek olursak, 1684-1718 arası savaş meydanlarında karşılığı nisbeten az olmuştur. Venedik pek de öyle sudan çıkan balık misali değildi hatta Balkanlar özelinde bazı noktaları da yeniden topraklarına katmayı bilmişti.

Bu ilk oturumda her ne kadar İbrahim Efendi'nin söyledikleri ortamda ciddi etkiler bıraksa da, Venedik elçisi Carlo Ruzzini'nin rahat tavırlarını da zikretmek yerinde olacaktır. Karlofça müzakerelerinden tecrübeli olması ve hatta uzun zamandır Osmanlı dünyası ile hemhâl olmuş olmasının ona bu

35 ASVe, *Raccolta Stefani, Trattati di Carlowitz e di Pasarowitz Documenti Originali, (RS)*, busta: D, (Pasarowitz: 6 Luglio 1718)

36 Mehmet Topal, "Nusretname", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), s. 270.

rahat tavırları verdiği aşikârdır; ama bunun esasta Viyana'nın desteğini almış olmasından ileri geldiğini ifade etmek gerekir. Ruzzini, Viyana Sarayı'nın desteğinin etkisi ile Osmanlı tarafının ifadesiyle '*sevdâ-yı hâmi gibi hayal-ı muhal*' bazı isteklerde bulunuyordu.³⁷ En temelde bu "hayal ürünü istek" Mora'nın tekrar geri verilmesini talep etmesidir. Ruzzini, Osmanlı heyetine bu bölgede üç yüz yıllık bir Venedik hâkimiyetinin olduğunu hatta işi biraz da abartarak bu hâkimiyetin Kıbrıs, Ege Adaları ve Girit'te de benzer şekilde olduğunu ifade etmiştir. Ancak tarih bilgisi etrafında şekillenen bu görüşmelerden bir fayda çıkmayacağı anlaşılmış, birinci oturum herhangi bir karar alınmadan nihayete ermiştir.

Görüşmeler, araya giren 5 günün ardından 21 Haziran itibarıyla tekrar başlamıştır. İkinci oturumun temel gündem birinci oturumda halledilmeyen Mora meselesidir. Osmanlı tarafı için Venedik özelinde önemli olan *uti possidetis*'tir. Bunun Türkçesi kısaca "Mora bizimdir!" şeklindedir. Osmanlı heyeti bu konunun tartışılmasının gereksiz olduğunu ifade ederken diplomatik bir manevra ile "bekletme ve yıldırma politikası" olarak adlandırabileceğimiz bir tavır içerine girmişlerdir.³⁸ Görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağını anlayan Osmanlı tarafı mevzunun İstanbul'a sorulduğunu söyleyerek rakibinin koşulsuz bazı hususları kabul etmesini arzulamıştır. Carlo Ruzzini, tecrübesinden dolayı buradan bir netice çıkmayacağını çok iyi biliyor, hatta bunun zaman kazanmak adına yapıldığını seziyordu. Bu diplomatik hamleler, Venedik tarafında ciddi bir baskı aracı olarak dururken dış baskılar da yok değildi: İspanya'nın İtalya'nın güneyinde ilerlemesi, Viyana delegesinin sorunsuz olarak Osmanlı Devleti ile anlaşması bunlar arasında sayılabilir. Nihayet, sert geçen üç saatin ardından arabulucu ülkelerin devreye girmesi neticesinde *uti possidetis/ala hâlihi* temelinde Venedikliler Korfu Adası karşısındaki Butrinto sahil şehrini, güneyde Akdeniz kıyısındaki İfrindos, Preveze ve karşısındaki Voniçe şehir ve kalelerini aldı. Son olarak Osmanlı-Dubrovnik yolunun nasıl bir tarzda belirleneceği tartışıldı ve Osmanlı tarafının

³⁷ *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, c. II, s. 1114.

³⁸ Karlofça'dan Pasarofça'ya ve bu antlaşmaların akabinde gerçekleşen sınır görüşmeleri esnasında Osmanlı heyetinin en fazla kullandıkları usul, tıpkı Venediklilerin yaptıkları gibi, rakibini bekletmek ve bu sayede yıldırma. Bu konuda daha detaylı bilgiler ve uygulamalar için bkz. Güner Doğan, *Venedikli ile Dahi Sulh Oluna: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

yoğun mücadelesi ile Dubrovnik sınırının aynen Karlofça'da belirlendiği tarzda korunmasıyla çözüldü.³⁹

Taraflar arasında üçüncü oturum, 28 Haziran 1718 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu oturumda taraflar karşılıklı olarak ticaret durumlarını ve Venedik'in Balkanlarda *nuovo acquisto* olarak ifade ettikleri yeni kazanımını (İmoçka) tartışmışlardır. Bu üçüncü oturum, sürecin daha da uzayacağını göstermiştir. Bu sürenin uzaması mevzu Viyana'nın bir an evvel İspanyolların var olan ilerlemesine odaklanmalarını engelliyordu, çünkü asıl mevzu Venedik ve Osmanlı arasında henüz görüşülmemiştir. Bu mevzu hiç şüphe yok ki sınırlar konusudur. Bu sebepten olsa gerek, 12 Temmuz 1718 tarihinde Venedik heyeti ile yapılacak olan son yani dördüncü oturuma işi şansa bırakmak istemeyen Viyana temsilcisi Wirmond da katılma isteği duymuştu.⁴⁰ Görüşmeler arasında en uzun ve yorucusu olarak tarif edilen bu son oturumda,⁴¹ sınırlar arası mesafe ve elbette sınırların nereden geçeceği konusu ayrıntısı ile tartışıldı. Karlofça müzakerelerinde olduğu gibi Osmanlı tarafı sınırların görüşmeler sonrası tarafların belirleyeceği heyetler ile yapılması gerektiği noktasında ısrarcı oldu ve bu ısrar netice vererek anlaşma yoluna gidildi.⁴²

İngiliz elçisi Sutton'un *verbo ad verbum* olarak ifade ettiği yani en ayrıntısına kadar mevzuların görüşüldüğü Pasarofça Antlaşması 21 Temmuz 1718 tarihinde Türkçe, Latince ve İtalyanca olarak kaleme alınmış ve heyetler

39 Vendramino Bianchi, *Istorica Relazione Della Pace Di Pasaroviz*, ss. 111-112; Abdülkadir Özcan, "Pasarofça", *TDVİA*, c. 34, (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 2007), s. 179, 180.

40 "...ikinci ve üçüncü meclislerde dahi ol makûle bî-hûde kelimât ile tazyî-i evkât olunduktan sonra Nemçe murahhasları dahi bile bulunmağa rağbet gösterüp, tekrâr Devlet-i 'Aliyye murahhasları ve Nemçe murahhasları ve mutavassıtlar ve Venedik elçisi meclis-i mükâlemeye cem' olup..." Bkz. *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, c. II, s. 1114.

41 *lunghe ore...nella somma angustia* Bkz. *Venezia*, Biblioteca Nazionale Marciana (BM) Ms. italiani VII, 383 (7733), n. 21, (Dalle Tende di Pasarowitz, 13 Luglio 1718).

42 "Dalmaçya ve Hersek ve Arnavudluk deniz semtlerinde kat'-ı hudûd ve sınır için tarafeynden mücerreb ü mu'temed ve sulh ü salâha hayr-hâh vekiller nasb ü ta'yîn olunup târih-i temessükden üç ay temâmında mahall-i hudûdda me'mûnû'l-gâile ve adedi berâber tevâbileriyle gelüp, mümkün olur ise iki ay içinde mümkün yerler dahi mukaddemce alâyim-i mu'ayyene ile arâziyi tefrik u tahdîd ve müsâra'at ile hîdmetlerin itmâm eyleyeler." Bkz. *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, c. II, s. 1128. Bu sınır çizimlerinin uygulaması ise şu şekilde olacaktır: "Karlofça müsâlahasında olduğu gibi zikr olunan hudûd dahilinde derya cânibine doğru Cumhûr zabtında olan kal'aların önünde dahi yerin iktizâsına göre müstakim veyâhûd pergâri hatt ile her taraftan birer sâ'atlik arazi kat'-ı hudûda..." Bkz. Ali Emiri, III. Ahmed, BOA-n.9673.

bir araya gelerek karşılıklı hediyeler ile birlikte anlaşma temessüklerini birbirlerine vermişlerdir. Ancak burada önemli bir noktanın altını çizmek isteriz. Osmanlı heyeti anlaşma temessükünü Venedik tarafına vermek konusunda isteksizlik göstermiş, bu durum ise Venedik tarafında ciddi bir korkuya sebebiyet vermiştir. Osmanlı tarafının böyle bir işe girişmesi manidardır ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Karlofça sonrası aynı Venedik murahhası Carlo Ruzzini'nin Osmanlı diplomatı Râmi Mehmed Efendi'ye imzalanan temessükü verme konusunda tereddüt göstermesini ve ancak araya giren bazı diplomatlar sayesinde bu temessükü vermesini Osmanlı tarafı zihinlerinden çıkarmamışlardı.⁴³ Şunu bir kere daha vurgulamak isteriz ki; Osmanlı Devleti için diplomatların değişmesi diplomasinin değişmesi anlamına gelmiyordu. Aksine Karlofça'dan sonra ortaya çıkan ve Pasarofça ile perçinleşen usul, devletin çıkar ve menfaatini koruyan bir diplomasi uygulamasının ve diplomatik bir tavrın varlığını göstermektedir.

Sonuç olarak Pasarofça Antlaşması'nı diğer bir önemli antlaşma Karlofça ile karşılaştırarak bitirmek istiyoruz. Pasarofça Antlaşması birçok bakımdan, tıpkı Karlofça Antlaşması gibi, önemli bir antlaşma olarak kabul edilmektedir. Bu antlaşma, Venedik elçisi Carlo Ruzzini'nin gözünde Hristiyanlığın bir kalkanı olarak tanımlanmış ve Viyana Sarayı'nın destekleyici politikası ise bir kazanım olarak vurgulanmıştır. Bu antlaşma, yine daha evvel Karlofça Antlaşması'nda olduğu gibi, Venedik politikasının tek başına bir sonuca ulaşamadığını da bir kere daha göstermektedir. Her ne kadar diplomatları tecrübeli ve yetenekli kişiler olsa bile Osmanlı Devleti diplomatları karşısında bir kazanım elde etmekten yoksundular. Pasarofça Antlaşması'nda görüşmelerin tıkanıdığı bir sırada Viyana Sarayı'nın görevlendirdiği diplomatların araya girmeleri ve sıkıntıları çözmeleri bu tespiti doğrulamaktadır.

Osmanlı tarafı için bu antlaşma istenmeyen bir sürecin sonunda gelişmişti. Avusturya tarafına kaybedilen toprakların önemi ve çokluğu bu anlaşma masasına oturmanın birincil sebebiydi. Venediklilerle yapılacak bir anlaşma

43 Karlofça müzakereleri sonrası yaşanan bu tuhaf durumu Râmi Mehmed Efendi; "...sulh ü salâh söyleşüb lâkin sa'ir murahhas elçiler ile akd-i maslahatı mutazammın temessükler imzâlanub ve mühürlenüb ve teslim olundukda mûmâ-ileyh Venedik elçisi ba'zı sebep ile kendü temessükünü imzâlayub bize teslim edememekle..." cümleleri ile ifade etmiş, ancak Luigi Ferdinando Marsigli ve Leh diplomatlarının araya girmeleriyle temessük geç de olsa kendisine teslim edilmiştir. Bkz. Venezia, BM. Ms. italiani VII, 399 (8625), 444-445. Pasarofça sonrası ifade ettiğimiz durum için bkz. ASVe, Senato Dispacci, Dispacci degli Ambasciatori e Residenti Germania, busta: 210, n. 445 (20 Agosto 1718/Cimenin)

ise hiç düşünülüyor tam aksine savaşın devam etmesine yönelik istekler zaman zaman ortaya çıkıyordu.⁴⁴ Osmanlı için Venedik tarafı *kavm-i hilekâr*di. Onlarla yapılacak bir barış kazanım değil tam aksine kayıptı. Gerek Balkanlarda, Dalmaçya özelinde, sınırların Edirne yönüne doğru gerilemesi ve gerekse Korfu gibi stratejik öneme sahip bir adanın alınamaması savaşın Venedik ile devam etmesi noktasında hırsı artırıyordu. Ancak bir sonraki yıl uzun uğraşlar sonucu yapılan müzakereler sonunda belirlenen sınırlar ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bu isteği ortadan kalkmış farklı cephelerde yeni savaşların ortaya çıkması ile birlikte Venedik ile olan sınır muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

Son olarak şunu ifade etmek gerekmektedir ki çok taraflı diplomasinin örneklerinden biri olan Pasarofça Barışı'nı ortaya konulan belge, bu belgelerin ortaya çıkardığı bilgiler ve katılan diplomatlar hakkında verilen ayrıntılı tespitler açısından değerlendirdiğimizde, bunun Karlofça Antlaşması'na göre daha sığ kaldığını söylemeliyiz. Aynı Venedik elçisinin (Carlo Ruzzini) her iki müzakerede ürettiği belgeler arasında miktar olarak ciddi fark vardır. Bunun sebebi bize göre, Karlofça Barışı'nın ilk olması hasebiyle oldukça önemsenmesi, Pasarofça Barışı'nın ise Venedik tarafını tatmin etmeyen ve Viyana'nın desteği ile imzalanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Birçok yazar tarafından Pasarofça Antlaşması, Osmanlı için bir dönüm noktası olarak tarif edilmektedir. Bunu farklı açılardan değerlendirmek mümkünse de diplomasinin alanında değerlendirirsek bir dönüm noktası olduğunu söyleyemeyiz. Tam aksine bu anlaşma, Osmanlı diplomasisi ve diplomatları bağlamında Karlofça müzakerelerinde oluşmuş bir tavrın devamından başka bir şey değildir ve bu tavır hiç şüphe yok ki rakiplerinden hiç de aşağı değildir.

44 Osmanlı Devleti açısından Venedik ile bir anlaşma masasına oturmak ve bunun akabinde bir antlaşma imzalamak Pasarofça açısından düşündüğümüzde arzu edilmeyen bir durumdur. Biz bu duruma, Venedik Devlet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalari ve yazma eserlerden çıkardığımız neticeler etrafında "istenmeyen barış" ifadesini uygun gördük. Bu söylemimizi kuvvetlendirecek bir belge, Dubrovnik Devlet Arşivi'nden çıkan İtalyanca olarak kaleme alınmış, Dubrovnik Elçisi Luca Chirico'nun sekreteri olan Mihajlo Pešić'in elinden çıkan bir günlüktür. Bu günlükte, görüşmeler sonlanmaya yakın kaydedilen bir notta, Elçi İbrahim Efendi'nin Carlo Ruzzini'ye şu sözleri sarf ettiği kayıtlıdır: "Çasar'ın elini öpünüz ve teşekkür ediniz, çünkü bütün bu şeyleri majesteleri imparatorun hürmeti için yaptık ve anlaştık, aksi takdirde hiçbir şey yapmazdık, çünkü sizinle anlaşmaya varmaya ihtiyacımız yoktu." Bu günlük daha sonra Rusça yazılmış kapsamlı bir önsözle basılmıştır. Bkz. Gavro Skrivanić, haz. Dnevnik Dubrovčanina Mihajla Pesica o Pazorevačkom Mirovnom Kongresu 1718. Godine, (Belgrad: 1952), s. 57.

ALMAN SEYYAH KARL LUDWIG VON PÖLLNITZ'İN GÖZÜNDEN DÂYEZÂDE İBRAHİM PAŞA'NIN VİYANA ELÇİLİĞİ

Dr. Ahmet Büyükaksoy
(Yeditepe Üniversitesi)

XVIII. asrın başında Osmanlı İmparatorluğu, “Büyük Türk Savaşları” (1683-1699) sonucunda kaybettiği yerleri geri alma politikası gütmekteydi. Bu minvalde Bâb-ı Âli, 1711 yılında Rusya ile karşı karşıya geldi ve Prut Zaferi ile 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması'nın kayıplarını telâfi etmeye muvaffak oldu. Şimdi sırada Venedik'e kaybedilen topraklar, yani Mora vardı. Dönemin sadrazamı Damat Ali Paşa'nın teşvikleriyle, Bâb-ı Âli'ye isyan eden Karadağlıları koruması hasebiyle Venedik'e savaş ilân edildi. Osmanlılar çok kısa bir süre içerisinde Mora'yı geri almaya muvaffak oldular.

Mora'nın bu kadar hızlı bir şekilde istirdat edilmesi, Venedik'in Büyük Türk Savaşlarındaki müttefiki Avusturya'yı endişeye gark etti. Zira Osmanlıların, Ruslara ve Venediklilere karşı gösterdikleri başarıdan telaşlanan Viyana Hükûmeti, sıranın kendisine gelmesinden korkmaktaydı. Bunun sonucunda Avusturya, Venedik ile olan ittifakını tecdit etti ve Bâb-ı Âli'ye, Venedik'in bütün zararın giderilmesi gerektiğini ihtiva eden bir ultiatom gönderdi. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Mora Fatihî Damat Ali Paşa, başarılarından dolayı kendisine çok güveniyor ve İstanbul'daki savaş yanlısı grubun başını çekiyordu. Dolayısıyla paşanın teşvikiyle Avusturya'ya karşı harp kararı alındı. Ancak gelişmeler Damat Ali Paşa'yı haklı çıkarmadı. Zira Osmanlı ordusu 5 Ağustos 1716'da Petrovaradin'de Prens Eugene'in başında olduğu Avusturya ordusuna mağlup oldu. Harp aynı zamanda Sadrazam'ın da sonu oldu. Zira savaş sırasında ağır yaralanan Sadrazam, kısa süre sonra yaralarından dolayı öldü.

Petrovaradin Muharebesi, savaşın ibresini Avusturya ve Venedik ittifakı lehine çevirdi. Zira mağlûbiyetin yarattığı moral bozukluğu, Venedik cephesine de yansdı. Müstahkem ve stratejik bir mevki olan Korfu alınamadı.

Aynı zamanda Avusturyalılar önce Macaristan'daki son Osmanlı toprağı olan Tımişvar'ı ele geçirdiler ve daha sonra da Türkler tarafından *Darü'l-Cihâd* olarak adlandırılan Belgrad'ı kuşattılar. İstanbul'dan Belgrad'ı kurtarmak için gönderilen ordunun 1717 yılında yine Prens Eugene tarafından mağlûp edilmesi savaşın kaderini mühürledi. Netice itibariyle Bâb-ı Âli ve Avusturya Hükûmeti arasında barış görüşmeleri başladı. İngiliz Elçileri Sir Robert Sutton, Abraham Stanyan ve Felemenk Elçisi Jakobus Colyer'in tavassutunda, muharip taraflar arasında 1718 yazında Pasarofça Antlaşması imzalandı. Bâb-ı Âli'nin barış görüşmelerindeki baş murahhası istikbâlin Rumeli Beylerbeyi Dâyezâde İbrahim Efendi idi.¹

1718 Temmuz'unda imzalanan antlaşmanın tarafların hükümdarlarınca onaylanması iktiza ediyordu. Bâb-ı Âli de bu görevi ifa etmesi için Pasarofça Antlaşması'ndaki baş murahhas Dâyezâde İbrahim Efendi'yi seçti. Bu minvalde İbrahim Efendi, Rumeli beylerbeyliği payesiyle büyükelçi olarak tayin edildi.

Dâyezâde İbrahim Paşa, bu amaçla Viyana'ya giderken onunla taban tabana zıt bir karakter de Habsburg İmparatorluğu'nun başkentindeydi. Bu kişi, yüzyılın ünlü simalarından birisi olan Karl Ludwig von Pöllnitz idi. Birbirine gece ve gündüz kadar uzak bu iki şahsiyetin 1719'da Viyana'da neden ve nasıl karşılaştıklarını anlamak için ilk önce bu iki zatın biyografilerine ve kariyerlerine bakmak iktiza eder.

Bir Seyyah ve Maceracı: Karl Ludwig Pöllnitz

XVIII. yüzyıl Avrupası'nda Giacomo Casonova, Comte de Bonneval ve Chavelier D'eon gibi son derece ilginç ve renkli kişilikler zuhur etmiştir. Bu şahsiyetlerden birisi de Karl Ludwig von Pöllnitz'tir. Prusya Kralı II. Freidrich'in Voltaire ile mektuplaşmalarına konu olacak kadar ünlü bir şahıs olan Pöllnitz,² 1692'de Almanya İssum'da doğdu. Aslen Katolik olan Pöllnitz'in büyükbabası daha sonra Protestanlığa geçti ve Brandenburg elektörünün hizmetine girdi. Büyükbaba Pöllnitz, saray hizmetinden sonra orduya geçti. Pöllnitz'in babası da askerî bir kariyer seçti. Pöllnitz, iki yaşındayken babası Dokuz Yıl Savaşlarında öldü. Yetim kalan Pöllnitz'e büyükbabası ve

1 Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *DİA*, c. XXXIV, s. 179.

2 W. D. Robson-Scott, "Baron Pöllnitz and The English", *German Life and Letters*, vol. I, issue 4, (United Kingdom: 1937), s. 284.

babasından kayda değer bir miras kalmamıştı. Fakat Brandenburg Elektörü Freidrich Wilhelm, zor durumdaki aileyi himâyesi altına aldı. Pöllnitz'in şansı annesinin, elektörün nazırlarından birisiyle evlenmesiyle beraber döndü. Pöllnitz, yetim oğluna çok düşkün olan annesi sayesinde elektörün sarayında yetişti.³ Pöllnitz burada Fransızca öğrenmiş olmalıdır.

Pöllnitz, gençliği boyunca Avrupa'nın pek çok sarayını gezdi. Altı defa mezhep değiştiren, Pöllnitz, çeşitli ülkelerin ordularında görev aldı. Askeri hizmetlerinin yanı sıra Berlin, Versay hatta Papalık Sarayı'nda mabeyncilik yaptı. Avrupa başkentlerini gezen Pöllnitz hayatı boyunca parasızlık çekti ve bu durum, onun mektuplarına da yansdı. En sonunda tekrar Prusya hizmetine girdi ve 1775 yılında vefat edinceye kadar buradaki hizmetini sürdürdü. Öldüğünde de beş parasızdı.⁴

Pöllnitz 1718-1719 civarında iş aramak için Viyana'ya gitme kararı almıştı.⁵ Pöllnitz'in ikameti sırasında başka olağandışı ziyaretçiler de şehre gelmişti. Bu ziyaretçilerin en başında Dâyezâde İbrahim Paşa gelmekteydi.

Dâyezâde İbrahim Paşa'nın Kariyeri

Dâyezâde İbrahim Paşa'nın Enderun'dan kalemliye, oradan da sefîyeye uzanan bir kariyeri vardır ki bu durum XVIII. asır Osmanlı devlet adamları için olağandışı değildir. Gürcü kökenli olan Paşa, Amasya'da doğmuştur. İbrahim Paşa'nın annesi, Paşa'nın lakabından da anlaşılacağı üzere *Dâye-i Şehriyârî* idi. Babası ise Amasya eşrafından Gürcü Ali Beyzâde Mirliya Mustafa Bey idi. Annesinin tavassutuyla Enderun'da yetişen Dâyezâde, ilk önce çukadar, 1698/1699 tarihinde de dönemin padişahı II. Mustafa'nın (1695-1703) silahtarı oldu.⁶ Dolayısıyla Dâyezâde, II. Mustafa'ya çok yakın olmuş olmalıdır. Ancak Dâyezâde'nin bu görevi uzun sürmedi. Zira kendisi, II. Mustafa saltanatının

³ *Memoirs of Charles-Lewis Baron de Pollnitz, Being the Observations He made in his late Travels from Prussia thro' Poland, Germany, Italy, France, Spain, Flanders, Holland, England etc, Discovering Not only the Present State of the Chief Cities and Towns But the Characters of the Principal Persons at the Several Courts (=Memoirs)*, vol. III, (London: 1739-40), ss. 1-3.

⁴ W. D. Robson-Scott, "Baron Pöllnitz and The English", *German Life and Letters*, s. 288.

⁵ *Memoirs*, IV, s. 18.

⁶ Hüseyin Hüsameddin (Yaşar), *Nişancılar Durağı*, çev. Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, ed. İsmail Erünsal, (Ankara 2015), s. 111; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 3, haz. Nuri Bayraktar, (İstanbul: 1996), s. 780.

ünlü figürlerinden birisi olan Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi ile karşı karşıya geldi. Dönemin kudretli şeyhülislâmı ile olan muhasamâtı onu hasta etti. Dâyezâde hastalığı yüzünden 1701 baharında emekli oldu.⁷ Bu emeklilik dönemi onu Edirne Vak'ası'nın hışmından korumuş olmalıdır. Zira III. Ahmed (1703-1730) döneminde Dâyezâde, devlet hizmetine geri dönmüştür.⁸

III. Ahmed döneminde Dâyezâde saray hizmetinden kalemiye sınıfına geçti. Kasım 1712'de Nişancılığa kadar yükseldi. Bir sene sonra Rusya ile sınır belirlenmesi için kurulan komisyonunda görevlendirildi. Kendisi bu görevi neticesinde Berasarabya'ya gitti. Bu vazifeyi başarıyla tamamladıktan sonra 1714 sonbaharında nişancılık görevine tekrar tayin edildi.⁹ İbrahim Efendi'nin bu vazifedeki görevi bir sene kadar sürdü. Dâyezâde bu görevden 1715'te azledildi.¹⁰

Dâyezâde, 1718 yılında şikk-ı sâni defterdarlığına tayin edildi ve Pasarofça barış görüşmeleri için birinci murahhas olarak seçildi.¹¹ Dâyezâde'nin yıllarca nişancılık görevinde bulunması ve daha önceden de diplomatik tecrübeye sahip olması onun bu görev için seçilmesinde rol oynamış olmalıdır. Pasarofça'daki görevinden sonra kendisi Bâb-ı Defteri'de çalışmaya devam etti. Ancak İbrahim Efendi'nin bu alandaki görevi de fazla sürmedi. Bir yıl sonra kendisi Rumeli beylerbeyi payesiyle, Pasarofça Barışı'nın tasdiki için Viyana'ya gitti. Artık o, Dâyezâde İbrahim Paşa idi.

Dâyezâde İbrahim Paşa bu görevini ifa ettikten sonra fazla yaşamadı. Osmanlı kaynakları onun mütekellim ve siyaseti iyi bilen bir şahıs olduğunu söylemektedir.¹² Paşa ile Pasarofça barış görüşmelerinde beraber çalışma fırsatı elde etmiş olan İngiliz Elçisi Abraham Stanyan, onun dürüst ve dindar bir şahıs olduğunu söylemektedir.¹³ Son dönem Osmanlı tarihçilerinden

7 Hüseyin Hüsameddin (Yaşar), a.g.e., s. 112.

8 Faik Reşid Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, (Ankara: 2008), s. 52; Mehmed Süreyya, a.g.e., s. 780.

9 Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)*, c. II, haz. Abdülkadir Özcan, Baki Çakır, Yunus Uğur, (İstanbul: 2013), s. 887.

10 Hüseyin Hüsameddin (Yaşar), *Nişancılar Durağı*, s. 112.

11 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 3, s. 780.

12 Mehmed Süreyya, a.g.e., s. 780.

13 BNA SP 97/24, Abraham Stanyan'ın 16 Mart 1719 tarihli mektubu.

Ahmed Refik (Altınay) ise onun için *zekî ve erbâb-ı vukûfdan, lisân-ı âşinâ* ifadelerini kullanmıştır.¹⁴

Dâyezâde İbrahim Paşa'nın Viyana Sefareti

III. Selim (1789-1807) dönemine kadar Bâb-ı Âli komşularıyla *ad-hoc* tarzında bir diplomatik münasebet sürdürmekteydi. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa saraylarında daimî diplomatik mümessillikler bulundurmuyordu. Zira devletin siyasî ve ticarî yapısı itibarıyla böyle misyonların varlığı zarurî değildi.¹⁵ Bu yüzden Bâb-ı Âli, yalnızca gerektiği zamanlarda Avrupa'ya geçici elçiler gönderirdi. Bu elçilerin görevleri genel olarak, sultanın tahta geçişini bildirmek, barış antlaşmalarının onayını teslim etmek, sultanın mektuplarını taşımak, barış veya ateşkes görüşmesi yapmak, sınır meselelerini görüşmek ve dostça ilişkiler tesis etmekten mürekkepti.¹⁶ Bununla beraber Osmanlı elçilerinin başka görevleri de vardı. Bu görevlerinin bir tanesi de Avrupa saraylarına Bâb-ı Âli'nin haşmet ve kudretini de göstermekti.

Dâyezâde'nin görevleri arasında da devletin ihtişam ve kudretini devletlere tanıtmak ve bu sayede Bâb-ı Âli'nin *mazhar-ı ihtirâm* olmasını sağlamak vardı.¹⁷ Bu yüzden İbrahim Paşa büyük hediyelerle birlikte¹⁸ Pasarofça Antlaşması'nın onayını Viyana'daki imparatorluk Hükûmetine teslim etmek üzere yola çıktı. İstanbul'dan yola çıkan İbrahim Paşa, 8 Mayıs 1719'da Niş'e vasil oldu. Dâyezâde burada 36 gün Avusturya elçisi Kont Virmond'un sınıra gelmesini bekledi. Virmond'un gelişinden sonra sınıra yakın bir yerde Türk ve Avusturya elçileri mübadele edildi. Türk elçisi, 1719 Ağustos veya Eylül'ünde Viyana'ya ulaştı.¹⁹ Viyana'nın dışında kampını kuran İbrahim Paşa, kısa sürede imparatorun huzuruna kabul edildi. Paşanın konuşması

14 Ahmed Refik (Altınay), "Pasarofça Muahedesinden Sonra Viyana'ya Sefir İzamı", *Târih-i Osmânî- Encumeni Mecmuası*, no: 4,(İstanbul: 1332), s. 211.

15 Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional*, ed. A. Nuri Yurdusev, (New York: 2004), s. 48.

16 a.g.m., s. 48.

17 Mehmed Zeki (Pakalın), "Viyana'da Osmanlı Sefiri", *Edebiyat Mecmuası*, c. III, no: 77, (1918): s. 866.

18 Hediyeler için bkz. Mehmed Zeki (Pakalın), a.g.m., ss. 866-868.

19 Ahmed Refik (Altınay), a.g.m., s. 219.

imparator ve başvekili Kont Sinsendorf'u memnun etti. Daha sonra Dâyezâde, Prens Eugene ile de bir görüşme yaptı. Dâyezâde'nin, Viyana'daki ikameti sırasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683'teki bozgununa dair şenlik yapılması, canını oldukça sıkılmış olmalıdır.²⁰ Buna mukabil Dâyezâde'nin sefaret sırasındaki asıl misyonunun başarıyla geçtiği söylenebilir. İkinci misyonu olan Avrupa'ya, Osmanlı İmparatorluğu'nun haşmetini göstermek vazifesine daha sonra değinilecektir.

Dâyezâde İbrahim Paşa'nın Viyana'daki ikameti 9 ay 5 gün sürdü. Paşa, 14 Nisan 1720 tarihinde Viyana'dan ayrıldı.²¹ İbrahim Paşa aynı yıl içerisinde pâyitahta geri döndü.

Pöllnitz'in Gözünden İbrahim Paşa'nın Viyana'daki İkameti

Viyana'daki işlerini bitiren ve şehirden ayrılmak üzere olan Pöllnitz, hatıratında ilk olarak şehirden ayrılmadan önce görülmeye değer iki hadise olduğundan bahseder. Bunlardan bir tanesi Arşidüşes Maria Josepha'nın Saksonya elektör prensiyle tezevvücü, diğeri de Dâyezâde'nin Viyana'ya gelişi idi.²²

Pöllnitz, genel olarak elçilik heyetini çok da etkileyici bulmamıştır. Alman seyyah İbrahim Paşa'nın kendisiyle beraber 600 kişi getirdiğini söyler. Elçilik maiyetinin donanımı, Pöllnitz'e göre kötü durumdaydı. Daha sonra Pöllnitz, İbrahim Paşa'nın Viyana'dan iki fersah ötede bir kamp kurduğunu ve şehre girinceye kadar orada kaldığını belirtir.²³

Şüphesiz Viyana'ya gelen bu olağandışı konuklar, Pöllnitz'in ilgisini cezbetmişti. Kendisi Türk heyetini yakından görmek için birkaç dostuyla beraber elçinin kampına gitmeye karar verdi. Türkler, Pöllnitz'i ve dostlarını iyi karşıladılar. Pöllnitz, özellikle İbrahim Paşa'nın kendisini büyük bir nezâket ile karşıladığını ve çadırına davet ettiğini belirtir. İbrahim Paşa, Alman

20 Hüner Tuncer "Viyana Sefaretnâmesi (1131 H. 1719 M.) Elçi İbrahim Paşa", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, c. 4, s. 2, (1984): s. 103.

21 Hüner Tuncer, a.g.m., s. 105.

22 *Memoirs*, IV, s. 61.

23 *Memoirs*, IV, s. 62.

misafirine kahve ve şekerleme ikram etti.²⁴ Elçinin bu cömertliği, Pöllnitz'i memnun etmiş olmalıdır.

Türklerle olan tecrübesine dair Pöllnitz'i en çok etkileyen, paşanın çadırı olmalıdır. Alman seyyah, çadırı şöyle tasvir eder: “Yemek esnasında bir dakika çadırın içine baktım. Çadır gerçekten de muhteşemdi ve gördüklerim arasındaki en büyüğüydü. Yerde çok asil bir halı seriliydi ve üzerinde de bir tür altın işlemeli kırmızı saten kumaştan (yapılmış) bir kilim vardı. Elçi onun üzerine oturmuştu. Onun etrafında da aynı (kumaştan) minderler vardı. Bu kilimin üzerinde, elçinin sağında elçilik sekreteri oturmaktaydı.”²⁵

Dışarıda gördüklerinin aksine çadırın içinde gördüğü elçilik maiyeti Pöllnitz'i oldukça etkilemiş gibiydi. Pöllnitz, elçinin etrafında güzel giyinmiş bir sürü Türk olduğunu belirtir. Özellikle orada görmüş olduğu bir Mağrip, Pöllnitz'i etkilemişti. Pöllnitz, bu şahısla muhabbet etme şansı buldu. Bu Mağrip, Alman seyyaha kampı gezdirmeyi teklif etti. Kendisi de bu teklifi memnuniyetle kabul etti.²⁶

Seyyah, elçilik kampının 2.000'den fazla kişiyi alabilecek bir alanı işgal ettiğini belirtir. Çadırlar arasında büyük bir mesafe olduğunu ve bunların gelişi güzel bir şekilde kurulduğunu anlatır. Aynı zamanda at, deve ve davar gibi hayvanların da herhangi bir düzene riayet edilmeden yerleştirildiğini söyler. Alman seyyah, kamptaki müstahdemlerin kıyafetlerini de paçavraya benzetir. Buna mukabil baş müstahdemlerin daha iyi giyimli olduğunu da belirtir. Pöllnitz'in anlattığına göre müstahdemler, kendilerine çok kibar davranmışlar ve hatta onları çadırlarına davet etmişlerdi. Seyyahın elçilik kampıyla ilgili izlenimleri bu kadardır.²⁷

Pöllnitz, birkaç gün sonra elçilik heyetinin şehre girişine tanık oldu. Seyyah, elçinin girişini şu şekilde anlatır: *Ziyaretimizden birkaç gün sonra elçi büyük bir seremoni ile (şehre) girdi. Saray mareşali yola çıktı ve Viyana'nın yarım fersah ötesinde şehir idarecilerinin başında onu karşıladı.*

²⁴ *Memoirs*, IV, s. 62.

²⁵ *Memoirs*, IV, s. 62.

²⁶ *Memoirs*, IV, s. 62.

²⁷ *Memoirs*, IV, s. 63.

Saray tarafından özgürlüğü verilenler, ticaret kumpanyaları (mümessilleri) ve beyefendilerin hepsi iyi atlara binmişler ve zengin bir şekilde giyinmişlerdi. Elçiyi, bir çift sefil atın çektiği kendine ait bir araba taşımaktaydı... Elçi ve saray mareşali birbirlerine yaklaştıkları zaman atlarından indiler ve karşılıklı komplimanlardan sonra (tekrar) atlarına bindiler.²⁸

Pöllnitz, elçinin önünde birisinin at üstünde sancak-ı şerifi taşıdığını ve sancağın ucunun, başka birisi tarafından tutulduğunu yazar. Buradaki amaç sancağın ucunun yere değmemesiydi. Daha sonra elçinin maiyetinin, onun önünde gittiğini belirtir. Seyyahın anlattığına göre, “*Elçinin maiyeti eski tentelerle kaplı yarım düzüne vagondan mürekkepti. Bunların hepsi dört tane ovalanmış at tarafından çekilmekteydi. Arabacıların kıyafetleri çok kötü bir durumdaydı. Bu maiyetten sonra elçinin memurları ve sonra da sultanın imparatora hediye ettiği on iki at geldi. Elçinin arkasında ise bir sipahi birliği vardı. Onlar mızraklarının ucunda çeşitli renklerden oluşan küçük sancaklar taşıyorlardı. Onları da bir Yeniçeri birliği takip etti.*” Pöllnitz’e göre Yeniçerilerin kıyafetleri kötü durumdaydı ama hepsi savaşa hazır bir vaziyetteydi. Alman seyyah onların ayaklarının çıplak olduğunu da belirtir.²⁹

Elçilik korteji, bundan sonra imparator ve imparatoriçenin bulunduğu ve korteji seyrettiği *La Favorita* isimli saraydan geçip, kadim geleneğe göre Leopoldstat’a girdiler. Zira Pöllnitz’in anlattığına göre hiçbir Türk, mezkûr geleneğe göre Viyana’nın içinde kalmazdı.³⁰

Pöllnitz, Türklerin teşrifata ne kadar bağlı olduklarını güzel bir şekilde yakalamıştır. Alman gözlemci, İbrahim Paşa’nın en ufak meselelerde bile büyük bir titizlik gösterdiğini ve bu hususta zaman zaman krizler çıktığını anlatmıştır. Ancak seyyaha göre İbrahim Paşa, bu krizlerde ödün veren taraf olmuştur. Pöllnitz, İbrahim Paşa’nın aynı şekilde kendi maiyetindekilerden de teşrifata çok dikkat etmelerini istediğini ve disiplinsizlik yapanları sert bir şekilde cezalandırdığını da yazmıştır.³¹

28 *Memoirs*, IV, s. 63.

29 *Memoirs*, IV, s. 63, 64.

30 *Memoirs*, IV, s. 64.

31 *Memoirs*, IV, s. 64.

Daha önce de belirtildiği gibi seyyahın hatıratında sefaretnamede anlatılmayan bazı olaylar vardır. Zira Türkler XVIII. asır Avrupa'sı için hâlâ çok yabancı bir kültürü temsil etmekteydiler. Bu da Pöllnitz'in Türkleri ayrıntılı bir şekilde incelemesine yol açtı. Özellikle bir Türkün St. Stephan Kilisesi'ne girmesi ve orada yaptıkları, Pöllnitz'i bayağı güldürmüştü. Alman seyyah burada elçilik maiyetindeki bir Türkün, kilisedeki lamba mekanizmasını anlamak için çok çaba gösterdiğini ve mekanizmayı çözünce çok mutlu olduğunu belirtir. Mekanizmayı çözerek yukarıdaki lambayı yanına kadar indiren Türk, lambanın ateşiyle tütününü *büyük bir ciddiyetle* yakmıştı. Pöllnitz bu durum karşısında gülümsemesini saklamayı başaramadı.³²

Pöllnitz'in Anlatısı ile İbrahim Paşa'nın Elçiliğine Dair Sefaretname ile Mukayesesi

Pöllnitz'in anlattıklarıyla İbrahim Paşa'nın maiyetindeki bir kişi tarafından yazılan sefaretname arasında benzerlikler olduğu gibi bir takım farklar da vardır. Bu farkların en büyük sebebi şüphesiz, iki müellifin odaklandıkları noktaların farklı olmasıdır. Bu sebepten ötürü iki eser arasında farklar olması kaçınılmazdır.

Pöllnitz de sefaretname müellifi de elçilik heyetinin büyük bir alay tarafından karşılandığını anlatır.³³ İki müellif de elçilik kortejindeki Yeniçerilerin tüfek taşıma şekilleri hususunda ihtilaflar yaşandığını belirtir. Sefaretname müellifine göre Yeniçerilerin, paşanın arkasında yürümleri ve tüfeklerini yukarı kaldırıp, baş aşağı tutmaları istenmişti. Ayrıca Avusturya Hükûmeti, paşanın arkasından yürümek üzere Avusturyalı tüfekçiler tayin edecekti. Ancak Yeniçeriler bunun üzerine Biz paşamızdan ayrılmaz ve tüfeklerimizi de baş aşağı tutmayız. Alaylarda ne yapıyorsak aynı şekilde hareket ederiz diye tepki göstermişlerdi. Nitekim Türkler kendi bildikleri gibi yürümüşlerdi.³⁴

Pöllnitz ise aynı olayı şu şekilde anlatmıştı: “(Elçi) La Favorita, isimli sarayında imparatorun gözünün önünden geçerken, Yeniçerilerin tüfeklerini omuzlarında taşınmalarına izin vermeye gönülsüzdü ve Yeniçerilerin sultanın

³² *Memoirs*, IV, s. 65.

³³ Hüner Tuncer, a.g.m., s. 103.

³⁴ Hüner Tuncer, a.g.m., s. 103.

önünde bile bu şekilde yürümedikleri bahanesini ileri sürdü.” Seyyaha göre Dâyezâde isteksiz de olsa bu hususta Avusturya Hükûmeti’nin isteğini kabul etmişti. Görüldüğü üzere seyyah ve sefaretnamenin vermiş olduğu bilgiler bu konuda taban tabana zıttır. Pöllnitz, aynı zamanda sefaretnamede geçmeyen bazı protokol problemlerinin de hâsıl olduğunu belirtir. Seyyaha göre paşa bu konularda geri atmak istememiş ancak Avusturya Hükûmeti’nin isteklerine boyun eğmek durumunda kalmıştır.³⁵

Dâyezâde İbrahim Paşa’nın Elçiliğinin Pöllnitz’te Bıraktığı Etki

Daha önce de belirtildiği üzere Dâyezâde İbrahim Paşa’nın elçiliğindeki en önemli görevlerinden bir tanesi Osmanlı İmparatorluğu’nun azametini ve haşmetini göstermek, ...*uhde-i sefâretine lâzım geldiği üze şân-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye lâyük olur harekâta bezl-i himmet etmek idi.*³⁶ Bu açıdan bakıldığında İbrahim Paşa’nın sefaretini, Pöllnitz’te nasıl bir etki bırakmıştı?

Prusya Sarayı’nda yetişmiş ve tamamen Avrupa kültürüyle yoğrulmuş bir zat olan Pöllnitz için Türkler son derece yabancı bir kültürdü. Dolayısıyla seyyahın bazı gördüklerini yanlış yorumlaması her zaman ihtimal dâhilindedir. Bununla beraber kendi kültürüne dair imgelere daha alışkın olması hasebiyle Türk kültürüne bakış açısı farklı olabileceği de unutulmamalıdır.

Alman seyyah, paşanın ve maiyetinin kibarlığından oldukça etkilenmiş gibi gözükmektedir. Seyyahı en çok etkileyen İbrahim Paşa’nın çadırıydı. Gördüğü en büyük ve muhteşem çadır olduğunu söylediği bu çadırda yere çok zengin bir halı serildiğini belirtir. Aynı zamanda halının üzerindeki altın işlemeli kırmızı saten kumaştan oluşan kilim de Pöllnitz’i etkilemeye yetmişti. Çadırdaki Türklerin kıyafeti de son derece etkileyiciydi.

Buna mukabil Pöllnitz, elçilik kampından fazla etkilenmez. Zira kampının herhangi bir düzene riayet edilmeden kurulduğunu belirtir. Ayrıca kıyafetler konusunda da elçilik heyeti Pöllnitz’i etkilemekte başarılı olamadı. Pöllnitz, elçinin maiyetindekilerin büyük kısmının, arabacıların, kaptaki hizmetlilerin ve Yeniçerilerin kıyafetlerinin kötü durumda olduğunu belirtir. Buna mukabil Yeniçerilerin savaşa hazır olduğunu gözlemlemesi, seyyaha askerler hakkında fikir vermiş olmalıdır.

³⁵ *Memoirs*, IV, s. 64-65.

³⁶ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)*, c. II, s. 1152.

Genel olarak bakıldığında Dâyezâde İbrahim Paşa'nın elçiliğinin Pöllnitz'i çok fazla etkilemediği gözükmektedir.³⁷ Özellikle Türklerin nezaketi ve İbrahim Paşa'nın çadırı seyyahı oldukça etkilemişti. Yeniçerilerin savaşa hazır bir vaziyette olması da seyyah üzerinde tesirli olmuş olmalıydı. Ancak Pöllnitz'in yazdıklarından, Osmanlı İmparatorluğu'nun haşmetine ve azametine dair bir fikir elde edemediği anlaşılmaktadır. Burada yine Pöllnitz'in kendi kültürüne göre bir değerlendirme yaptığı hatırlanmalıdır. Zira Pöllnitz, özellikle kendisiyle aynı kültürden gelen Avusturyalıları pek çok yerde övmüştür. Aynı zamanda İbrahim Paşa'nın etkilemek istediği asıl taraf Pöllnitz değil, imparatorluk sarayıdır. Bununla beraber imparatorluk Hükûmetinde Dâyezâde'nin elçiliğinden etkilenenler de vardır. Bunlardan birisi olan Felt-Mareşal Jean-Philippe-Eugene de Merode-Westerloo idi. Öyle ki Merode-Westerloo, Türklerin haşmetinden etkilenmemelerinin, Avusturyalıların kendi cehaleti olduğunu vurgulamıştı.³⁸ Dolayısıyla Avrupa'yı etkilemek konusunda Dâyezâde'nin tamamen başarısız olduğu söylenemez.

Sonuç

Dâyezâde İbrahim Paşa, resmî görevle, Karl Ludwig von Pöllnitz ise iş arama umuduyla Viyana'ya gelmişti. Dâyezâde'nin Viyana'ya gelişi Pöllnitz'in ilgisini çekmiş ve Alman seyyah onu görmek istemişti. Pöllnitz'in ziyareti, İbrahim Paşa tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Ancak Alman seyyah, genel olarak elçinin çadırı ve orada bulunan Türkler dışında bu ziyaretten çok fazla etkilenmemişti. Buradaki en büyük sebep muhtemelen Pöllnitz'in, Türk kültürüne yabancı olmasıdır. Zira diğer çağdaş Avrupalı gözlemcilerden en azından bir tanesi bu konuya dikkat çekmiştir. Buna mukabil, 1793 öncesinde Bâb-ı Âli'nin *ad-hoc* tarzı bir diplomasi benimsemesinden mütevellit, Avrupa'ya giden Türk sefirlerinin sayısı Türkiye'ye gelen yabancı sefirlere nazaran son derece azdır. Dolayısıyla Avrupa'ya giden her Türk seferi hakkında yazılan bilgiler incelenmeye değerdir. Bununla birlikte bu Türk sefirlerinin Avrupa'daki bıraktıkları izlenim de son derece önemlidir. Bu açıdan, Dâyezâde İbrahim Paşa'nın elçiliğini yakından izlemiş olan Karl Ludwig Pöllnitz'in gözlemleri bu sefarete dair en önemli kaynaklardan birisidir.

37 Karl Roeder, *Austria's Eastern Question*, (New Jersey 1982), s. 59.

38 Hatta Merode-Westerloo, Avusturya modasının, Türk modası yanında basit kaldığını bile söylemiştir. Karl Roeder, a.g.e., s. 59.

PASAROFÇA ANTLAŞMASINI MÜBÂDELE İÇİN İSTANBUL'A GELEN BÜYÜKELÇİ DAMIAN HUGO VON VİRMONT'UN RAPORU HAKKINDA

Hüseyin Onur Ercan
(Marmara Üniversitesi)

Güney Ren Bölgesi'nden soylu bir kimse olan Damian Hugo von Virmont (24 Ağustos 1666, Herten-21 Nisan 1722, Hermannstadt) 1666'da Herten Sarayı'nda dünyaya geldi. Başta ruhban olmak istese de 1696'da imparatorluk ordusuna katıldı. Alay komutanı olarak Büyük Türk Savaşı'na iştirak etti ve ertesi sene Prens Eugen tarafından komuta edilen Habsburg ordusunda en önde bulunup Zenta'daki görkemli zaferde pay sahibi oldu (11 Eylül 1697). 1706'da Kaiser I. Joseph ona hizmetlerinden ötürü imparatorluk kontu payesini verdi. Kısa bir müddet sonra diplomasi sahasına girdi ve önce Mantova'da (İtalya) kaiserî vali olarak görev yaptı. Daha sonra Stralsund'a İsveç kralına ve Berlin'e Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm'in sarayına çeşitli görevler için yollandı. Bundan sonra Lehistan ve Macaristan'a gönderildi.¹

Von Virmont, 1717'de Prens Eugen tarafından Osmanlılarla Habsburglar arasında 25 yıllık bir barışı sağlaması öngörülen² Pasarofça'da müzakere etmek üzere imparatorun tam yetkisine sahip üç kişiden biri olarak atandı.³ Bir sene sonra Pasarofça Antlaşması'nın tasdiknâmesini teslim etmek amacıyla İstanbul'a gitmek üzere görevlendirilen Virmont'un görevi üç ana mesele üzerine odaklanıyordu: **1.** Paraçin sınırından (Sırbistan) geçmek; **2.** İstanbul'a ulaşmak ve **3.** Sultan III. Ahmed'in huzuruna çıkmak.⁴ Bu makaleye konu olan

1 Bertold Spuler, "Die Europäische Diplomatie in Konstantinople bis zum Frieden von Belgrad (1739)", *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, (1935), s. 341.

2 Ernst Petritsch, "Türken in der Wiener Vorstadt. Osmanische Großbotschaften nach Wien im 18. Jahrhundert", *Fließende Räume: Karten des Donauraums, 1650-1800*, ed. Wolfgang Zimmermann und Josef Wolf, (Regensburg: 2017), s. 102.

3 August Heldmann, "Virmont", *Allgemeine Deutsche Biographie*, c. 55, (Leipzig: 1910), ss. 332-341.

4 Arno Strohmeier, "Die Theatralität interkulturellen Friedens: Damian Hugo von Virmont als kaiserlicher Großbotschafter an der Hohen Pforte (1719/20)", *Frieden und Friedenssicherung*

rapor, büyükelçinin bu görevini anlatan, elçilik görevinin sona ermesinden sonra (1721) elçilik raporunun kâtibi ve Virmont'un sekreteri olan Cornelius von den Driesch tarafından Latince kaleme alınmış⁵ ve Viyana'da basılmıştır. Ertesi sene ise Almanca'ya çevrilip Augsburg'da basılmış,⁶ ancak baskıdaki bazı hataları düzeltmek amacıyla bir sene sonra, önsözde ilgili hataların tashihiine dair bilgi vererek Nürnberg'de bir kere daha basılmıştır.⁷

Virmont'un yolculuğu-diğer birçok kaiserî büyükelçilikler gibi- Viyana'dan başladı. 26 Nisan 1719'da yaklaşık 500 kişilik maiyetiyle kendilerini Tuna'da bekleyen yaklaşık 70 gemiye binerek güneye doğru Pressburg (Bratislava), Budin (Budapeşte) üzerinden 30 Mayıs'ta varacakları Belgrad'a doğru yol aldı. Burada, elçiliğin en çetin bölümünün hazırlıkları yapıldı: Maiyeti Virmont'tan daha kalabalık olan Osmanlı elçisi İbrahim Paşa⁸ (Silahdar) ile yapılacak olan, Pasarofça yakınlarında bulunan Paraçin'de sınır geçiş mübâdelesi.⁹ Bu mübâdele *Sirbistan Kralı* ve Belgrad komutanı olan Kont Oduyer (General Joseph von) ve Osmanlı mevkidaşı Rumeli Beylerbeyi Abdullah Paşa¹⁰

in der Frühen Neuzeit. Das Heilige Römische Reich und Europa. Festschrift für Maximilian Lanzinner zum 65. Geburtstag, ed. Guido Braun ve Arno Strohmeier, (Münster: 2013), s. 416.

5 Cornelius von den Driesch, *Historia magnae legationis Caesareae, quam Caroli VI (...) auspiciis post biennalis belli confectionem suscepit comes Damianus Hugo Virmonditus, Caesaris (...) ad Portam orator* (Wien: 1721).

6 Cornelius von den Driesch, *Historische Beschreibung Der letzten Gesandtschaft An den Türckischen Sultan: So Ihro Röm. Käyserl. und Königl. Cathol. Majestät Durch Herrn Damian Hugo, Grafen von Virmondts verrichten lassen (...)* (Augsburg: 1722).

7 Cornelius von den Driesch, "Historische Nachricht von der Röm. Kayserl. Großbotschaft nach Constantinopel, welche auf allergnädigsten Befehl sr. Röm. Kayserlichen und Catholischen Majestät Carl des Sechsten/nach glücklich vollendeten zweyjährigen (!) Krieg, Der Hoch und Wohlgebohrne des H. R. Reichs Graf Damian Hugo von Virmondts rühmlichst verrichtet (...)", (Nürnberg: 1723), bu makale raporun bu baskısını kaynak olarak kullanmıştır.

8 İbrahim Paşa'nın Viyana Sefaretnâmesi 28 Ocak 1726/24 Cemaziyülevvel 1138 tarihlidir. Buna göre elçi, 22 Şubat 1719/2 Cemaziyülevvel 1131'de İstanbul'dan hareket etmiş, 14 Ağustos 1719/28 Ramazan 1131'de Viyana'ya ulaşmış, 9 ay 5 gün Viyana'da bulunduktan sonra 10 Mayıs 1720/2 Receb 1132'de İstanbul'a dönmek üzere oradan ayrılmıştır. Bkz. Hüner Tuncer, "Viyana Sefaretnamesi (1131 H. 1719 M.) (Elçi: İbrahim Paşa)", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, c. 4, (2011): ss. 99-105.

9 Hammer-Purgstall, *Joseph von, Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. 4, (Pest: 1835).

10 Feridun Emecen, "Muhsinzâde Abdullah Paşa", *DİA*, c. Ek-1, ss. 8-10.

tarafından organize edildi. Habsburg elçisi Virmont, Kont Oduyer¹¹ eşliğinde ve Osmanlı elçisi İbrahim Paşa ise Abdullah Paşa eşliğinde Paraçin'e vardı.¹² İki imparatorluğun elçileri, sınırda askerî düzene göre konuşlanmış askerler arasından, eşitlik esasına dayanan birçok detaya sahip titizlikle planlanmış törenlerle mübâdele edildi.¹³ Elçilik görevinin sona ermesinden sonra elçilik raporunun kâtibi ve Virmont'un sekreteri olan Cornelius von den Driesch, her iki elçinin barışın nişanesi olarak sağ elini göğsünün üzerine üç kere bastırıldığını nakleder.¹⁴ Ayrıca sınırdaki mübâdele sırasında, buna örnek teşkil eden Walter Leslie'nin 1665'teki büyükelçiliği gibi elçilerin birbirleriyle bir kere göğse bir kere omza olmak üzere iki defa öpüşükleri kaydedilmektedir.¹⁵

Sınır geçişinden sonra Virmont, bir Türk birliğinin refakatiyle eski Roma askerî yolunu (*Via Militaris*) takip ederek Niş ve Sofya üzerinden Edirne'ye ulaştı. 31 Temmuz'da İstanbul göründü.¹⁶ Elçi, konaklaması için şehir surlarının dışındaki bir köşke yerleştirildikten sonra Vezîriâzam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından dostâne bir görüşme için zarif bir davet mektubu aldı. Bunun üzerine 5 Ağustos 1719/19 Ramazan 1131'de Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından kabul edildi.¹⁷ Ayrıca köşke, talih, saygı ve misafirperverliğin işaretleri olarak hediye olarak verilen çiçekler, meyveler, birçok çuval şeker ve kahve çekirdeği gönderildi.

11 Hammer, a.g.e., c. 14.

12 Ana Milošević, "The Festival Book for the Exchange of Austrian and Turkish deputations in 1719", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić ve Jovan Pešalj, (Purdue: University Press, 2011), s. 240.

13 Thomas Rahn, "Grenz-Situationen des Zeremoniells in der Frühen Neuzeit", *Die Grenze. Begriff und Inszenierung*, ed. Markus Bauer ve Thomas Rahn, (Berlin: 1997), s. 194. Henüz o dönemde bu mübâdeleyi konu alan ve gravürlerle resmedilmiş olan bir kitap hazırlandı. Bkz. *The Album of Conrad Weiss*, haz. Jeremias Wolff, (Augsburg: 1720) (Belgrad Şehir Müzesi).

14 Driesch, a.g.e., s. 49.

15 Richard F. Kreutel, *Im Reiche des goldenen Apfels: des türkischen Weltenbummlers Evliyâ Celebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien, anno 1665* (Graz: 1987), ss. 66-68.

16 Driesch, a.g.e., ss. 127-164.

17 Uğur Demir, "Üsküdar'da Avrupalı Bir Diplomat Avusturya Elçisi Virmont Kontu Damian Hugo'nun 1719'da Ağırlanması", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 21-24 Kasım 2014*, c. VIII, (İstanbul: 2015), s. 223.

Bundan sonra şehre giriş töreni gerçekleşti: Sabah yedide, rütbeli Osmanlı askerleri eşliğinde hareket edildi. Tüm maiyet en ihtişamlı kıyafetlere bürünmüştü. Alman üniforması içinde Virmont, kendisine vezîrâzam tarafından tahsis edilen, üzerinde altın işlenmiş örtüsü ve kıymetli semeri bulunan bir ata binmişti. Henüz şehre girilmeden katılımcılar kendilerine zengin -tüm tabakların bitirilmesinin mümkün olmadığı- bir kahvaltı ikram edilen bir mesire alanına yönlendirildi. Önce şerbet, sonra kahve sunuldu. Şehre giriş esnasında Yeniçerilerin saf olarak dizildiği (*Espalier*) sokak ve cadde boyunca bulunan kalabalığı zabt etmek gücü. İzleyenler arasında İngiltere, Fransa ve Felemenk büyükelçileri bulunuyordu. Vezîrâzam, Habsburg elçisi Virmont'a, açılmış bayrak ve bando eşliğinde şehre girişe müsaade etti.¹⁸ Bayrağın üzerinde çarınca gerilmiş İsa figürü yerine, iki kültür tarafından da barış sembolü olarak bilinen, iki sıkışan eli aydınlatan bulutların arasından çıkan bir güneş resmedilmişti.¹⁹ Gayrimüslim elçinin şehre girişi esnasında herhangi bir provokasyonun bulunmadığı, benzer durumun İbrahim Paşa'nın 14 Ağustos'ta Viyana'ya girişinde de vuku bulduğu bilinmektedir.²⁰

Büyükelçiliğin zirve noktasını, Damian Hugo von Virmont 8 Ağustos 1719/22 Ramazan 1131'de Sultan III. Ahmed'in huzuruna kabulü teşkil etti. Bu görkemli olay, Virmont'un kâtibi olan Gerhard Cornelius von den Driesch tarafından ayrıntılı bir şekilde şöyle betimlenmiştir:

...Aydın 7'sinde, ertesi gün için belirlenmiş olan sultanın huzuruna kabul için her türlü yolculuk hazırlığı yapıldı ve gece yarısına doğru, sultanın has ahırından 300'den fazla süslenmiş at yolu açmaları için kullanıldı ve

18 Buna mukabil Habsburg elçisi Kont Hermann Czernin, 1616'da İstanbul'a girişi esnasında üzerinde bir tarafta imparatorluk arması diğer tarafta çarınca gerilmiş İsa figürü bulunan bir bayrağı açtığında, bu davranışı haçlı ordusunu çağırıldığından infiale yol açmıştı. Sultan, Czernin'i ve maiyetini ev hapsinde tutmuş ve huzura kabulde mutad olan divan-ı hümayundaki yemek iptal edilmişti. Bkz. Georg Wagner, "Österreich und die Osmanen im Dreißigjährigen Krieg. Hermann Graf Czernins Großbotschaft nach Konstantinopel 1644/45", *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* 14, (1984), s. 343.

19 Hammer, a.g.e., c. 7.

20 Friedrich Kraeulitz-Greifenhorst, "Bericht über den Zug des Groß-Botschafters Ibrahim Pascha nach Wien im Jahre 1719", *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 158, (1908), s. 35.

bu sırada birçok saray hizmetlisi yolumuzu meşalelerle aydınlatmak üzere görevlendirildi...

...Sultanın büyükelçi hazretlerini huzura kabul edeceği oda pek büyük değildi, geniş olmaktansa yüksekti ve duvarlar ayrıca zemin altın işlemeli kırmızı bir atlas halıyla kaplıydı; sultanın tahtı neredeyse bir yatağı andırıyordu ve iki taraftan duvara bitişikti. Onun üzerinde oturduğu ya da daha çok uzandığı minder de en büyük ve kıymetli incilerle süslüydü; tahtın tavanı gerçi ahşaptı, ama aynı zamanda gerçekten çok nadir bir işçilikle işlenmişti ve güzeldi, zengin ve sanatkârane süslenmişti... Sultanın kırmızı bir kıyafeti vardı, üst kısmında üç elmas askısı bulunuyordu ve bundan hâriç oldukça temiz hazırlanmıştı. Göğsünde müzeyyen ve çok sayıda değerli taşlarla bezenmiş bir kolye parlıyordu; sağında bir yastık üstünde bir kılıç vardı ve solunda ise gümüşten yazı araç gereci duruyordu; aynı tarafta 11 yaşındaki şehzâdesi bulunuyordu, bundan hâriç ondan daha küçük 3 oğula daha sahipti...

...Ben bunları yazdığım sırada şimdi saltanattaki Sultan Ahmed 51 yaşında, orta boylu, esmer ve bir erkek için çirkin sayılmayacak bir yüze sahip, solgun yanaklı, siyah ama uzun olmayan sakallı, siyah, terbiyeli ve çoğunlukla yere bakan ve kolaylıkla fark edilebilecek bir biçimde pek hükümdarca bakmayan gözlere sahip biridir. Ancak şehzâde çok daha canlı görünüyor ve bir güzellik âbidesidir...

...Sultanın duruşu öyleydi ki yüzü vezîriâzama, kapudan ve nişancı paşalara dönüktü. Onlar da onun karşısında şöminenin yanında bir sıra hâlindeydi. Ancak büyükelçi hazretlerinin yanında duranlar kenardaydı, böylelikle büyükelçi onları omuzlar üzerinden bakmadan göremezdi. Gerek bu oda gerekse buraya gelmek için yürüdüğümüz yolda güzel İran halıları döşeliydi. Büyükelçi hazretleri konuşmasını Latince yaptı; böylesini, yabancı krallara ve prenslere ve halklara yazdıkları veya onlarla konuştukları zaman yalnızca bizim kaiserlerimiz yapar. Ardından elçi, orada bulunan vezirlerden birine Kaiser VI. Karl'ın itimatnâmesini uzattı...

...Bâb-ı Hümayûn önünde kılıçlarımız bize geri verildiğinde, atlarımızı büyük kale kapısının önünde o kadar uzun süre bekledik ki vezîriâzam ve kalan tüm rütbeli vezirler önümüzden geçip evlerine doğru yol aldılar ve bu geçit, daha fazlası olamayacak kadar görkemliydi...²¹

Avusturyalı büyükelçi onuruna bir ay sonra resmî ziyafet verildi. Virmont ilk olarak 4 Eylül 1719/19 Şevval 1131'de Sadrazam İbrahim Paşa tarafından Vidos Bahçesi'nde verilen ziyafete davet edildikten sonra bizzat elçi adına Üsküdar'da Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı'nda 18 Eylül 1719/4 Zilkade 1131'de resmî ziyafet verildi.²²

Büyükelçi, İstanbul'da bundan sonra bulunduğu zaman zarfında Pera'da ikamet etti. Venedik balyosuna (15 Ekim), Fransız (29 Ekim), İngiliz (1 Kasım) ve Felemenk elçilerine, Ortodoks Patrikhanesi'ne (17 Kasım), bir dizi ziyaretlerde bulunmuştur. Raporda bundan sonra Virmont'un İstanbul'da geçirdiği beş ayda gördüğü yerler anlatılıp veda ziyaretlerine ilişkin bilgiler aktarılmaktadır.

Damian Hugo von Virmont memleketine dönmek üzere maiyetiyle birlikte 27 Nisan 1720'de İstanbul'dan ayrıldı ve 22 Mayıs'ta Belgrad'a vardı. 16 Haziran'da²³ Niş yakınlarında İbrahim Paşa ile sınır geçişi gerçekleştirdi ve 22 Temmuz'da sâlimen Viyana'ya ulaştı.²⁴

21 Driesch, a.g.e., ss. 183-207.

22 Demir, a.g.e., s. 224.

23 Driesch, a.g.e., ss. 269-476.

24 Spuler, a.g.e., s. 341.

Ek - 1

Historische Nachricht
von der Röm. Kaiserl.
Groß-Hofschafft
nach
Constantinopel,
welche auf aller nächststen Befehl
Sr. Röm. Kaiserlichen und Catholischen Majestät
Carl des Sechsten /
nach glücklich vollendeten zweyjährigen Krieg,
Der Hoch und Wohlgebohrne des H. R. Reichs Graf
Damian Hugo von Birmondt /
rühmlichst verrichtet.
Worinnen ganz besondere Nachrichten von der Türken Policey, Religion,
Griechischen Antiquitäten und andern merkwürdigen anderwo vergeblich geuchten
Sachen zu finden; dabey vieles mit den accuratesten Kupfern erläutert ist.
Aufgesetzt von
Gerard Cornelius von den Driesch /
Sr. Excellenz Secretair und Historiographus.
Nürnberg/
zu finden bey Peter Conrad Monath. 1723.

Raporun il sayfasının görüntüsü

Ek - 2

Büyükelçi Damian Hugo von Virmont

Ek - 3

Sultan III. Ahmed

PASAROFÇA ANTLAŞMASI'NDA KORSANLIK MESELESİNİN ELE ALINIŞI VE DENİZ SINIRI UYGULAMALARI

Dr. Özgür Oral
(İstanbul Üniversitesi)

Pasarofça Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki muharebelere nihai noktayı koymuş olması hasebiyle özel bir önemi haizdir.¹ Bu antlaşma ile Venedik Cumhuriyeti'nin 1797 senesinde tarih sahnesinden çekilmesine kadar geçen süre içerisinde iki devlet arasında cârî olan sınırlar ana hatlarıyla belirlenmiştir. Antlaşma uyarınca teşekkül ettirilen sınır tahdit komisyonları bu sınırlara nihai şekillerini sonraki aylarda verecektir.² Antlaşmanın sınırlarla ilgili maddeleri dışında kalan maddeleri ise büyük ölçüde önceki antlaşmalarla benzeşir; Osmanlı ülkesine gönderilecek olan Venedik temsilcilerinin hukuki durumları, tarafeyn tüccarının tâbî olacağı kurallar, seyrüsefain kaideleri, ticaretin vergilendirilmesi, esirlik ve korsanlık gibi konular bu cümledendir.³

Bu antlaşmanın imzalanmasından sonraki süreçte iki devlet de aralarındaki sulhu muhafaza etmek hususunda dikkatli davranmış ve birbirleri ile çatışmaktan imtina etmişlerdir. Venedik Cumhuriyeti, antlaşmanın ardından Levant'taki ticari organizasyonunu hızlı bir biçimde kurmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehrinde konsolosluklarını aktif hale getirmiştir.⁴

1 Osmanlı Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti ile imzaladığı Pasarofça Antlaşması'nın bir sureti için bkz. BOA, A.DVN.DVE., d. 16/4, ss. 99-107.

2 Oluşturulan komisyon ve uzlaşılın nihai sınırla ilgili olarak bkz. Güner Doğan, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), ss. 273-295.

3 Antlaşma maddelerinin tematik bir tahlili için bkz. Özgür Oral, "Osmanlı-Venedik Ticari İlişkileri, 1763-1794", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017), ss. 15-25.

4 Venedik Cumhuriyeti'nin genel olarak Akdeniz'de kurmuş olduğu konsolosluk sistemi ile ilgili olarak bkz. Maria Pia Pedani, "Consoli Veneziani nel Mediterraneo in eta moderna", *Mediterraneo in Armi (secc.XV-XVIII)*, ed. Rossella Cancila, (Palermo: Associazione Mediterra-

Venedik gemilerinin zengin kargolarıyla Osmanlı kıyılarında görülmeye başlaması geçmişte olduğu gibi bu yeni barış döneminde de Garp Ocakları korsanlarını cezbedecek ve Venediklilere yönelik saldırılar çoğalacaktır. Böyle olunca Venedik temsilcileri de korsanlık faaliyetlerinin sonlandırılması ve uğramış oldukları zararların tazmin edilmesi hususunda gerek yerel makamlara gerekse de Osmanlı merkezine birçok defa başvuruda bulunmuşlardır.⁵

Bu noktada, Pasarofça Antlaşması'ndaki seyrüseferin ve korsanlık konulu hükümlerin bu tarz faaliyetleri durdurma hususunda neden etkili olmadıkları sorusu önem kazanmaktadır. Bunun bir nedeni XVIII. yüzyıla gelindiğinde Garp Ocakları yöneticilerinin, özellikle korsanlık söz konusu olduğunda, merkezden gelen emirlere itaat etme hususundaki isteksizlikleridir. Burada ocak yöneticilerinin bağımsız davranma arzularının yanı sıra, bölge geçim ekonomisinin korsanlık kaynaklı olması da belirleyici olmuştur. İkinci ve daha önemli nedenin ise Pasarofça Antlaşması'ndaki korsanlık konusunu düzenleyen maddelerin sorunu çözme noktasında yetersiz kalması olduğu kanaatindeyim. Bu argümanımı desteklemek için ilk defa IV. Murad döneminde verilen ve daha sonraki yıllarda da ahidnâme yenilemelerinin ardından tecdit edildiğini gördüğümüz korsanlık konulu bir nişanı kullanacağım. Bu yüzden öncelikli olarak Pasarofça Antlaşması'ndaki hem de söz konusu nişandaki korsanlık konulu maddeleri değerlendireceğim.

Aşağıda tafsilatıyla açıklamaya çalıştığım üzere iki taraf da korsanlık konusunun aralarında bir kriz nedeni olmasını önlemek için bir süredir tatbik etmeye çalıştıkları denizde sınır tahdidi noktasında bu süreçte yeni adımlar atacaklardır.⁶ Bu adımların neler olduğu ve korsanlık meselesinin çözümü noktasında ne tür katkılar sağladığı makalenin ikinci kısmının konusunu

nea, 2007), c. I, ss. 175-205. Antlaşmanın imzalanmasının ardından, fevkalade büyükelçi Carlo Ruzzini'nin yeni atadığı konsoloslara dair kaleme alıp Cinque Savi alla Mercanzia'ya göndermiş olduğu bir mektubu için bkz. ASVe, Cinque Savi alla Mercanzia, Lettere dei Consoli, Costantinopoli, b. 555, numarasız, 20 Kasım 1719.

5 Bu gibi şikâyetlere dair örneklerle ilerleyen sayfalarda yer verilecektir.

6 Osmanlı Devleti'nin denizdeki egemenlik anlayışının ne şekilde evrim geçirdiğini, sınır tahditi uygulamalarını ve karasuları kavramının ortaya çıkışını ele alan iki önemli çalışma için bkz. Maria Pia Pedani, "Spunti per una Ricerca sui Confini del Mare: gli Ottomani nel Mediterraneo", *Jacobus*, no: 11-12, (Leon: 2002), ss. 221-239 ve İdris Bostan, "Osmanlılarda Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi", *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, (İstanbul: Kitap Yayınları, 2007), ss. 29-46.

teşkil etmektedir. Denizde sınır tahdidi meselesi beraberinde Garp Ocakları merkezli itirazları getirmiş ve bu düzenlemeleri dikkate almaksızın eski hal üzere davranışlarına devam etmişlerdir. İşte bu süreçte yaşanan problemleri de deniz sınırı tahdidinden istenen neticenin alınıp alınmadığı bağlamında değerlendireceğim.

Pasarofça Antlaşması'nda Korsanlık Meselesi

Yirmialtı maddeden müteşekkil olan Pasarofça Antlaşması'nda korsanlık meselesi üç farklı maddede çeşitli yönleri itibariyle karşımıza çıkmaktadır. Antlaşmanın onbeşinci maddesinde;

“Cânibeynin re'âyâsı karadan ve deryâdan tarafeynin memleketlerine emniyet ve âsûdelik ile ticâret ve kâr u kesb edip kimesne mâni' olmaya ve Venedik beylerinin sefineleriyle yürüyen Venedikli olsun ve sâ'ir mülûk-i Nasârâ re'âyâsından olsun emîn ü sâlim gelip gidip kimesne rencîde ve tutup esîr eylemeye ve bu husûs için Cezayir ve Tunus ve Trablus ocaklarına ve sâ'ir tenbîh iktizâ edenlere muhkem tenbîh ve te'kîd oluna ki min ba'd ahidnâme-yi hümâyûna muhâlîf ve sulh u salâha mugâyir bir dürlü vaz' ve hareket eylemeyeler ve kezâlik leb-i deryâda vâki' Ülgün Kal'ası ahâlîsi dahi min ba'd korsanlığa çıkmayıp ticâret sefinelerine zarar u ziyân etmemek için ellerinde olan fırkate sefineleri ref' ve ticâret sefinelerine ta'arruzdan külliyyet ile men' ve fi-mâ ba'd inşa etmemek üzere tenbîh olunup şöyle ki içlerinde fermân-ı hümâyûna muhâlîf ve sulh u salâha mugâyir vaz' u hareket ve tüccâr sefinelerine îsâl-ı hasârete cesâret edenlerin nehb ve gâret eyledikleri emvâl ve eşyâ her ne ise geri ashâblarına istirdâd ve vâki' olan zarar u ziyân kendülerinden tazmîn ve esîr eyledikleri kimesneler dahi esîrlikden istihlâs olunup ve bu makûle eşkiyânın sâ'ire mûceb-i ibret olmak için şer'an lâzım gelen cezâları tertîb olunup muhkem haklarından gelinüp ve ecdâd-ı ızâmım enârallahu te'âlâ berâhinehumun zemânlarında bu husûsa müte'allik inâyet olunan nişan-ı şerîf ve evâmir-i aliyyenin aynı ibrâz olundukda taraf-ı hümâyûndan dahi tecdîd ve te'kîd ve meşhûmu ile amel oluna.”⁷ denmektedir.

Temel olarak iki taraf tüccarının denizde ve karada birbirlerinin ülkelerine rahatça gidip gelebilmesinin hukuki zeminini oluşturan bu maddedeki bazı ifadelerin üzerinde durmak konunun daha anlaşılır olması açısından

7 BOA, A.DVN.DVE., 16/4, s.105, 106.

önemlidir. Öncelikle bu madde, Venedik gemilerine zarar veren korsanların nerelerde üslenmiş olduklarını bize büyük ölçüde göstermektedir. Cezayir, Tunus, Trablusgarb ve Ülgün'ün lafzen zikredilmiş olması önceki dönemlerde bu bölgelerde üslenen korsanlardan Venediklilerin büyük zararlar görmüş olduğunun bir ifadesidir. Zaten Cezayir, Tunus ve Trablusgarb korsanları 1595 ahidnâmesinde *Mağrib'in levend kalyataları* şeklinde zuhur etmelerinden itibaren Venedik ahidnâmelerinde kendilerine yer bulmuşlardır.⁸ Buna karşın, Ülgün'ün ve Ülgünlü korsanların lafzen ilk defa Pasarofça Antlaşması'nda zikredildiğini görüyoruz. Burada üslenmiş olan korsanlar, şehrin coğrafi konumundan da istifade etmek suretiyle, XVII. yüzyıl boyunca hem müstakil bir biçimde, hem de ocak korsanları ile ortaklaşa olarak Venedik gemilerine yönelik korsanlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Osmanlı merkezinin yasaklamalarına rağmen bu faaliyetlerin önünün pek alınamaması bu antlaşmada zikredilmeleri ve birtakım yaptırımlara tâbi tutulmaları neticesini doğurmuştur.⁹

Osmanlı Devleti, Garp Ocaklarında üslenen korsanları uyarmayı ve ellerinde bulunan yağma mallarını ve esirleri sahiplerine iade etmeyi taahhüt ederken, Ülgünlüler için daha farklı bir yaklaşım ortaya koyacaktır. Onların korsanlığa çıkmalarını tamamen önlemek amacıyla Ülgünlülerin ellerindeki gemilerin -ticaret gemileri dahi olsalar- alınması ve bir daha gemi inşa etmelerinin önüne geçilmesi kararı verilmiştir. Bundan sonra merkezin bu kararına uymayan Ülgünlülerin faaliyetleri eşkıyalık/haramilik bağlamında

8 ASVe, Documenti Turchi, no: 1086.

9 Antlaşmanın imzalanmasından sonra, Ülgünlülerin ellerinde gemiler bulunduğunun ve bir Venedik gemisine saldırıp mallarını yağmaladıklarının tespiti üzerine, Venedik'in İstanbul'daki fevkalade büyükelçisi olan Carlo Ruzzini 1 Ekim 1719 tarihinde yazmış olduğu arzuhalinde İskenderiye valisi ve kadısına hitaben bir emir yazılmasını ve bu gemilerin toplatılmasını talep edecektir. ASVe., Bailo a Costantinopoli, 254/348, ss. 9-14. Bu arza binaen evâsit-ı Zilhicce 1131/25 Ekim-3 Kasım 1719 tarihinde İskenderiye Sancağı mutasarrıfı olan Arslan Paşa'ya gönderilen hükümde ise hem Venedik hem de Avusturya ile imzalanan antlaşmalarda Ülgünlülerin ellerinden gemilerinin alınacağı yazılı olduğu için bu gemilerin toplatılarak yakılması (*ihrâk-ı bi'n-nâr*) ve korsanlık faaliyetlerinin bir an evvel önüne geçilmesi emredilmiştir. Önceki mutasarrıf Bayram Paşa'nın bu hususta *rehâvet üzere hareket* ettiğinin tespiti üzerine azledildiği, fakat Arslan Paşa'nın *zerre kadar taksiri* tesbit edilirse ve Ülgünlülerin *bir kayık inşa eyledikleri [padişah tarafından] istimâ'* olunursa, azille yetinilmeyip cezalandırılacağı da yazılmıştır. Bu sert ifadeler, Ülgünlüler probleminin ne kadar ciddi bir problem olduğunu gösterir niteliktedir. ASVe., Bailo a Costantinopoli, 254/348, s. 14, 15.

değerlendirileceği için yakalananların cezalandırılacakları ifade edilmiştir. Bu husus 1733 tarihli ahidnâmede de bu şekliyle yer almıştır.¹⁰ Bu maddeye atıfla Osmanlı Devleti defalarca bölge yöneticilerini uyarmışsa da Ülgün merkezli korsanlık problemini kontrol altına almak mümkün olmamıştır.

Buradaki ikinci ve konumuz açısından daha önemli olan nokta ise *deryâ* tabirinin kullanımı ile ilgilidir. Osmanlı Devleti, Garp Ocaklarına yazmış olduğu emirlerde *deryâ*da Venedik gemilerine tesadüf ettiklerinde onlara dostça muamelede bulunmaları gerektiğini defalarca ikaz etmiştir. Bu maddede de *deryâ*dan gidiş gelişlerdeki *emniyyet* ve âsudelikten bahsedilmekte, lakin *deryâ* kelimesi tarafları bağlayıcı hukuki bir tanıma tâbi tutulmamakta ve bu konuda bir açıklama getirilmemektedir. Sadece *deryâ* olarak belirtilen yerin *kale altı*na mı, yoksa *engine* mi karşılık geldiği müphemdir. Hâlbuki IV. Murad döneminden itibaren, Osmanlı ve Venedikliler arasında o dönemde *kale altı* ve *kale altının ötesi/açık deniz* anlamına gelen *engin* tabirleri caridir.¹¹

Antlaşmanın 20. maddesinde ise esirlere yapılacak muamele bahsinde korsanlara bir kez daha atıfta bulunulur. *Mağribin levend kalyataları ve gayrı yerlerin korsan kayıklarının* Venedik'e bağlı yerleri vurup esir ettikleri insanları Anadolu, Rumeli ve Mağrib'de satmak istediklerinin yahut kendilerinin tasarruf ettiklerinin tespiti durumunda bu esirlerin hemen ellerinden alınacağı ve Venedik temsilcilerine teslim edileceği beyan olunmaktadır. Ayrıca "*ol harâmî levendât ele getirilüp muhkem haklarından geline...*" denilerek söz konusu korsanların Venediklilere yönelik faaliyetleri dolayısıyla cezalandırılacağı belirtilir. Bu maddedeki ifadeler, bir bakıma Osmanlı Devleti'nin korsanlık hususuna yaklaşımının da adeta bir özeti niteliğindedir. Maddenin başındaki *levend kalyataları ve korsan kayıkları* ibareleri herhangi bir negatif anlam içermemekle birlikte bu *levend* ve korsanlar ahidnâmeli devlet gemilerine saldırdıklarında *harâmî levend* olarak nitelendirilmişlerdir. Burada Osmanlı merkezî idaresince olumsuzlanan eylemin korsanlığın kendisi değil, anlaşmalı devletlere yönelik korsanlık olduğu bir kez daha açıkça görülmektedir.

Antlaşmanın bu konuyla ilgili son maddesi olan 23. maddesinde ise Osmanlı korsanları, Venedik gemilerine saldırdıklarında Venedikliler tarafından ele

10 BOA, A.DVN.DVE., d. 16/4, ss. 115-125.

11 Luigi Benvenuti, *La Frontiera Marina*, (Padova: CEDAM, 1987), s. 14. Benvenuti, Avrupa'da karasularının top atımı mesafe ile belirlenmesi uygulamasının XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başladığını yazar.

geçirilenlerin durumu ele alınır. Osmanlılar, *hîn-i muhârebede helâk olanın* elbette hesabını sormayacaktır. Fakat sağ olarak ele geçirilenlerin katledilmesi yahut esir edilmesi yasaktır. Bunların Osmanlılara iadesi gerçekleşecek ve bu kişiler saire ibret olması için cezalandırılacaklardır. Bu maddenin sonunda ise ‘*amm-i büzürgvârım Sultân Murâd Hân zamânında korsan tâ’ifesi husûsü için verilen nişan-ı hümâyûn vâlid-i mâcidim müşârun ileyh zamânında dahi tecdîd olunmuş imiş, ol nişan-ı hümâyûnu ibrâz eylediklerinde tecdîd oluna.*’ denmektedir. Bu nişan-ı hümâyûnun müstakilen incelenmesi korsanlık konusunun anlaşılması noktasında bize yardımcı olacaktır.

Korsan Tayifesi Hususu İçin Verilen Nişan-ı Hümâyûn

Sultan İbrahim, tahta geçtikten kısa bir süre sonra evâsıt-ı Şevval 1050/24 Ocak-2 Şubat 1641 tarihinde Venedik’e vermiş olduğu ahidnâmenin sonunda kardeşi IV. Murad zamanında korsanlık hususu için verilen nişan-ı hümâyûnu yenilediğini ifade etmiştir.¹² Böyle bir nişanın verildiğine dair elimizdeki ilk emare budur. Bu ahidnâmenin tanziminden bir süre sonra, Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında Girit üzerinde bir savaş patlak vermiş, Kandiye’nin 6 Eylül 1669 tarihinde Osmanlıların eline geçmesi ile yaklaşık yirmi beş yıl süren Osmanlı-Venedik Savaşı fiilen, evahir-ı Zilhicce 1080/12-20 Mayıs 1670 tarihinde ise IV. Mehmed tarafından bir ahidnâme verilmesi ile de hukuken sona ermiştir.¹³ Bu ahidnâmenin sonunda IV. Mehmed, amcası (IV. Murad) ve babası (İbrahim) tarafından verilen korsanlık konulu nişan-ı hümâyûnu Venediklilerin ibraz etmesi durumunda yenileyeceğini beyan etmiştir.¹⁴ Nitekim bundan kısa bir süre sonra evâhır-ı Rebiülahir 1081/7-15 Eylül 1670 tarihinde bu nişan tecdit edilecektir.¹⁵ Pasarofça Antlaşması’nda ibrazı durumunda tecdit edileceği ifade edilen nişan-ı hümâyûn budur ve elimizde olan en eski tarihli sureti 1670 tarihli surettir.¹⁶

12 ASVe, Documenti Turchi, no:1470. Bu ahidnâmeye dair müstakil bir inceleme için bkz. Mikail Acıpcınar, “Kriz ve Savaş Arasında 1641 Venedik Ahidnamesi”, *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2015): ss. 177-197.

13 Ahidnâmenin tam bir transliterasyonu için bkz. Meryem Kaçan, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Venedik Ahidnameleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995), ss. 121-129.

14 a.g.e., s. 129.

15 Nişan metninin tam bir transliterasyonu için bkz. a.g.e., s. 130, 131.

16 Bu nişana dair kaleme almış olduğum küçük bir inceleme için bkz. Özgür Oral, “1670 Ta-

İki taraf tüccarının da serbestçe ticaret yapabileceklerini ve buna mani olmaya çalışanların cezalandırılacağını belirten bu metinde, korsanlık hususu ayrıntıları ile ele alınır. Öncelikle korsan gemi reislerinin Osmanlı Devleti'ne ait kıyılarda yer alan kalelerin altına girdiklerinde, bunlardan Venediklilere yönelik bir saldırı olmaması için kefil alınması gerektiği ifade edilir. Korsanlar, Venedik gemilerine saldırdıklarında ve saldırı sonucu gemilere el koyduklarında, bu gemilerle ve esir ettikleri Venediklilerle bir kale altına vardıklarında kesinlikle Osmanlılarca kabul görmeyeceklerdir. Elleri bulunan esirlerin Venedikli oldukları anlaşıldığında bu esirler herhangi bir kurtarmalık talep edilmeksizin serbest bırakılacaktır. Venediklilere ait olan gemiler de sahiplerine iade edilecektir. Ahidnameye aykırı olarak bu eylemi gerçekleştiren korsanlar ise hapsedilecek ve Osmanlı merkezince takdir edilen ceza tatbik edilecektir. Bu korsanları himaye eden devlet görevlilerini de benzer bir akıbet beklemektedir.

Burada konumuz açısından önemli olan nokta Garp Ocakları korsanları ile Venediklilerin açık denizde karşılaşmaları durumunda aralarında bir çatışma yaşanırsa bu hususa Osmanlı Devleti'nin karışmayacağını beyan etmesidir. Garp Ocakları korsanları tarafından verilen zararlar dolayısıyla Venedik tarafından mesul tutulamayacağı gibi, Venediklilerin Garp Ocaklarına verdiği zararlar dolayısıyla da onlara hesap sormayacaktır.

Görüldüğü üzere, bu nişanla birlikte Osmanlı Devleti, denizlerde kendi yetki ve sorumluluk alanı olarak *kale altını* tayin etmiştir. Bunun dışına çıktıklarında Venediklilere hiç bir koruma teklif etmediği gibi, Venediklilerden kendi tebaası olan korsanlara yönelik bir saldırı durumunda da buna müdahil olmayacağını beyan etmiştir. Fakat metinde *kale altı* tanımı hukuki bir bağlayıcılık teşkil edecek şekilde asla tarif edilmemiş hatta bunun ne tür bir mesafeye tekabül ettiği de net bir biçimde izah edilmemiştir.¹⁷

Bu nişan-ı hümayûn, bundan sonraki süreçte Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde korsanlık ile ilgili meseleler söz konusu olduğunda temel başvuru metni olma vasfı kazanmıştır. IV. Murad'ın ardından, yukarıda da ifade edildiği gibi, İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa,

rihli Korsanlık Ahidnamesi", *Toplumsal Tarih*, no: 127, (2004): ss. 28-31.

17 İdris Bostan, a.g.e., ss. 36-39'da dönem örneklerinden hareketle kale altının top atımı mesafeye tekabül ettiğini yazar.

III. Ahmed ve I. Mahmud tarafından tecdit edilmiş olması bunun en temel göstergesidir. Öte yandan, bu nişandaki kaidelerin neden sonraki ahidnâmelere derc edilmediği ve ayrı bir metin olarak var olmaya devam ettiği sorusu cevaplanmayı beklemektedir.

Pasarofça Antlaşması Sonrası Çizilen Deniz Sınırı

Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yukarıda detaylandırmaya çalıştığım nişan-ı hümâyûn bir kez daha tecdid edilecektir. evasıt-ı Safer 1132/24 Aralık 1719-2 Ocak 1720 tarihli bu nişanın 1113/1701 tarihli eski bir suretinin, İstanbul baylosunun Venedik'le ilgili evrakın suretlerini kaydettirdiği bir defterde evâil-i Muharrem 1132/14-23 Kasım 1719 tarihli bir yol hükmünden sonra yer alıyor oluşu, o günlerde bayloshanede bu mevzunun gündem olduğu ve arşivden eski nişanın çıkarıldığı şeklinde yorumlanmalıdır.¹⁸ Yine evasıt-ı Safer 1132/24 Aralık 1719-2 Ocak 1720 tarihini taşıyan Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa'nın yazmış olduğu bir arza binaen Draç naibine hitaben yazılan bir hükümden söz konusu nişanın henüz tecdid edilmediğini görüyoruz; muhtemeldir ki bu hüküm nişanın tecdidinden sadece bir iki gün önce kaleme alınmıştır.¹⁹

Öte yandan bu hüküm bize yeni sınır düzenlemesine giden sürece dair bazı ipuçları da sunmaktadır. Burada ifade edildiğine göre Tersane-i Âmire'den kendilerine verilen mühimmatı almak üzere yola çıkmış olan bir Tunus kalyonu *deryada vâfir mil açıkta* iken buğday yüklü Venedik'e ait bir direkli bir aktarma kayığına rast gelir. Tunuslular kayığa el koyup Tunus'a doğru göndermişken fırtına çıkınca hem Tunus kalyonu hem de Venedik aktarma kayığı Draç Limanı'na sığınmak zorunda kalırlar. Bu esnada, yaşanan hadiseyi haber alan Venedik'e ait iki kıta vardakosta da Draç Limanı ağzına gelip söz konusu kayığı kurtarmak için demirlerler. Aralarında bir çatışma yaşanması ihtimalinden çekinen Draç naibi bu hususta merkezi bilgilendirecektir. *Kale civârında ve top altında* ocaklıların Venedik gemilerine saldırmasını *hilâf-ı mu'tâd* ve *bâ'is-i ihtilâl* olarak nitelendiren bu hüküm, ocaklılara bir sınır tayin edilmediği takdirde bu sorunların yaşanacağını ifade eder. Bu yüzden bir an evvel ocaklılara bir hudut ve sınır tayin edileceği ve bundan sonra hudutları

18 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/348, ss. 50-67.

19 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/348, ss. 81-85.

tecavüz etmenin ahidnâmeye aykırı tavır olarak değerlendirileceği belirtilir.²⁰

Bu hadiseye dair yazmış olduğu arzında Venedik büyükelçisi Carlo Ruzzini, yaşananlara dair biraz daha fazla detay verecektir. Ruzzini'ye göre, Venedik Körfezi'ne girip Venedikli Kaptan Mattio Matesovich'in gemisine saldıran Tunuslu Mustafa Kaptan'ın amacı korsanlıktır. Onu tesbit ve takip eden vardakosta kalyonlarının amacı ise körfezi, korsanlıktan korumak ve Mustafa Kaptan'ın el koymuş olduğu gemiyi geri almaktır. İlaveten Osmanlı karasularına girmiş olan bu iki Venedik vardakostasının bir an evvel bu bölgeden uzaklaşmasını talep eden Draç Kalesi dizdarı da Mustafa Kaptan'a sahip çıkmakta ve Venediklilere karşı ocaklılarla ve Ülgünlülerle ortak hareket etmektedir. Bu yüzden Ruzzini, geminin iadesi ve zararın tazmini ile birlikte Draç Kalesi dizdarının azledilmesini talep etmiştir.²¹ Bu arzdan da anlaşıldığı üzere Tunusluların ahidnâmeye aykırı davranışları, esasen Venedik vardakosta gemilerinin de ahidnâmeye aykırı davranışlarına ve Osmanlı karasularına girmelerine neden olmuştur. Bu durum bir kez daha söz konusu nişanın yenilenmesi ve deniz sınırlarının çizilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmış görünmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, IV. Murad ile başlamış olduğu korsanlık meselesi ile mücadelede denizde sınır çizme uygulamasının yeni safhası evâhır-ı Rebiülahir 1132/1-10 Mart 1720 tarihli bir hükümlerle başlayacaktır.²² Hükümde de ifade edildiği üzere, Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki mücadelelerin karadaki ayağına Pasarofça Antlaşması son vermeyi başarmıştır. Buna rağmen, denizdeki mücadelelere son vermek mümkün olmamıştır. Cezayir, Tunus ve Trablusgarb Ocakları, Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki sulhu ve mezkur nişan-ı hümayûnla yapılan düzenlemeleri kabul etmeyerek *Venedikli ile adâvet-i kadîmeleri* olduğu iddiasıyla onlara yönelik saldırılarına devam etmişlerdir. Venedik tarafı ise *memâlik-i İslâmiyye dâhilinde ve ona tâbi' olan mahallerde ocaklı tâ'ifesi bizlere ta'arruz ve üzerimize gelip ceng ü cidâl ile ba'zı gemilerimizi alıp gadr ederler* diye şikâyette bulunmuşlardır. Venedik Cumhuriyeti'nin bu dönemde İstanbul'da büyükelçilik payesiyle

20 a.g.e., ss. 81-85.

21 ASVe., Bailo a Costantinopoli, b. 254/348, s. 106-110. Geminin iadesinin yapıldığını fakat el konulan mallar dolayısıyla ortaya çıkan zararın tazmininin gerçekleşmediğini ileri tarihli iki arzdan öğreniyoruz. ASVe., Bailo a Costantinopoli, b. 254/350, s. 243, 257, 258.

22 ASVe., Bailo a Costantinopoli, b. 254/348, ss. 183-192.

görevli temsilcisi Carlo Ruzzini, Venedik Cumhuriyeti ile ocaklar arasında bir sınır çizilmesini talep edecektir. Çizilecek olan bu sınırlar içerisinde iki taraf da birbirine müdahale etmeyecek, sınır dışında gerçekleşen mücadeleler dolayısıyla iki taraf da Osmanlı merkezine şikâyetle bulunamayacaktı.²³ Bu talep üzerine Osmanlı Devleti tayin etmiş olduğu sınırları ...vatanları olan Körfeş sevâhilinde vâki' Pulya (Puglia) kıyılarında Kapo Santa Mariya (Capo Santa Maria di Leuca)'dan keşişlemenin kıbleden tarafa bir gün bulunca, Zaklise'den (Zante-Zakintos) 30 mil açık ve Modon Adalarından (Sapientze) 30 mil açığa gelince ve Modon'dan custu keşişleme (giusto scirocco) yolunca Girid'den dahi 30 mil açığa gelince ve İzbandid'den (Gozi/Gozzi-Gavdos) dahi Çobanlar (Kasos) ve Kerpe (Scarpanto-Carpathos) ve Rodos (Rodi-Rodhos) ve Yedi Burunlara (Sette Capi) gelince add ve ta'yin ve yine memalik-i İslâmiyye limanlarından Kıbrıs ve İskenderiye ve Sayda ve Beyrut ve İskenderun ve Antalya ve Trablusşam limanlarından dahi 30 mil denizden içeri olan mahaller kale altı olmağla... şeklinde ilan etmiştir.

Çizilen bu sınırla Venedik Körfezi olarak adlandırılan Adriyatik Denizi, ocaklılara tamamen kapatılmıştır ve bu sınır düzenlemelerinin ilk ayağını teşkil eder. (Cümle bozuk) Puglia'nın güneydeki en uç noktası olan Santa Maria di Leuca Burnu'ndan 157 derecelik bir açı ile bir günlük mesafe Venedik Körfezi sınırını teşkil etmektedir. İkinci olarak ise Zaklise Adası'nın 30 mil açığından Modon Adalarının 30 mil açığına oradan da 135 derecelik bir açı ile Girit Adası'nın 30 mil açığına gelinceye kadar, o noktada yer alan Gavda Adası'ndan Çobanlar, Kerpe ve Rodos güzergâhını takip etmekle Yedi Burunlara kadar olan hat tayin edilmiştir. Çizilen bu sınırla, ocak gemilerinin Ege Adalarındaki faaliyetleri de tamamen yasaklanmış olur. Antalya'dan itibaren Anadolu kıyılarından 30 millik mesafe İskenderun, Trablusşam, Beyrut, Sayda ve İskenderiye'ye kadar olan sahil şeridi için de caridir. Bu da sınırın üçüncü ayağını oluşturmuş olur.

23 1720 tarihli bu sınır mevzuu diğer bazı araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Aziz Sami İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, c. II, (İstanbul, 1937), s. 30, 31; Maria Pia Pedani, "Spunti per una Ricerca sui Confini del Mare: gli Ottomani nel Mediterraneo", *Iacobus*, no: 11-12, (Leon, 2002), s. 232; İdris Bostan, "Osmanlılarda Deniz Sınırı ve Karasuları Meselesi", *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, (İstanbul: Kitap Yayınları, 2007), s. 37 ve yine Maria Pia Pedani, *The Ottoman-Venetian Border (15th-18th Centuries)*, (Venedik: Edizioni Ca' Foscari, 2017), s. 94, 95.

Bu sınıra daha yakından bakıldığında ise Venedik'ten yola çıkan bir geminin, sorunsuz bir biçimde Osmanlı limanlarında ticaret yapma imkânı ortaya çıktığı görülür. Garp Ocakları kaynaklı tehlikelerden emin olunmasının Venedik ticaretini olumlu etkilemesi beklenir; fakat gerçekte bu durum böyle olmayacaktır.

Denizde Sınır Tahdidi Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Bu hükmün ardından Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa tarafından Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'a hitaben mektuplar gönderilip bu fermanla tayin olunan hususlara azami dikkatin gösterilmesi ve bu sayede padişahın rızasının kazanılması tavsiye olunur.²⁴ Evâil-i Şa'ban 1132/15 Haziran 1720 tarihinde ise Adalar ve deniz kıyısında bulunan kale muhafızları olan vezirlere, Modon, Navarin ve sair Mora'da vaki olan kale muhafızı olan beylerbeylerine, kadınlara, dizdarlara ve iskele eminlerine hitaben gönderilen bir emirde, Carlo Ruzzini'nin hala bazı kimselerin korsanlık için donatmış oldukları firkatelerine *sahte* ocak bayrağı çekmek suretiyle Korfu, Zaklise ve Kefalonya ve civarında ve Mora sahillerinde ahidnâmeye aykırı bir biçimde Venedik gemilerine saldırıp el koydukları, tacir ve gemicileri esir ettikleri ve Venediklilere büyük eziyette buldukları yönünde şikâyette bulunduğu belirtilir. Hükümde bu şahısların korsanlıktan men edilmesi ve bölgedeki Osmanlı iskelelerine girdiklerinde kefillerinin alınması gerektiği izah edilirken atif yapılan ise ahidnâme-yi hümayûn değil, *nişan-ı şerif*dir.²⁵

Bu süreçte, deniz sınırını belirleyen hüküm, ocaklara ulaşmıştır; bir süre sonra da merkeze ocaklardan itirazî mektuplar gönderilmeye başlanacaktır. 1721 yılı başında önce Cezayir Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın, ardından da 25 Rebiülevvel 1133/24 Ocak 1721'de Trablusgarb Beylerbeyi Karamanlı Ahmed Paşa'nın kaleme aldıkları mektuplar İstanbul'a gönderilir.²⁶ İki mektupta da özenli bir dil kullanılmıştır ve bu hususta sadır olan sultanın emrine itaat edecekleri yazılıdır. Fakat iki mektupta da serhad vurgusu yapılmaktadır ve serhadde bulunan *guzât-ı Müslimîn'in mevâciblerine İstanbul'dan gönderilen meblağın kâfi gelmediği ve eksik kalan meblağı, gazâdan gelen gelirlerle*

24 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/348, ss. 206-212.

25 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/348, ss. 221-227.

26 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/349, ss. 89-106.

tamamladıkları ifade edilmektedir. Şayet bu sınıra tâbi olup gaza gelirinden mahrum hale gelirlirse *müstahfizân* bu bölgeyi terk etmek durumunda kalacak ve bu durum da bu bölgeleri hem karadan hem de denizden gelebilecek tehlikelere açık duruma düşürecektir.²⁷

Öyle görünüyor ki bu süreç içerisinde ocakların diğer bir itirazı da bu antlaşmanın kendilerini kapsamadığı yönünde olmuştur. Nitekim Rocco Bonfiol'a ait *Nuovo Commercio* isimli geminin İstanbul'daki ticari faaliyetlerini tamamladıktan sonra Venedik'e doğru yola çıkmasından evvel, Venedik baylosu Giovanni Emo'nun talebi üzerine gurre-i Cemaziyelevvel 1133/27 Şubat 1721 tarihinde ocak gemileri kaptanlarına hitaben gönderilen bir hükümde onlara '*Ocaklarımız musâlahaya dâhil değildir ve yahud musâlahaları ahvâli ber-taraf olmamışdır deyu beyhûde bahâne*' üretmemeleri ve '*Nuovo Commercio*'ya *bâ-fermân-ı âlişân ta'yîn olunan hudûdun gerek dâhili olsun ve gerek hârici olsun rûy-ı deryâda*' dostlukla muamele edilmesi gerektiği belirtilir.²⁸ Osmanlı Devleti, ocakların kendilerinin antlaşma dışında oldukları iddialarına burada bir itiraz getirecek ve antlaşma hükümlerinin onları da bağladığını hatırlatmış olacaktır. Ayrıca ocaklara çizmiş olduğu sınırın da ötesinde Venedik gemilerine Osmanlı tebaası unsurlar tarafından müdahale edilmesini istemediği görülmektedir.

Venedikli Kaptan Mattio Bellatin'in *Benedittion* isimli gemisinin serencamı ve buna dair yapılan soruşturmanın evrakı deniz sınırı meselesinin tüm taraflar açısından ne şekilde algılandığını çok güzel bir biçimde resmeder. Bu meseleye daha önce başka bir çalışmamda değinmişim.²⁹ Fakat yeni tesbit etmiş olduğum bir kayıt dolayısıyla hadiseyi bir kez daha ele almakta fayda görüyorum. Mattio Bellatin'in 25 Ekim 1720 tarihinde baylosa yazmış olduğu mektubunda, *Benedittion* isimli gemisi ile giderken Navarin ile Modon arasında bir yerde karadan 15 mil kadar açıktayken Tunus kalyonlarının saldırısına uğradığı, kendisinin ve gemi mürettebatının esir edildiği ve gemi ve hamûlesine el konulduğu ifade edilir. Bellatin, kendisini ele geçiren denizcilere, kale altında oluşuna atıfla, bulunduğu yerde gemisine el konulup kendisinin esir edilmesinin kanun dışı olacağını bildirmiştir. Tunus kalyonları

27 a.g.e., ss. 89-106.

28 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/349, ss. 80-86.

29 Özgür Oral, "Osmanlı - Venedik Diplomatik İlişkileri Tarihine Bir Katkı: 1763 Tarihli Ceza-yir-Venedik Antlaşması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, c. II, s. 2, (2017): s. 108, 109.

kaptanı ise cevaben onları bırakmasının mümkün olmadığını ve bu hususta kararı Tunus dayısının vereceğini ifade etmiştir. Bellatin'e göre Tunus'a gidildiğinde Dayı, “Denizden mil sayılmaz” ve “beş mil kıyıda ırak dahi olsak şikârimızdır” diyecektir.³⁰ Hadise Venedik perspektifinden bu şekilde görülmektedir.

Ocakların her ne kadar Osmanlıların bu gibi emirlerine itaat etmek noktasında gönülsüz oldukları ifade edilmiş olsa da merkezin emirlerine açıktan karşı gelme gibi bir durumları henüz söz konusu değildir. Bu örnekte, iki farklı argüman kullandıkları görülür. Birincisi, böyle bir hadisenin gerçekleşmediği argümanıdır ki soruşturma sürecinde hadisenin cereyan ettiği iddia edilen Mora kıyılarındaki kazaların kadıların bu argümanı destekleyici ifadeler vermişler ve böyle bir hadiseye şahit olmadıklarını yazmışlardır.³¹ Fakat bu esasen kadıların ve bölgedeki sair yerel yöneticilerin bu kıyı bölgelerinde faaliyet gösteren ocaklılarla olan ilişkisi çerçevesinde izah edebilir. Ya taraflar arasındaki işbirliği veyahut yöneticilerin ocakların gazabından çekinmesi bu ifadeyi vermelerine neden olmuştur denebilir. İkinci argüman ise bu hadisenin çizilen sınır haricinde gerçekleştiği ve bu hususta Tunusluların mesul tutulamayacağı argümanıdır.

IV. Murad döneminden itibaren net bir şekilde yapılmaya başlanan *kale altı* ve *engin* ayırımı, Pasarofça Antlaşması sonrası ocaklara gönderilen emri-şerifle yeni bir boyuta taşınmıştır. Artık, kale altı olarak 30 mil belirlenmiş ve bu sınırın içinde gerçekleşen mücadelelerde Osmanlı Devleti taraf olacağını beyan ederken sınırın dışındaki mücadelelerde taraf olmayacağını beyan etmiştir. Fakat Bellatin vakası örneğinde yeni bir sorunla karşılaşılır. Eylemin sınır içerisinde mi, yoksa dışarısında mı olduğu nasıl tesbit edilecektir? Tesbit edilemediği durumlarda ne yapmak gerekir?

Dönemin Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi tarafından kaleme alındığını tahmin ettiğim bir kaime bize bu hususlarda bazı ipuçları sunar.³²

30 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/349, ss. 121-127.

31 Modon, Koron, Anabolu ve Navarin kadılarından gelen cevapların suretleri için bkz. ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/349, ss. 127-131.

32 Bu kayıt “Tarik-i hakdan udül ile Benediction nâm kalyonun ahz olunduğuna irâde olunan delâil-i ma’kûlât hulâsadır ki ber-vech-i kaime zikr ve huzûr-ı âlilerine arz ve ifâde olunur” şeklinde bir başlık taşımaktadır. Ne Türkçesi’nde ne de İtalyanca çevirisinde kim tarafından hazırlandığına dair bir ipucu yer almamaktadır. ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 254/349, ss.

Kaimede öncelikle Pasarofça Antlaşması'nın yukarıda alıntılıdığım onbeşinci maddesine atıfla "...temessükât-ı sulh u salâh gerçi ale' t-tahkîk tâife-i mezbûra müştemil olduğu tahakkuk eder.." denilerek, antlaşmanın ocakları kapsayıp kapsamadığı meselesi açıklığa kavuşturulur. İkinci olarak deniz sınırını tahdit eden emr-i şerife atıfla '*Bundan akdem şeref-yafte-i sudûr bulan evâmîr-i aliyye mücebince ta'yîn olunan hudûd dâhilinde Venediklülerin ticâret ahvâline zarar ve noksan terfîbi ile rencide eylemek Mağriblî tâifesine câ'iz olmadığından mâ'adâ Devlet-i 'Aliyye ile Venedik cumhûru beyninde karâr-dâde olan ahidnâme-i hümayûnun şurûtu muktezâsınca zikr olunan hudûd hâricinde dahi kezâlik ticâret ahvâline îsâl-i renc ve hasâret tâife-yi mezbûreye câ'iz değildir..'* diyerek burada belirleyici olanın sınır değil, Venedik ticaretine zarar verip vermemek olması gerektiği ve bu ticarete zarar vermenin de câ'iz olmadığı ifade edilir. Ayrıca '*eğer hudûd dâhilinde ve eğer hâricinde ahz olunan sefâin ve eşyâ ve âdemlerinin iktizâ-yı istirdâdı zuhûra gelir*' denerek şayet Venediklilerin gemilerine ve mallarına el konulursa iadesinin zaruri olduğunun da altı çizilir. Kaimede ayrıca '*korsan tâifesine cezâ ve ukûbât câ'iz değildir. illâ dostluk üzere olan millete îsâl-i renc eylediklerindedir, imdi Venediklüler ile muhârebe eyledikleri hinde haklarından gelinmek umûr-ı lâzımeden olup..'* denerek cezalandırılanın korsanlık eylemi değil, antlaşmalı devletlere karşı yapılan eylem olduğu beyan edilmiş olur.³³

Bukaimenin ikinci kısmında Bellatin vakası müstakilen incelenir. Yenişehirli Abdullah Efendi, Mora kadılarından gelen mektuplardan haberdar olarak '*Kalyon-ı mezbûr hudûd dâhilinde alundığı rey ve gümândan müberrâdır*' diyecek, yine '*eğer Mağriblî'nün kalyon-ı mezbûru hudûd dâhilinde ahz eylediklerini inkâr ederlerse cevâb-ı münkirleri isbât eylemek kendülere lâzım gelmesi lâ-reybdîr*', yani aksini iddia ediyorlarsa, isbat yükümlülüğünün kendilerinde olduğunu ifade edecektir. '*İkâmet-i beyyineden âciz olurlarsa ma' kûlât-ı umûmiyye istinâd eylemek lâzım gelir. Bir kimesne emniyeti dâhil-i hudûddan iken korsanların ahidnâme-i hümayûnunun mazmûn-ı münîfi ta'bir kılacak tezevvür ve bahânelerine vâkıf olmuş iken hudûddan taşra çıkmağla kendüyü mahall-i mühlikeye ilkâ eylemek adem-i ihtimâl olması mukarrerdir. Korsan-ı mezbûrûnun hîle ve hud'aları âşikâr-ı âlem olduğundan bâis-i*

159-166.

33 a.g.e., ss. 159-166.

ta'yîn-i hudûd olmuşlardır' denilerek de şayet yaptıkları eylemi deniz sınırı dışında gerçekleştirdiklerini isbat edecek bir delil bulamazlarsa akli delillere müracaat olunacağı ve kendi güvenliğinin sınır dâhilinde hareket etmekte olduğunu bilen bir kişinin sınır dışına çıkmasının ihtimal dâhilinde olmadığı ifade edilerek bu davada Bellatin'in haklı olduğu vurgulanmıştır.³⁴

Baylosun Bellatin vakasına dair göndermiş olduğu ikinci bir arzda da benzer argümanlar karşımıza çıkar. Baylos da '...şuhûd bulunmak mümkün olmayan mekânda kimesneye zarar ve noksan-ı dârî olsa ol kimesnenin mücerred akvâli şehâdet mertebesine kifâyet eylediği ilm-i âlem-ârâlarına mahfî ve nihân değildir. Zîrâ bu vechile olmasa bir yolcuya bir beyâbânda isâbet eden gasb ve gâret için aslâ çare olmaz idi'³⁵ diyerek bu gibi durumlarda şahit bulmanın imkânsızlığına vurgu yapmıştır. Bu yüzden baylosun beklentisi Bellatin'in uğradığı zararın tazminidir.

Bellatin hadisesinden sonra bir süre bu konuda bir gelişme yaşanmaz. Bu süreci yakından takip eden Baylos Giovanni Emo'nun ardından İstanbul'a gelen yeni Baylos Francesco Gritti, dönemin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya gönderdiği duanâmesi ve arzında *emniyyet-i ahvâl-i ticâret* için Garp Ocaklarına emirler yazılıp tembihte bulunulması ve özellikle *Ocakların garbde Venedik cumhûrunun hukûkuna temşiyet verip Venediklilere mensûb umûr-ı mesfûrun münâsebetini sıyânet ile Venedik cumhûru cânibinden ol taraflara irsâl olunan ademlere i'ânet ve mu'âvenet*... eylemelerinin teminini istemiştir. Batı Akdeniz'de de ticari olarak aktif olan Venedik gemileri, Ocaklar açısından hala hedef teşkil etmektedirler. Taraflar arasında çizilen sınır, Osmanlı Devleti egemenliğinde olan kıyılarda bir güvence temin etmekte, buna karşın özellikle İtalya'nın güneyinden başlamak suretiyle Batı Akdeniz sularında Venedik'e böyle bir güvence vermemektedir. Bunun bilincinde olarak Venedik tarafı da ahidnâmenin 15. maddesine atıfla *deryada karşılaştıklarında ocaklardan tam anlamıyla emin olmak istemektedir*.³⁶

34 a.g.e., ss. 159-166.

35 Arzın tamamı için bkz. ASVe, *Bailo a Costantinopoli*, 254/349, ss. 116-121.

36 Duaname ve arzın suretleri için bkz. ASVe, *Bailo a Costantinopoli*, 255/352, ss. 1-6.

Osmanlı Devleti, kendisinin sulh yapmış olduğu devletlerin Garp Ocakları ile de müstakilen sulh yapmasına müsaade ettiklerini biliyoruz.³⁷ Nitekim bu durum Francesco Gritti'nin arzından sonra Cezayir, Tunus ve Trablusgarb Ocakları yöneticilerine hitaben evâhır-ı Ramazan 1137/3-12 Haziran 1725 tarihinde gönderilen emirde '*Devlet-i 'Aliyye-yi ebed-peyvendimle musâlaha üzere olan mülûk-ı Nasârâ ile taraf-ı saltanat-ı seniyyeme tâbi' ve müntemî olan Cezayir-i Garb ve Trablus ve Tunus Ocakları başkaca akd-i müsâleme edegeldiklerine binâen tekrâr size emr-i şerîfim ısdâr ve irsâl ve ocaklarınız kânûn ve kâ'idesi üzere dahi başka musâlaha eylemeniz lâzım ve muktezî olduğu...*' şeklinde izah edilmiştir.³⁸ Emrin devamında Venedik Cumhuriyeti tarafından böyle bir barışı akd etmek üzere bir murahhas görevlendirildiği ve yine merkezden gönderilen dergah-ı mualla kapıcıbaşılardan İsmail Ağa'nın tavassutu ile tarafların bir barış görüşmesi gerçekleştirmeleri ve bir sulha varmaları emredilmiştir.³⁹ Kapıcıbaşı İsmail Ağa'nın diğer bir görevi de yine Pasarofça Antlaşması çerçevesinde ocakların Avusturya ile sulh yapmasını temin etmektir. Bu amaçla Cezayir'e yanlarında söz konusu emirler olduğu halde varan heyet burada bir müzakere gerçekleştirdiyse de bir sulh temin etmek mümkün olmadı.⁴⁰ Tunus'ta ve Trablusgarb'ta ise heyet sadece Avusturya ile bir mutabakata vardılar, bu mutabakata daha sonra Cezayir Ocağı da katıldı.⁴¹ Venedik Cumhuriyeti ile bir mutabakat temin etmek ise mümkün olmadı.

37 Bkz. İdris Bostan, "Garp Ocakları'nın Avrupa Devletleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, (İstanbul, 2006), ss. 261-284. Salvatore Bono, Garp Ocaklarının Avrupa devletleri ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında toplam 69 adet ticaret ve saldırmazlık antlaşması imzaladığını yazar. Salvatore Bono, *Lumi i Corsari*, (Perugia: Morlacchi Editore, 2005), s. 2, 3.

38 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 255/352, ss. 15-20.

39 a.g.e., ss. 15-20.

40 Bu hükmün Roma İmparatorluğu ile ocaklar arasında sulh yapılması gerektiğini ifade eden bir benzeri aynı tarihte kaleme alınarak ocaklara gönderilmiştir. BOA, MD, d. 132, s. 338'de yer alan bu hükmün tam metni için bkz. Aziz Sami İlter, a.g.e., s. 33.

41 Aziz Sami İlter, a.g.e., ss. 33-35. Bu musalahanın Viyana'daki National Bibliothek'te bulunan bir sureti ve buna dair yapılan bir inceleme için bkz. İlber Ortaylı, "1727 Osmanlı-Avusturya Seyr-ü Sefâin Sözleşmesi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. 28, s. 3, 4, (1973): ss. 97-110.

Sonuç

1726 yılında Tunus Ocağı'na bağlı kalyonların Zaklise Adası civarındaki İskinari Adası açıklarında⁴² Kefalonyalı Anastasio Gabrieli isimli bir tüccarın gemisini vurması bir kez daha ocaklar kaynaklı korsanlık ve onlara çizilen deniz sınırı tartışmalarını gündeme getirmişti. Baylos Francesco Gritti, yazmış olduğu arzında Tunusluları şerâyit-i *sulh u salâha muhâlif ve nişan-ı âlişâna ve sâdır olan evâmir-i şerîfeye mugâyir* hareket etmekle suçladı.⁴³ Bu arz üzerine Tunus'a gönderilen emirde bu suçlar bu defa Osmanlı merkezi tarafından aynı şekilde Tunuslulara yöneltildi.⁴⁴ Hem Gritti'nin arzında ve hem de ona istinaden yazılan emirde ahidnâme, korsanlık hususundaki nişan ve deniz sınırı tayin eden emr-i şerifin sıralı bir biçimde zikredilmesi, aslında korsanlık probleminin çözümüne yönelik girişimlerin kısa bir tarihini de sunmaktadır. Pasarofça Antlaşması'ndaki korsanlık konulu hükümlerin problemi çözme hususunda yetersiz kalması, korsanlık konulu nişanın tecdidi sonucunu doğurmuş, ondan da istenen neticenin alınmaması ocaklarla Venedik arasındaki sınırı tayin eden emrin yazılmasına yol açmıştır.⁴⁵ Bu kadar kısa süre içerisinde iki tarafın da korsanlık problemini halletmek ve özellikle Venedikli tüccarın Osmanlı karasularında rahatça hareket etmesini temin etmek için çabalamaları yeni dönemdeki ilişkilerin ruhunu da yansıtmaktadır. Nitekim *semere-i sulh u salâh* olan ticarete ve ticaretin sorunsuz yapılmasına olan vurgunun tonu XVIII. yüzyıl belgelerinde bir önceki yüzyıla nazaran daha baskın olmaya başlamıştır.

Elbette bu devirlerde karada sınır çizmek dahi oldukça güç ve uzun zaman alan bir mesele iken ayrıca bu sürecin takibi için büyük bir bürokratik olgunluğa ihtiyaç duyuluyorken denizde sınır çizmeye çalışmanın ve bu sınır uyarınca diplomatik ilişkilere yön vermenin ne kadar güç olduğunu tahmin etmek zor değildir. Hele ki sınır çizilmesi ihtiyacını ortaya çıkaran sorunun kaynağının imparatorluğun uzak eyaletleri olduğu ve bu eyaletlerde merkezi otoritenin gücünün giderek daha az hissedildiği düşünüldüğünde bu sürecin

42 Bu iki belgede İskinari adası diye geçen bu yerin esasen Zakintos'un kuzey ucundaki Schinari açıklarındaki kayalıklar olduğu anlaşılmaktadır.

43 ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 255/352, ss. 229-233.

44 BOA., A.DVN.DVE., d., 18/6, s. 35/147.

45 Anastasio Gabrieli hadisesini müteakiben Tunus'a gönderilen emir için bkz. ASVe, Bailo a Costantinopoli, b. 255/352, ss. 233-238.

zorluğu daha da iyi anlaşılır. Bunun da farkında olarak taraflar bir yandan bu zorluklarla uğraşmışlar diğer yandan da kendi çıkarlarını muhafaza etmeye yönelik çabalarına devam etmişlerdir. Nitekim Venedik Cumhuriyeti bir yandan Garp Ocakları ve Ülgün menşeli korsanlıkla mücadele etmek için içeride birtakım düzenlemeler yapmış, diğer yandan da Garp Ocakları ile antlaşma yapabilmek için girişimlerde bulunmuştur. 1751 yılında gerçekleşmiş olan görüşmeler neticesinde taraflar arasında bir sulh zemini oluşmamıştır. Venedik Senato'sunun bir kez daha girişimde bulunduğu 1763 tarihinde ise önce Cezayir, ardından da Tunus ve 1764 yılında da Trablusgarb Ocakları ile antlaşmalar imzalayan Venedik Cumhuriyeti korsanlık problemini büyük ölçüde çözmeyi başaracaktır.⁴⁶ Ayrıntılarına burada girmeyeceğim antlaşmaların 23. maddeleri, bu yazıda incelemeye çalıştığım gibi deniz sınırına hasredilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ocaklara çizdiği sınıra benzer biçimde, bu antlaşmalarda da Capo di Santa Maria ile Himare arasındaki boğazdan yukarısı Venedik Körfezi olarak telâkki edilmiştir ve bu boğazdan içeriye ocak gemilerinin girmemesi hususu karara bağlanmıştır. Ayrıca ocaklar, Venedik idaresinde olan Korfu, Zaklise, Kefalonya, Santa Mavra ve Çuha adalarının 30 mil civarında korsanlık yapmayacaklarını taahhüt etmişlerdir.⁴⁷ Böylece 1718 yılında Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan Venedik'e yönelik Garp Ocakları merkezli korsanlık hareketlerini durdurmaya yönelik girişimler büyük ölçüde bir neticeye varmış olacaktır.

46 Ocaklarla bu tarihte imzalanan antlaşmaların serencamını Özgür Oral, "Osmanlı-Venedik Ticari İlişkileri, 1763-1794", ss. 26-41'ten takip etmek mümkündür.

47 Özgür Oral, "Osmanlı-Venedik Diplomatik İlişkileri Tarihine Bir Katkı", ss. 110-113.

PASAROFÇA ANTLAŞMASI'NDAN SONRA HABSBERG SINIRINDA OSMANLI ASKERÎ GÜCÜ: NİŞ KALESİ VE GARNİZONU ÖRNEĞİ

Dr. Ömer Gezer

(Hacettepe Üniversitesi)

Bâb-ı Âli, Büyük Harb'in (1683-1699) akabinde imparatorluğun sarsılan nizamını yoluna koyduktan sonra Karlofça Antlaşması (1699) ile kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmeyi hedefleyen bir siyaset takip etti. Prut Seferi (1711) ile Azak'ın ele geçirilmesi üzerine Karadeniz'in, dolayısıyla da pâyitaht İstanbul'un güvenliğini yeniden sağlayan Osmanlıların sonraki hedefi Kutsal İttifak'ın zayıf halkası Venedik'in elinde bulunan Mora Yarımadası'nın fethiydi. Bunun için 1714'te Cumhuriyet'e savaş ilân edilmiş, başarılı bir sefer mevsiminde Mora'daki Venedik kaleleri ardı ardına düşmüştü. Ne var ki Osmanlı ricali, Venedik'in askerî gücünün zayıflığını doğru bir şekilde tahmin ederken Viyana'nın muhtemel tepkisini yanlış hesaplamıştı. Habsburg başkenti, müttefiki Venedik'i yalnız bırakmaya niyetli değildi; Osmanlı'nın harp ilânının haklı gerekçelerini ve Bâb-ı Âli'nin Habsburglarla barışı bozmak gibi bir maksadının olmadığını anlatıp Viyana'nın tarafsızlığını temin etmekle görevli Müteferrika İbrahim Ağa'nın çabaları meyvesiz kalmıştı.¹ Habsburgların Osmanlı-Venedik Harbi'ne dâhil olması savaşın seyrini İstanbul aleyhine değiştirdi. Mora'da kolay bir zafer kazanan Osmanlı ordusu, Macaristan cephesinde felaket yaşadı: Temeşvar (1716) ve Belgrad'ın (1717) kaybı Bâb-ı Âli'yi şartları son derece olumsuz olan bir antlaşma imzalanmaya zorladı.

Pasarofça Antlaşması'na (1718) göre Temeşvar Eyaleti, Belgrad Kalesi ve ona tâbi kaleler, Bosna'da Sava Nehri'nin sahillerindeki bazı kale ve

¹ Müteferrika İbrahim Ağa'nın elçiliği 1699 sonrasında Bâb-ı Âli'nin batı cephesinde Osmanlı karşıtı bir ittifakın oluşmasını önlemeyi hedefleyen siyasetinin bir uzantısıydı. 1711 Prut Seferi öncesinde Seyfullah Ağa, aynı misyonla Viyana'ya gönderilmiş ve başarılı olmuştu. Bkz. İsmail E. Erünsal, Kemal Beydilli, "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs: Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği [1711]", *Belgeler*, XXII/26, [2001]: s. 16, 17.

palankalar ile Küçük Eflâk, Habsburglara bırakıldı. Bu Osmanlı İmparatorluğu için toprak kaybindan daha fazlasını ifade eder. 1690'dan itibaren Habsburg tehdidine karşı Bâb-ı Âli'nin tahkim ettiği, Karlofça Antlaşması'ndan sonra yeni bir nizam verdiği askerî serhad iki sene içerisinde çökmüştü. Yeni sınırlar imparatorluğun çekirdek coğrafyasının yanı başından geçiyor, Rumeli Eyaleti, Habsburg İmparatorluğu ile komşu oluyordu. Diğer taraftan serhad kalelerinin elden çıkması bütün Rumeli'yi olduğu gibi, Osmanlı başkentini de güvenlik zaafiyeti içine düşürmüştü. Bu zaafiyet Bâb-ı Âli'yi sınırlarını, dolayısıyla da başkentini savunulabilir hale getirmek için Vidin ve Niş kalelerini birer serhad kalesine dönüştürmeye mecbur bıraktı. Elinizdeki makale bu dönüşümü Niş Kalesi ve garnizonu üzerinden ele alacaktır; önce Niş'in konumu ve önemi vurgulanacak, daha sonra kalenin ve nihayet garnizonun geçirdiği dönüşüm incelenecektir.

Niş'in Stratejik Önemi ve Osmanlı Fethi

Balkan coğrafyasının stratejik bir geçit yolu olan Morava Vadisi üzerinde Nişava Nehri sahilinde Keltler tarafından yeniden kurulan Niş (*Navissos*; Roma döneminde *Naissus*), MÖ 75'te Roma ordusu tarafından ele geçirildi. O tarihten itibaren güçlü bir garnizonla işgal edilen Niş Kalesi bölgede Roma askerî varlığının önemli bir üssü olurken, şehir de Roma barışı zamanı boyunca Balkanlarda zengin bir pazar merkezi halini aldı. Roma'nın Balkan fethini tamamlamasının ardından İstanbul (*Constantinopolis*) ve Belgrad (*Singidunum*) arasını kat etmek üzere inşa edilen askerî yolun (*Via Militaris*) üzerinde bir kavşakta bulunması Niş'in askerî stratejik değerini de arttırıyordu.² Nitekim Roma'nın dağılması Niş'in önemini azaltmadığı gibi, Slav istilas sırasında tamamen tahrip edilen kale, nehrin sağ yakasında yeniden kurulduktan sonra Aşağı Tuna bölgesinde Bizans İmparatorluğu'nun dayanak noktalarından birisi olarak kaldı.

Bizans hâkimiyetinin Balkanlarda çöküşü, Niş'i bu coğrafyada kurulan Sırp ve Bulgar prensliklerinin arasındaki mücadelede el değiştiren bir kale haline getirdi; bu askerî mücadele kaleyi zaman içerisinde zayıflatmıştı. Balkanlardaki parçalanmış siyasî yapı, Anadolu'nun batısında bir beylik kuran dinamik Osmanlı güçlerinin 1386'da Niş Kalesi'ni ele geçirmesini

² Constantin Jos. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Eine historisch-geographische Studie* [Prag: 1877], s. 22.

kolaylaştırdı. Ne var ki Niş, sonraki seneler içerisinde Balkan devletleri ve Osmanlılar arasında birkaç defa el değiştirdi. Macar Krallığı'nın Tuna'nın güneyinde giriştiği bir dizi askerî harekât bu minvalde belirleyici olmuştu. Osmanlılar ancak II. Mehmed'in saltanatının erken dönemlerinde, 1456'da Niş'i ve Morava Vadisi'ni nihaî olarak ele geçirdiler. Bu tarihten itibaren Rumeli'den Sırbistan'a yönelik Osmanlı fetihlerinde kale bir üs olarak kullanıldı.³

Niş'in kaderinin değişmesi de bu fetihler sonrasında vukû' buldu. Belgrad'ın 1521'de I. Süleyman tarafından ele geçirilmesi, sonraki on yıllar içinde serhaddin batıya, yani Macaristan'a doğru kayması sonucunda Niş iç ilde kaldı. Bunun bir neticesi olarak, serhaddeki kalelerin aksine, askerî devrimin gerektirdiği dönüşüm Niş Kalesi'nde yaşanmadığı gibi askerî stratejik önemini yitiren kale zamanın yıkıcı etkisine maruz kaldı. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısında Habsburg elçilerinin maiyetinde İstanbul'a yaptıkları yolculuklar sırasında şehri ve kaleyi gören gerek Reinhold Lubenau⁴ gerekse Stephan Gerlach⁵ Niş Kalesi'nin duvar ve istihkâmlarını harabe halinde bulmuşlardı. Lubenau ve Gerlach'tan yaklaşık bir asır sonra yazan Osmanlı seyyahı Evliyâ Çelebi'nin de Niş'e dair aktardıkları farklı değildir. Evliyâ Çelebi, Niş'in askerî ileri gelenleri arasında dizdarı yani kale komutanını saydıktan sonra kalede nefer bulunmadığını belirtir ve ekler: *Zirâ kal'ası şehir içinde hân-misâl bir taş binâdır*.⁶

Niş'in yeniden askerî stratejik önem kazanması Büyük Harp'te Osmanlı ordularının üst üste aldığı mağlubiyetlerle alâkalıdır. 1686'da Budin'in kaybı bir asırdan uzun bir süredir tahkim edilen imparatorluğun batı sınırındaki savunma sisteminin dağılmasına yol açmış, 1688'de Belgrad Kalesi'nin düşmesi ile Rumeli toprakları Habsburg askerî harekâtına karşı savunmasız

3 Tarihin erken dönemlerinden itibaren Niş hakkında bkz. Fehim Bajraktarević - [A. Popovic], "Nish", *The Encyclopaedia of Islam*, vol. VIII, 2nd Edition, [Leiden: 1995], ss. 56-57; Cevat Eren, "Niş", *İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, [İstanbul: 1967], ss. 293-298; Machiel Kiel, "Niş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 33, [İstanbul: 2007], ss. 147-149.

4 Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi-Osmanlı Ülkesinde 1573-1589*, c. I, çev. Turkis Noyan, [İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016], s. 132.

5 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, c. II, ed. Kemal Beydilli, çev. Turkis Noyan, [İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010], s. 841.

6 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c.I/5. Kitap, haz. Robert Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı vd., [İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2011], s. 188.

kalmıştı. Nitekim 1689'da Habsburglar Vidin ve Niş'i büyük bir direniş görmeden kolaylıkla ele geçirebilmişti. Fâzıl Mustafa Paşa'nın veziriazamlığa getirilmesinin yarattığı enerji Osmanlı ordusunun 1690'da bu kayıplarını hızla telafi etmesine imkân sağladı. Bu tarihten itibaren Osmanlı ve Habsburg kuvvetleri arasındaki muharebe ve kuşatmalar, Bosna cephesinde görece az sayıda askerden meydana gelen orduların çarpışmaları haricinde, Belgrad'dan Temeşvar'a uzanan coğrafyada vukû'buldu. Bunun tabîî sonucu olarak da Bâb-ı Âli, malî ve insani kaynaklarını öncelikle Belgrad ve Temeşvar'ı savunmak ve güçlendirmek için seferber etti. Bu durum Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da devam etti. Ancak Bâb-ı Âli, Habsburg sınırında derinlikli bir savunma hattına sahip bir askerî serhad inşa etmek üzere Niş Kalesi'nin çağın askerî gerekliliklerine göre modernizasyonu için de karar almıştı.

Niş Kalesi'nin Modernizasyonu

Niş Kalesi'ne ilk modern istihkâmlar kısa süreli Habsburg işgali sırasında yapıldı.⁷ Aceleyle inşa edilmiş olsalar bile bu tabyaların sağlamlığı, Osmanlıların takdirini kazanmıştı.⁸ Ancak sonraki yıllar içerisinde kalede yeni bir güçlendirme çalışması yapılmadı. Yukarıda bahsedildiği üzere Bâb-ı Âli, savaş senelerinde kısıtlı imkânlarını Belgrad ve Temeşvar kalelerinin güçlendirilmesi için kullanmış, Niş Kalesi ise ihmal edilmişti. İhmal o boyuttaydı ki Karlofça Antlaşması'nın mübadelesi ve diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması için İstanbul'a gönderilen Habsburg heyetinde yer alan Simperto günlüğüne şöyle yazmıştı: "...zaman içinde Türkler hiçbir şeyi tamir etmemişler; kale duvarları çökmüş, istihkâmlar yerle bir olmuş."⁹

Osmanlılar, Büyük Harb'in devlet nizamında, orduda ve bilhassa da maliyede yarattığı buhranın izlerini silmek için barışın ilânıyla birlikte tasarruf amaçlı tedbirler alırken serhad kalelerinin ve garnizonlarının

7 Paul Ricaut, *The History of the Turks beginning with the Year 1679* [Londra: 1700], s. 372.

8 Nazire Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa-Zeyl-i Fezleke [1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695] [Tahlil ve Metin]", [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012], s. 1311; *Anonim Osmanlı Tarihi [1099-1116/1688-1704]*, A haz. Abdülkadir Özcan, [Ankara: TTK Yay., 2000], s. 13, 14; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. I, haz. Abdülkadir Özcan, Y. Uğur, B. Çakır ve A. Z. İzgöer, [İstanbul: Klasik Yay., 2013], s. 391.

9 Abt Simperto, *Diarium, oder ausführliche curiose Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von dar wieder zuruck in Teutschland* [Augsburg: 1735], s. 313.

güçlendirilmesi için kapsamlı bir siyaset takip ettiler.¹⁰ Bâb-ı Âli, Niş Kalesi'nin modernizasyonu için de çok beklemeden harekete geçti. Habsburg sınırındaki Osmanlı savunmasına derinlik kazandırılması için 1701-1702 senesinde kalenin güçlendirilmesi hedefiyle çalışmalara başlandı. Kalenin modernizasyonu işi Lağımçıbaşı Frenk Mehmed Ağa'ya¹¹ havale edildi. Mehmed Ağa'nın yerinde hazırladığı plan, kale duvarlarıyla doğrudan bağı bulunmayacak şekilde hendeğin dışında dört tabya yapılmasını öngörüyordu; keşif bedeli ise 360.000 guruştan daha fazla hesap edilmişti. Bu meblağ, o seneki (Hicri 1113) Osmanlı bütçesinin harcamalar kaleminin %4'ünden biraz fazlasına tekabül ediyordu. Ancak savaşın bitimiyle alınan tasarruf tedbirleri nedeniyle Osmanlı maliyesi oldukça güçlü durumdaydı: Niş Kalesi'nin modernizasyonu için tahmin edilen masraflar 43 milyon akçenin üzerindeydi, fakat bütçe zaten 130 milyon akçe fazla vermişti.¹² Bir diğer ifadeyle Niş'in çağın savunma prensiplerine uygun bir hale getirilmesi için Osmanlı hazinesinde para mevcuttu. Fakat yine de modernizasyon çalışmaları durduruldu. Mehmed Ağa, Bâb-ı Âli'nin onay verdiği projeye göre işe koyulmuş ve eski kale duvarlarını yıktırıp hendek açtırmaya başlamıştı. Ancak Mehmed Ağa'nın işine kimseyi karıştırmayan ve bildiğini okuyan tavrı serhad ricalini küstürürken, modernizasyon çalışmalarının uzun seneler süreceğinin anlaşılması da Bâb-ı Âli'nin ucuz iş gücü olarak istihdam olunmak üzere seferber ettiği reyanın şikâyetlerinin artmasına neden olmuştu. Nitekim inşaata kış aylarında ara verildiğinde, aleyhindeki faaliyetlerin de etkisiyle Lağımçıbaşı Mehmed Ağa'ya işten el çektirildi. Böylece Niş Kalesi'nin modernizasyonu projesinden de vazgeçildi; Osmanlı başkenti, kalenin eski haliyle yeniden inşa edilmesine karar vermişti.¹³

10 Bâb-ı Âli'nin Karlofça Antlaşması'ndan sonra örneğin Habsburg sınırında yeni bir askerî nizam kurulmasına yönelik siyaseti için bkz. Ömer Gezer, "Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi [1699-1715]", [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016].

11 Habsburg elçisi Michael Tallmann'ın raporundan anlaşıldığı kadariyle Mehmed Ağa bir Fransız mühtedisiydi: *Nissa ist den vergangenen Sommer von einem renegirten franzosischen Ingenieur ziemlich an allen Orthen mit Steineren gemauert wurden.* [Niş, geçen yaz bir Fransız mühendis tarafından neredeyse bütünüyle taş duvarlarla çevrilmiştir.] Bkz. OeStA, Kriegsarchiv, HKR Akten Kr. 86, Exp. 1703 Mai 271: Tallmannische Relations anno 1703, fol. 12r.-15v.

12 Hicri 1113 senesinin Osmanlı bütçesi için bkz. *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, c. II, haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, [İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., 2006], ss. 247-258.

13 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c. I, s. 606.

Lağımçıbaşı Mehmed Ağa'ya askerî modernleşmenin öncülerinden biri payesini vereceksek, Niş Kalesi'nin modern istihkâmlarla güçlendirilmesi için hazırladığı projenin akim kalmasını da kolaylıkla Osmanlı taassubuna bağlayabiliriz. Ancak maliyet, işçilik ve zaman üçgeninde yaşanan sorunların erken modern dönemde bütün Avrupa'da hissedildiğini, böylesine büyük çaplı askerî inşaat projeleri söz konusu olduğunda bunların daha bariz bir hal aldığını da akılda tutmak gerek. Nitekim sınırın diğer tarafında Habsburglar, Arad Kalesi'nin modernizasyonu için 1699'da çalışmaya başlamışlar, fakat kaleyi orijinal plandaki hale getirebilmeyi ancak 1783'te Osmanlıların artık Macaristan için bir tehdit oluşturmadığı senelerde bitirebilmişlerdi.¹⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Bâb-ı Âli taassupla değil kendi önceliklerine göre hareket etmişti; Mehmed Ağa'nın hazırladığı plana göre çalışmalar devam ettiğinde kaybedeceği muhtemel zamanı bekleyememiş ve uzun seneler süreceği ortaya çıkan inşaatın 1699'dan itibaren vergi muafiyetleriyle şenlendirmeye çalıştığı bölgedeki reyanın sosyo-ekonomik şartlarını kötüleştirmesini, belki de bir kaçguna yol açmasını göze alamamıştı.

Bâb-ı Âli'nin bu tercihinin ne derece yanlış olduğu 1715-1718 Harbi'ndeki kayıplardan sonra, Rumeli'nin ve İstanbul'un güvenliği meselelerinde yarattığı askerî zaafiyetle birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkar. Nitekim bu zaafiyet Bâb-ı Âli'yi derhal harekete geçmeye mecbur bırakmış, Niş'e çekilen Osmanlı ordusunun insan gücünden faydalanarak kale hızla tamir edilmişti. İstanbul yolu üzerindeki önemli geçit noktasını koruyacak vasıflarda istihkâmların yapılması için de mimarlar görevlendirilmişti.¹⁵ Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra ise yeni sınır hattının askerî serhadde dönüştürülmesi için çalışmalara başlandı.

Devlet ricali, Niş ve Vidin'in birer serhad kalesi haline getirilmesi hususunda hemfikirdi. Daha önce bu iş için tayin edilen mimarların kale mimarisinden anlayan serhad ricali ile birlikte *her bir tabya ve makasları*

14 Mihai Georgita, "Der Festungsbau im westlichen Siebenbürgen im 18. Jahrhundert", *Festung und Innovation*, ed. Harald Heppner, Wolfgang Schmale, [Bochum: Verlag Dr. Dieter Winkler, 2005], s. 35, 36.

15 BOA, C.AS. 923/39903. Bu mimarlar arasından Lağımçıbaşı Mustafa Ağa Niş'e sermi-mar olarak tayin edilmiş ve Revan'ın fethinden sonra buranın tamiri için imparatorluğun İran serhaddine gönderildiği tarihe kadar Niş'te görev yapmıştı. Bkz. BOA, İE.TCT. 23/2478. Mustafa Ağa'nın yerine mimarlık fennindeki ve serhad kaleleri inşasındaki yetenekleri sebebiyle Lağımbağlayıcı Muhammed Ağa getirildi. BOA, AE.SAMD.III 62/6223.

birbirlerini gözedüp, bir dürlü mahzur ve kusûru kalmayacak ¹⁶ şekilde çizdikleri planlara uygun kaleler inşa edilmesi için onay verilmişti. Yapılan keşifler sonrasında kalifiye işçilik ücretleri de dâhil olmak üzere Vidin¹⁷ için 800.000, Niş için ise 360.000 guruşluk masraf çıkması tahmin ediliyordu. Osmanlı başkenti, Niş Kalesi'nin modernizasyonu için yapılacak harcamaları yakından takip etmek niyetindeydi. Evvela Bâb-ı Âli'nin itimadını kazanmış olan Muhsinzade Abdullah Paşa, Yeniçeri ağalığından alınarak Rumeli valiliğine getirildi.¹⁸ Aynı zamanda kalenin tamir ve tahkimi için nazır tayin edilen Niş Muhafızı Mehmed Paşa'dan da harcamaların dikkatle takip edilmesi ve tutulan defterlerin İstanbul'a gönderilmesi istendi. Masrafların azaltılması içinse nitelik gerektirmeyen ve basit kol gücüyle yürütülebilecek, hendek kazılması veya toprak çekilmesi gibi işleri yapmak üzere tımarlı sipahiler seferber edildi.¹⁹ Bâb-ı Âli, 243.000 m²'den daha büyük olacağı planlanan yeni kale duvarlarının bir yıl içinde tamamlanamayacağını öngördüğünden senede 120 iş günü çalışılarak toplam üç yıllık bir zaman dilimi içerisinde inşaatın bitirilmesini hedefliyordu.²⁰

Frenk Mehmed Ağa'nın akim kalmış projesinin bu kararın alınmasına bir etkisi olabilir; Bâb-ı Âli eski tecrübesinden ders çıkarmıştı. Ancak arşiv kayıtları Osmanlıların Niş'te yaptığı tamir ve tahkimatların üç yıldan da uzun sürdüğünü, bir başka deyişle kalenin modernizasyonun planlanan zaman içinde bitmediğini gösterir. Bunda işin doğası kadar, Bâb-ı Âli'nin *Engürüs serhadlerinde Belgrad mukâbilinde bir kal'a* olarak gördüğü

16 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c. II, s. 1153.

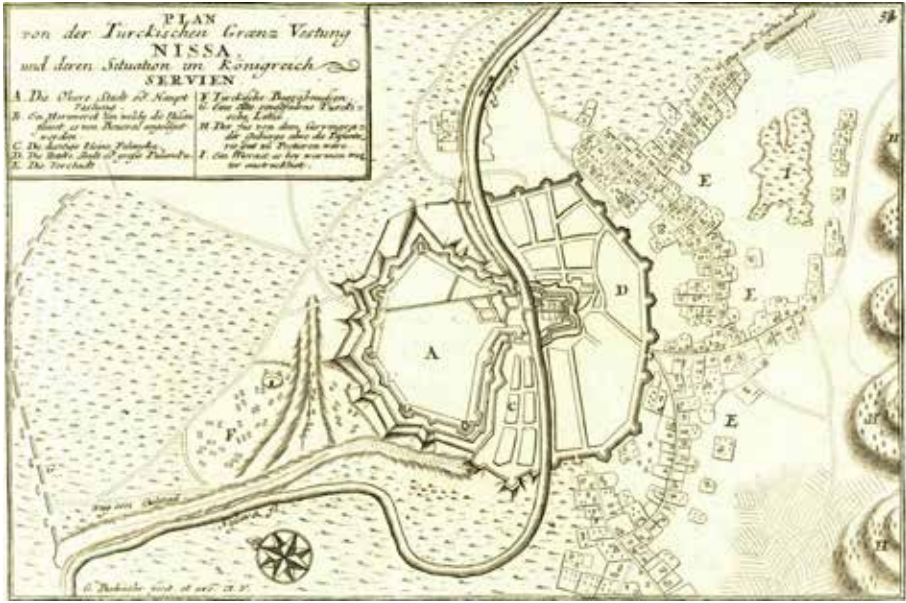
17 XVIII. yüzyılda Vidin Kalesi hakkında bkz. Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci* [İstanbul: Ötüken Yay., 2015].

18 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c. II, s. 1148.

19 Örneğin Anadolu ve Adana eyaletleri ile Rumeli Eyaleti'nde Avlonya, Delvine ve Selanik sancaklarının sipahileri 1720'de Niş Kalesi'nin modernizasyonunda çalıştırılmak üzere Abdullah Paşa'nın emrine verilmişti. Bkz. BOA, C.AS. 632/26667. Bâb-ı Âli'nin elindeki bir diğer ucuz iş gücü kaynağı ise bölgedeki cizyegüzar reaya idi. Bunlar ödemekle yükümlü oldukları cizyeden affedilmek karşılığında çalıştırılıyordu. BOA, AE.SAMD.III 192/18593.

20 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, c. II, s. 1153, 1154. Diğer taraftan sadece yeni istihkâmlar değil kalede istihdam edilecek garnizonun ihtiyaçları için de çeşitli askerî binalar yapılması gerekiyordu. Bu amaçla örneğin 1721'de bir zahire ambarı inşa edilmesi gerekmiş, uygun yer seçildikten sonra Niş'te bazı evlerin istimlak edilmesi gerekmişti. Zahire ambarının inşası ve gerekli istimlak işi, Niş Defterdarı Mustafa Efendi'ye havale edilmişti. BOA, C.AS. 215/20826.

Niş'in istihkâmlarını zamanın yıpratıcı etkisine, daha önemlisi kuşatma halinde düşman saldırısına karşı koyabilecek sağlamlıkta yapmak istemesi etkiliydi.²¹ Nitekim 1725'te Niş Kalesi'nin modernizasyonun tamamlanması için Rumeli'de sağ kol ve sol kol sancaklarının sipahilerinden başka Selanik, İlbasan, Yanya, Alacahisar ve Avlonya'dan da sancak askerleri çalıştırılmıştı.²² Yapılan çalışmalar sonrasında Niş Kalesi, kale mimarisinin çağdaş görünümüne sahip olmuştu.

Türk Serhad Kalesi Niş'in Planı, G. Bodenehr²³

Gabriel Bodenehr tarafından, muhtemelen XVIII. yüzyılın başında Avrupa'da dolaşan benzerlerinden istifade edilerek hazırlanmış plana göre Niş'te asıl savunma unsurları nehrin sağ yakasında bulunuyor, daha açık bir ifadeyle tarih itibariyle Habsburgların elinde bulunan Belgrad Kalesi'ne

²¹ BOA, İE.AS. 84/7564.

²² BOA, AE.SAMD.III 35/3323.

²³ "İsveç Krallığı Arşivi Dijital Kütüphanesi", https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0004797_00001 [Son erişim: 27.07.2018].

bakıyordu. Burada büyük kaleden (A) başka bir de ayrı bir bölme halinde küçük bir palanka (C) mevcuttu. Kalenin bu yakasında, planda Türk mezarlığı olarak işaretlenmiş (F) düzlüklerin kuzeyinde 1683-1699 Harbi'nden kalma eski savunma mevzileri (G) vardı. Nehrin karşı yakasında, şehrin İstanbul'a bakan tarafında ise daha basit surlar ve tabyalarla korunan büyük bir palanka (D), kale ile Niş'in varoşunu (E) ayırıyordu. Bodenehr, haritanın sağ kenarındaki yükseklikler için (H) buralara piyadenin konuşlanabileceği açıklamasını düşmüştü. Osmanlılar, nehrin bu yakasından gelecek bir saldırıda kalenin kolay hedef olmaması için iki yaka arasındaki bağlantıyı kuran köprüyü savunmak üzere etrafını saran bir hendekle ayrıca korunan bir boynuz tabya (B) inşa etmişlerdi.

Bodenehr, plana düştüğü notta bu boynuz tabyanın Bonneval tarafından yapıldığını işaret eder. Osmanlı arşiv kaynaklarından bu bilginin doğruluğunu ispat edemiyoruz. Bilindiği üzere Alexander Bonneval, 1729 yazında Bosna'ya gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'na iltica etmek, bilgisini ve tecrübesini padişahın emrine vermek istediğini bildirmişti. Ancak Bâb-ı Âli, bu firariyi kabul etmekte aceleci davranmamış, uzun bir süre Saraybosna'da misafir tutmuştu. Bu süre zarfında Avrupa basınında Bonneval'in Osmanlı hizmetine girdiği hakkında haberler çıkmaya başlamıştı. Nitekim *Mercurii Relation* gazetesinde Viyana mahreçli olarak Bonneval'in Müslüman olarak padişahın hizmetine girdiği ve serhaddeki kalelerin, bilhassa da Niş ve Vidin'in tahkimatlarını güçlendirmek üzere tayin edildiği haberi çıkmıştı.²⁴ Fakat İstanbul'da Bâb-ı Âli'den istihbarat almayı başaran elçiler, başkentlerine gönderdikleri raporlarda bu gibi haberleri yalanlıyordu. Yine de Bosna'daki zorunlu ikameti sırasında Bonneval'in eyaletteki bazı istihkâmların iyileştirilmesi için planlar hazırladığı biliniyor.²⁵ Şayet varsa Bonneval'in Niş Kalesi'nin modernizasyonunda nasıl bir rolü olduğu hakkında daha fazla şey söylemek mümkün değil.²⁶

24 *Mercurii Relation oder ordentliche wochentliche Post-Zeitungen*, no. 50, 10 Aralık 1729.

25 Uğur Demir, *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi: Humbaracı Ahmed Paşa [1675-1747]* [İstanbul: Yeditepe Yay., 2016], s. 23, 26.

26 Esasen bu boynuz tabya henüz 1719'da Bodenehr'in işaret ettiği yerde bulunuyordu. Virmond'tun elçilik maiyetinde bulunan Habsburg askerî mühendis Otto Friedrich von Öbschelwitz, Belgrad'dan İstanbul'a yollar ve Osmanlı istihkâmlarına dair raporunda bu tabyadan açıkça bahseder. Bkz. OeStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Turcica 184, Konv.1, fol. 142v.

Surlar, tabyalar ve diğer istihkâmlar bir kalenin gücünün ancak bir kısmıdır; kaleyi savunacak yeterli sayıda asker olmadıkça tek başına bir anlam ifade etmezler. Bâb-ı Âli, kalenin modernizasyonu ile birlikte elbette Niş garnizonuna nizam verilmesini de gündemine almıştı. 1717 öncesinde Niş Kalesi'ndeki Osmanlı askerinin sayısı göz ardı edilecek kadar azken, Belgrad'ın kaybindan sonra ordunun Sofya'ya çekilmesi sırasında, bu önemli geçidi korumak için çok sayıda asker kalede bırakılmıştı. Niş'te mevcut askerlerin iaşesi için tutulmuş Ekim 1717 tarihli bir deftere göre kalede 2.490'ı ortalı, 1091'i yamak olmak üzere 3.581 Yeniçeri, 354 cebeci, 137 topçu, 100 arabacı, 1.141 Kapıkulu sipahisi ve 1.331 silahdar bulunuyordu. Sayılan bu 6.644 Kapıkulu askerinin yanı sıra yerli kulu asker ve mîrî leventlerin mevcudu yaklaşık 2.000'di. Bu mevcudun içinde Niş Kalesi garnizonunun savaş öncesinde kayıtlı 273 neferi de vardı. Bunlardan başka Tırhala, Ohri, İlbasan gibi yerlerden yazılmış leventler ile Tahir Paşa, Hüdaverdi Paşa ve Ahmed Paşa'nın kapı halkları ile beraber toplam 6.500 asker daha Niş'i muhafaza etmek üzere geride bırakılmıştı. Niş civarındaki bazı palankalarda da 1.400'e yakın Osmanlı askeri istihdam ediliyordu. Bu sayılar toplandığında ortaya çıkan yekûn 15.000'i Niş Kalesi'nde, yaklaşık 1.400'ü de etrafındaki kale ve palankalarda olmak üzere 16.486 neferin bu stratejik kaleyi savunmak üzere ayrıldığını gösterir.²⁷

Antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte savaş halinde alınmış bu geçici tedbirin yerine Niş Kalesi'nin muhafazası için garnizona nizam vermeye başlandı. Garnizon için asker yazımı süreciyle beraber bölgenin vergi kaynakları yerli kulu askerlerinin mevaciplerine tahsis edilmek üzere ocaklık haline getirildi. Bunun için evvela Niş ve etrafındaki vergilendirilebilir nüfusun ve sair gelir kaynaklarının tespit edilmesi gerekiyordu. Niş gümrüğü, nefsi-i Niş cizyesi, civardaki mukataalar ve bölgedeki köy ve kasabaların cizyesinden ocaklık olarak tahsis edilen miktar 59.800 guruştü.²⁸ Bu miktarın asker olarak karşılığı ise 2.512 neferdi.²⁹ Ancak Niş'in etrafındaki kale ve palankalarla birlikte bir savunma ünitesi oluşturduğunu düşünürsek Bâb-ı Âli'nin bu sayıya ayrıca 2.000'in üzerinde bir asker mevcudunu daha eklediğini hesaba katmamız gerekir. Nitekim Aralık 1723 tarihli yoklamaya

27 BOA, D.BŞM.d. 1337.

28 BOAA, C.ML. 240/10014.

29 BOA, D.BŞM.d. 1468.

göre Niş Kalesi'nin etrafındaki tâbi kale ve palankalardaki asker sayısı beş yıl öncesine göre neredeyse iki katına çıkmıştı.³⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun serhad kalelerinde sadece yerli kulu asker bulunmaz, kalenin stratejik önemine ve Bâb-ı Âli'nin tehdit algısına göre değişen sayıda Dergâh-ı Âli Yeniçerisi de nöbet usulüyle muhafız asker olarak gönderilirdi. Osmanlı-Habsburg serhaddinde 1715-1718 Harbi'nin izlerinin silindiğini varsayabileceğimiz bir dönemde, Hicri 1139 (1727-1728) senesinde Niş Kalesi'nde 803 Dergâh-ı Âli Yeniçerisi bulunuyordu.³¹ Bu sayı, aynı tarihte imparatorluğun diğer serhad kalelerindeki Kapıkulu Yeniçerilerinin mevcudu ile birlikte düşünüldüğünde anlam kazanır.

KALE	BÖLGE	MEVCUT
Niş	Habsburg serhaddi	803
Vidin	Habsburg serhaddi	2180
Azak	Rus serhaddi	2370
Bender	Rus serhaddi	1765
Hotin	Rus serhaddi	1398
Özü	Rus serhaddi	921
Revan	İran serhaddi	1559
Tiflis	İran serhaddi	1564
Bağdad	İran serhaddi	1243
Girit (Kandiye, Hanya ve Resmo)	Akdeniz serhaddi	1529

Hicri 1139 (1727-1728) Senesinde Bazı Serhad Kalelerinde Kapıkulu Yeniçeri Sayısı³²

Eldeki veriler bir araya getirildiğinde, Bâb-ı Âli'nin Niş Kalesi'nde ve Niş'e tâbi kale ve palankalarda yerli kulu neferi ve Dergâh-ı Âli Yeniçerileri ile birlikte toplam 5.459 kişilik bir askerî kuvvet istihdam ettiği anlaşılıyor. Bu toplama serhad kalelerine muhafız olarak gönderilen Kapıkulu sınıfından

30 1723 yoklaması için bkz. BOA, D.BŞM.d. 1467. Bu kale ve palankalardan bazıları şunlardır: Alacahisar, Banapalanka, Aleksiniç, Razena, Ürgüp, Leskofça, Kurşunlu, Musapaşa Palankası, Garsuşa, Şchirköy. Aynı bölgede 1718'de sadece 1191 nefer vardı. Bkz. BOA, KK.d. 4759.

31 BOA, D.BŞM.d. 1600.

32 BOA, D.BŞM.d. 1600.

cebeci, topçu ve top arabacıları da eklediğimizde sayının biraz daha artacağı muhakkaktır.

Bâb-ı Âli'nin kalede yaptığı modernizasyon çalışmalarına ve garnizona verilen nizama karşın Niş Kalesi, Osmanlı-Rus/Habsburg Harbi sırasında, 1737'de Habsburg ordusu tarafından ele geçirildi. Bilindiği üzere savaşın seyri Viyana için son derece kötü devam edecek, Vidin ve Banaluka önünde kaybeden Habsburg ordusu 1739'da Belgrad'dan da çekilmek zorunda kalacaktı. Osmanlıların savaşı kazanmış olmalarına rağmen Niş Kalesi'nin niçin düştüğünü izah etmek gerekir. Soru Osmanlıların kalelerini nasıl kaybettiği olunca, Osmanlı askerî mühendisliğinin ve mimarlığının çağın gerisinde olduğunu iddia eden hazır cevaplar verilir. Ancak Niş örneğine görüldüğü gibi Osmanlılar serhad kalelerini çağın askerî ihtiyaçlarını karşılayacak hale getirebilmişlerdi. Şu halde cevabı başka yerlerde, özellikle de Osmanlı askerî ve malî yapısının kronik sorunlarında aramak gerekebilir.

Bâb-ı Âli, serhad kullarının askerliğin gerektirdiği vasıfları taşıyıp taşımadığını kontrol edecek bir bürokratik mekanizmaya sahip değildi. Hangi sıklıkla yapılırsa yapılsın yoklamaların Bâb-ı Âli'nin istihdam etmeyi istediği savaşıma gücü ve kudretine sahip olmayan askerlerin defterden silinmesine ve yerlerine zinde asker yazılmasına yardımcı olmadığı gerçektir. Böyle durumlarda iş cemaat ağalarının ya da muhafız paşaların insaf ve dikkatine kalıyordu. Örneğin Niş Muhafızı Hüseyin Paşa, 1726'da kaledeki top arabacılarının çoluk çocuk ve ihtiyar kimseler olduğunu ve savaşta iş göremeyeceklerini İstanbul'a bildirmişti.³³ Bunların yerine yeni askerler yazıldığı halde, ulufeleri çoğu zaman ocaklıklarını işleten ağalarının ellerinde eriyen neferlerin başka iş tutmaları veya firar etmeleri de garnizonun gücünü azaltan başka sebeplerdi.

Son olarak şunu eklemek gerekir: Serhad kalelerinin -şayet varsa- mimarisindeki zayıflıklar kadar, garnizonun yapısı (asker sayısı ve mühimmat) ve bu yapıyı korumayı başaracak bir askerî bürokrasinin eksikliği de oldukça önemlidir. Keza her şey mükemmel olsa bile yardım almayan bir kalenin teslim olması mukadderdir. Harp tarihi, bunun örnekleriyle doludur.

33 BOA, C.AS. 165/7255.

AVUSTURYA GÜMRÜK KAYITLARINDA OSMANLI TÜCCARLARI: MİTROVIÇ (1719-1724)

Prof. Dr. Numan Elibol

(Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü)

Avusturya'nın daha XVII. yüzyılın ikinci yarısında, döneme hâkim olan merkantilist yaklaşımların bir uzantısı olarak, Osmanlı coğrafyası ile yapılan ticareti yeniden yapılandırmak ve kendi lehine bir tablo ortaya çıkarmak için teşebbüslerde bulunduğu bilinir.¹ Bu teşebbüsler, 1667 yılında kurulan ilk Oryantal Şirketi ile belirgin bir hal almıştır. Ancak Avusturya'nın Osmanlı topraklarıyla yapılan ticareti canlandırma teşebbüslerinde, Osmanlı Devleti ile 1718 yılında imzalanan Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın bir dönüm noktası olduğu da sır değildir. Bunu teyit eden en önemli adım da *Privilegierte Orientalische Kompagnie* adıyla kraliyet imtiyazlarını haiz ikinci bir Oryantal Kumpanya'nın kurulması idi. 1719 yılında kurulan ve faaliyetlerine 1734 yılına kadar devam eden bu ikinci şirket, ağırlıklı olarak Balkanlar'a yönelmiş ve Tuna güzergâhındaki ticareti tamamen tekeline almıştı.² Bu tekel kara yoluyla yapılan ticareti de kapsamakta; şirket mensubu olmayanların faaliyetleri kaçak sayılmaktaydı.³

Avusturya'nın kararlılığına rağmen, Pasarofça Anlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan yeni süreçten arzu edilen sonuçlar elde edilememiştir. İstanbul ile birlikte şirketin en önemli faaliyet merkezlerinden biri olarak görülen Belgrad'da mahalli tüccarların rekabeti savuşturulamamış⁴;

1 Kapsamlı bilgi için bkz. Numan Elibol, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Avusturya'nın Doğu Ticareti", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, (2005): ss. 23-50; Boro Bronza, "Austrian Trade Towards the Ottoman Empire and Asia During the 18th Century", *Journal of Historical Researches*, 27 (2016): ss. 141-149

2 Bronza, a.g.m., s. 141, 142.

3 Pickl, "Österreichs Stellung im West-Ost Handel vom XVI. bis zur Mitte des XVIII. Jahrhunderts mit besonderer Berücksichtigung des Handels mit dem Südosten", *Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich*, Jahrgang IV, Jahrgang IV, 2, (1981): s. 46

4 Jovan Pešalj, "Making a Prosperous Peace: Habsburg Diplomacy and Economic Policy at Passarowitz", *The Peace of Passarowitz, 1718*, Ingraio, Charles et.al. (ed.), (Purdue Univ. Press,

Doğuya arzu edilen ölçüde ihracat yapılamamıştır.⁵ Diğer yandan Osmanlı tüccarlarına sağlanan gümrük avantajı pratikte Avusturya tüccarlarına teşmil edilememiştir. Zira Osmanlı tüccarları sadece malın değeri üzerinden tahsil edilen %3'lük gümrük ve %2'lik masdariye resmi ile vergilendirilirken Avusturya tüccarlarının ödediği vergiler bunlarla sınırlı kalmamıştır.⁶

Osmanlı tüccarları açısından bakıldığında, Pasarofça Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan dönemin iyi değerlendirildiğini ve Avusturya topraklarındaki faaliyetlerin hız kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim anlaşmanın imzalanmasını takip eden yıllarda Osmanlı tebaasından olan tüccarlar Avusturya topraklarına akın etmişler; Avusturya iç ticaretinde daha fazla söz sahibi olmuşlardır.⁷ Kendi tüccarlarını korumak isteyen Avusturya yönetimi de 1725 yılına gelindiğinde, belirlenen pazar yerleri dışında ve perakende olarak ticaret yapan Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerini yasaklama yoluna gitmiş; kurallara uymayanlar hakkında da mallarına el koyma cezası getirmiştir.⁸ Ancak bu sefer de Avusturya topraklarındaki toptan ticaretin denetimi Osmanlı tüccarlarına geçmeye başlamıştır. Üstelik Osmanlı tüccarlarının Habsburg topraklarına ithal ettikleri Osmanlı ve İtalyan menşe'li malların miktarında artış yaşanmış; buna mukabil Osmanlı topraklarına ihraç ettikleri Avusturya menşe'li malların miktarı sınırlı kalmıştır. Yapılan ticaret de Avusturya'nın aleyhine gerçekleşmiştir.⁹

Bu araştırma, yukarıda genel çerçevesi çizilmeye çalışılan tablonun, Pasarofça Ticaret Anlaşması'nı (1718) takip eden dönemde artık Avusturya hâkimiyetine girmiş yerleşim yerleri ve sınır gümrüklerine nasıl yansıdığını ortaya koymak; yapılan tesbitlerin ne derece geçerli olduğunu anlamaya

2010), s. 148.

5 Heinrich Ritter von Srbik, *Der Staatliche Exporthandel Österreichs* (Wien und Leipzig: 1907), s. 306.

6 Pickl, a.g.m., s. 46.

7 XVIII. Yüzyılda Avusturya'nın ticaret hayatında söz sahibi olan Osmanlı tüccarlarıyla ilgili bkz. Numan Elibol, "XVIII. Yüzyılda Avusturya Topraklarında Faaliyet Gösteren Osmanlı Tüccarları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 15, (2004): ss. 59-112.

8 Hrvoje Petrić. "The Navigation and Trade Agreement of 1718 and Ottoman Orthodox Merchants in Croatia and the Military Border", *The Peace of Passarowitz, 1718*, Ingrao, Charles et.al. (ed.), (Purdue Univ. Press: 2010), s. 184.

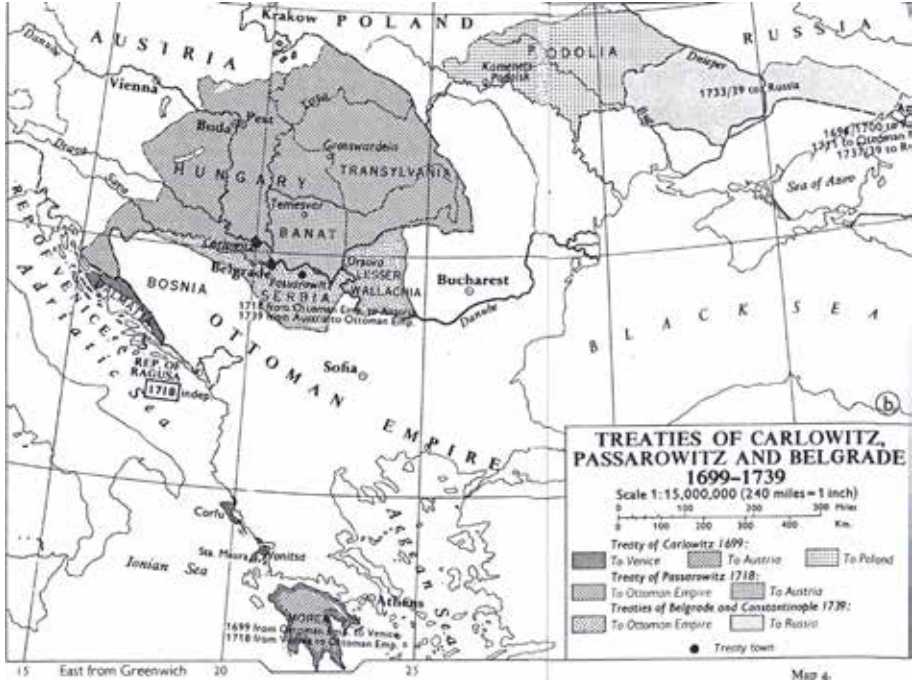
9 Srbik, a.g.e., s. 307.

çalışmaktadır. Araştırmanın kaynak malzemesi, araştırma dönemi boyunca Avusturya (Habsburg) hâkimiyetinde bulunan Mitroviç'e ait *dreissigst* gümrük kayıtlarıdır.

Araştırma bölgesi, ulaşım ve ticaret imkânları bakımından avantajlı bir konuma sahip olan ve kara ve su yollarının kesiştiği bir noktada bulunan Mitroviç'tir. Burası Osmanlı idaresi altındayken Sirem Sancağı'nın merkezi ve önemli bir yerleşim yeri iken; Avusturya hâkimiyetine girdikten sonra, Slavonya askerî bölgesi içerisinde yer almıştır.

Avusturya'nın Osmanlı sınırlarında XVI-XVIII. yüzyıllarda kademeli olarak tesis ettiği askerî sınır hattı (*Militärgrenze; Grenzkordon*), ülkenin güney ve doğu sınırları boyunca 1800 km'lik bir uzunluğa ulaşmıştır. Başlangıçta askerî ve savunma nitelikli olan sınır şeridinin fonksiyonlarından bir tanesi, savaş zamanlarındaki temaslarla veya barış zamanlarındaki ticaret faaliyetleriyle yayılması muhtemel salgın hastalıkların kontrol edilmesi olmuştur. Daha 1570 yılında bu maksatla nizamnameler çıkarıldığı bilinmektedir. Ancak nihai halini ancak Pasarofça Anlaşması'ndan sonra ve Türklere karşı Una, Sava ve Tuna güzergâhlarında yapılan sınır düzenlemelerinden sonra almıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren, askerî sınır hattında *dreissigstamt* adıyla gümrük noktaları da teşkil edilmeye başlanmıştır. Bu gümrük noktalarına, vergi tahsilinden başka, kaçak ticareti engelleme mükellefiyeti de verilmiştir.¹⁰

10 Xenia Havadi. "Die Österreichische Militärgrenze: Staatliche Kontrolle der Grenze im Absolutischen Zeitalter", *Geographia Napocensis*, Annul III, Nr. 2, 2009, s. 69, 74-75, 77.

Harita 1. Karlofça (1699), Pasarofça (1718) ve Belgrad Anlaşmaları (1739)

ve Osmanlı-Avusturya Sınırı

Kurat, A. N., Bromley, J. S., "The Retreat of the Turks, 1683-1730", in: *A History of the Ottoman Empire to 1730*, M. A. Cook (ed.), (Cambridge Univ. Press: 1976), s. 196, 197.

Harita 2. XVIII. yüzyılın İkinci Yarısında Avusturya Askerî Hattı

Havadi, Xenia, “Die Österreichische Militärgrenze: Staatliche Kontrolle der Grenze im Absolutistischen Zeitalter”, *Geographia Napocensi*, Annul III, Nr. 2, (2009): s. 71.

1. Gümrükler

Araştırmaya kaynak teşkil eden veriler, yukarıda temas edildiği gibi Avusturya'nın askerî sınır bölgesi üzerinde yer alan ve *dreissigst* adı verilen gümrük noktalarından biridir. Bu nedenle, zikredilen verginin ortaya çıkışı ve tatbikiyle ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır; ancak ondan önce, XVIII. yüzyıla girerken Avusturya gümrüklerinin durumuna genel olarak değinmekte fayda vardır. Avusturya'da gümrüklerle ilgili olarak XVIII. yüzyıla girerken mevcut dağınık yapının giderilmesi yönünde adımlar atıldığı; VI. Karl (1711-1740) döneminden itibaren bir standartlaşma sürecinin başlatıldığı ve bu sürecin Maria Therese döneminde de (1740-1780) devam ettiği bilinir.

XVIII. yüzyılda Avusturya'nın tarihi kraliyet toprakları ticarî mülhazalarla birleştirilmiş ve taksim edilmişti. Daha erken tarihlerde Avusturya (Habsburg) hâkimiyetine girmiş Alman kalıtsal topraklarıyla beraber, gümrük bölgeleri ve bu bölgelerle ilgili gümrük düzenlemelerinin yapıldığı tarihler şöyledi: *Nieder- und Oberösterreich* (1725), *Böhmen* ve *Glatz* (1737), *Mähren* (1731), *Schlesien* (1739), *Innerösterreich* (Steiermark, Kärnten, Krain ve Küstenland) (1766) ve *Tirol* (1780). Trieste ve Fiume ise *serbest liman* statüsünde idi. VI. Karl (1711-1740) Macaristan'ı, Pasarofça Barış Anlaşması'ndan (1718) Belgrad Barış Anlaşması'na (1739) kadar kısmen Habsburg hâkimiyeti altında kalan Banat, Hırvatistan-Slovenya ve Sırbistan ara gümrük bölgeleri (*Zwischenzoll-Linien*) ile ayırmış oluyordu. Toplamda 10 gümrük bölgesi ve iki *serbest liman* kentini kapsayan ve monarşi genelinde yönetimi Ticaret Meclisi'ne (*Hofkommerzienrat*) bırakılan bu topraklar, Karl'ın (1711-1740) gümrük yönetiminin de coğrafi sınırlarını çizmiş oluyordu.¹¹

Avusturya ve Macar toprakları arasındaki gümrük bölgeleri daha XV. yüzyılın ikinci yarısında, Kaiser III. Friedrich (1452-1493) ve *König* Mathias Corvinus (1458-1490) zamanında ayrıışmıştı. Gümrük tahsil noktaları ilk zamanlar sınır bölgelerinden ziyade, daha iç kesimlerdeki ticaret yolları, suyolları, önemli geçitler, ordu güzergâhı ve pazar bölgelerinde oluşturulmuştu. Tahsil edilen vergilerin bir kısmı, belirli ailelerin kontrolündeki özel vergilerdi.

¹¹ Rudolf Sieghart, *Zolltrennung und Zollenheit: Die Geshichte der Österreichisch-Ungarischen Zwischenzoll-Linie*, Manzsche K.u.K. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, (Wien: 1915), s. 5.

Aralarında sınır noktalarında tahsil edilenler de bulunan bu vergilerden bir kısmı ise XVIII. yüzyıl ortalarında bile varlığını devam ettirmekteydi. Ancak Avusturya'da I. Leopold (1658-1705), I. Joseph (1687-1711; 1690-1711) ve VI. Karl (1711-1740) dönemlerinde, kademeli olarak bazen kaldırıldı, bazen vergilerde indirime gidildi; bazen de lordlara ait feodal vergiler krallık sınırları içine sokularak müstakil bir gümrük hattı oluşturulmaya çalışıldı. Macaristan'da ise daha Mathias Corvinus (1458-1490) zamanında, feodal zümrelerin gümrük imtiyazları ellerinden alınıp kraliyet gümrüklerine ilhak edilirken, ülkenin iç kesimlerindeki de lağvedilmişti. Habsburglar da kraliyetin gümrükler üzerindeki bu tasarrufunu kabul etmek zorunda kaldılar.¹²

Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yakın sınır gümrüklerinin homojen bir yapısı olduğu ve iç kesimlerdeki gümrüklerle aralarında paralellik olduğu söylenebilir. Pasarofça Antlaşması (1718) sonrası Sırp topraklarının Habsburg hâkimiyetine geçmesi ve burada yeni bir idarenin tesis edilmesiyle Belgrad, Sırbistan topraklarındaki gümrük yönetiminin merkezi haline geldi. Sırp toprakları içerisinde tahsil edilen gümrük vergileri, Avusturya hâkimiyetine sonradan giren diğer topraklardakilerden pek farklı olmadığı gibi; erken devirlerde Habsburg hâkimiyetine girmiş kalıtsal topraklardakilerden de farklı değildi. Monarşi genelinde ticaret eşyasının vergilendirilmesinde oranlar, malın Habsburg ticaret ve maliyesi için ettiği öneme veya taşıdığı maddi değerine göre, %0,1'den başlayıp %40'a kadar çıkabilmekteydi. Ancak Osmanlı tüccarları için bu oran %3'tü. Pasarofça Ticaret Antlaşması'ndan (1718) sonra Habsburg tüccarları kendi topraklarında çoğu mal için Osmanlı tüccarlarına kıyasla %1-2 daha düşük oranlarda gümrük ödeseler de mallarını başka bir noktaya, meselâ Sırbistan toprakları dışındaki bir panayıra göndermeleri halinde, başka vergiler de ödemek durumundaydı. 1731 yılında Macaristan'da ve monarşi sınırları içine yeni katılan topraklarda sözü edilen farklı vergilerin yerine, ithal veya ihraç malı olup olmadığına bakmaksızın %6'lık sabit bir vergi kondu ve mevcut durum bir nebze iyileştirilmiş oldu.¹³

12 Sieghart, a.g.e., s. 4, 5.

13 Miloš Đorđević and Slaviša Nedeljković. "Commerce and Customs Service Ottoman-Habsburg Border in the First Half of the 18th Century", *Philosophy, Sociology, Psychology and History*, vol. 17, no. 2, s. 128, 29.

XVIII. yüzyılda Avusturya topraklarında tahsil edilen ve kayıtları günümüze ulaşan gümrük noktaları (idareleri) ve vergi çeşitleri arasında en meşhurlardan birisi, *dreissigst* adıyla anılan gümrük noktaları ve vergileridir. *Dreissigst (tricesima)* vergisi, Geç Orta Çağlara girerken Macar kralları tarafından vazedilmiş olan ve malın değeri üzerinde 1/30 oranında tahsil edilen bir gümrük vergisidir. Bu verginin tahsiliyle ilgili ilk uygulamalar XII. yüzyıl sonları ve XIII. yüzyıl başlarına kadar geri götürülmüştür.

Macar kralı I. Karl (Károly Róbert: D. 1288-Ö. 1342), borçları ve rehinleri nedeniyle azalan gelirlerini yükseltmek amacıyla, egemenlik haklarını (*Regalien*) yeniden düzenlemeye ve genişletmeye karar vermiş; düzenli ve arızî vergilerin yanı sıra eski köprü ve yol vergilerinin yerini alacak yeni bir dış ticaret vergisi olarak *dreissigst* vergisini koymuştur. Bu *regallerin* ilk izleri, Kral III. Bélas'ın (1172-1196) idaresinin son yıllarına kadar götürülmüştür. XII. yüzyılda iç ticarete dair bir vergi olan pazar vergisinin (*Marktgebühr*) tarhı da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Ancak ilk olarak I. Karl bu gelir kaynağının değerini keşfetmiş ve yol vergilerinin aksine herhangi bir telâfiye ihtiyaç duymayan *dreissigst* vergisini, çıkardığı nizamnamelerle tahkim etmiştir.¹⁴

XIII. yüzyıl başlarında II. Andrew'in (yön. 1205-1235), Lébény'deki Benedikten manastırına bağlı topraklardan gelen şarap ve gıda maddeleri için *dreissigst* muafiyeti getirdiği; ancak aynı verginin başka gümrük noktalarında tahsil edilemeye devam ettiği bilinir. Yüzyılın ilk yarısında Macaristan'daki gümrük noktaları, aralarında iç kesimlerdeki şehirlerin de olduğu ülkenin muhtelif noktalarına dağılmış haldedir. XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte söz konusu vergi yabancı tüccarlardan da tahsil edilmeye başlanmıştır.¹⁵ Başlangıçta sadece Macaristan'a ithal edilen ürünler *dreissigste* tâbi iken, kral Zigismund'un 1405 yılındaki kanunuyla aynı vergi ihraç ürünlerine teşmil edilmiştir. Ancak soyluların ve kraliyet şehirleri sakinlerinin kendi şahsî kullanımlarına tahsis edilen mallar bu vergiye tabi değildirler. Şehirler,

14 Fischamend, Christa Eggendorfer. "Der Grenzüberschreitende Wirtschaftsraum in der frühen Neuzeit dargestellt am Weinbau der Stadt Bruck a.d. Leitha", *Burgenländische Heimatblätter*, 61. Jahrgang, Heft Nr. 2, (Eisenstadt: 1999), s. 111.

15 Balázs Nagy, "Old Interpretations and New Approaches: The 1457-1458 Thirtieth Customs Register of Bratislava", *Finance in Central Europe during the Later Middle A.g.e.s*, Roman Zaoral (ed.), (New York: Palgrave Macmillan, 2016), s. 192.

pazarlar ve lordların tasarrufundaki yerler ile Tuna Nehri'nin güvenliğini sağlayan asker vb. guruplar da aynı vergiden muaf tutulmuştur.¹⁶

Gümrük noktalarının teşekkül etmesinde ana ticaret yollarının etkili olduğu; buna bağlı olarak da gümrük noktalarının Estergon (Gran), Győr (Raab), Buda (Ofen), Trnava ve Zagreb gibi, işlek ticaret yollarına yakın yerlerde kurulduğu görülmüştür. Ancak benzer gümrük noktaları, Viyana başta olmak üzere, Tuna hattı boyunca batıdaki önemli merkezlere uzanan kara yolu güzergâhlarında da kurulmuştur.¹⁷ 1700'ler civarında, Tuna'nın kuzeyinde yer alıp büyük ölçüde Slovakya topraklarını kapsayan ve *cisdanubisch* olarak adlandırılan bölge içerisindeki gümrük noktaları Pressburg (Pozsony; Bratislava), Wartberg (Senec), Bösing (Bazin; Pezinok), Tyrnau (Nagyszombat), Freistadt (Fryšták), Neustadt, Trentschin (Trencsen), Puchov (Puhó), Sillein (Zsolna; **Žilina**), Turdossin (Tvrdošín; Twardoszyn), Neusohl (Banská Bystrica; Besztercebánya), Lewenz (Léva), Stampfen (Stupava), St. Johann¹⁸, Sassen, Skalitz (Szokolca; Skalica), Szenitz (Szenice; Senica), Gairing (Gajar; Gajára) ve Hof a.d. March (Schloss Hof) ve Perceptoratus Moravicalis'ten¹⁹ oluşuyordu. *Transdanubisch* olarak adlandırılan ve Tuna Nehri'nin güneyinde yer alan gümrükler ise ağırlıklı olarak Macaristan'ın batısı ile Avusturya'nın doğusundaki yerleşim yerlerini kapsamaktaydı. Bu bölge içerisindeki gümrük noktaları arasında Ungarisch-Altenburg (Mosonmagyaróvár), Raab (Győr), Komorn (Komorom), Ödenburg (Soprony), St. Martin (Turčianský Svätý; Turócszentmárton), Neusiedl a. See, Rackendorf (Rajka), Prellenkirchen, Hof a.d. Leitha, Wimpasing (Vimpác), Ebenfurth, Wienerneustadt, Hochwolkersdorf, Ikervár, Körmend (Kirmant), Wesprim [Vesprém], Eisendadt (Kismarton; *Željezno*), Pápa, Bruck a.d. Leitha ve Wiener Einnahmestelle bulunuyordu. XVII. yüzyıldan itibaren bu türden *dreissigst* gümrük noktaları, muhtemelen sınır güvenliğini sağlama ve Macaristan'a yönelik dış ticareti kontrol altına alma kaygılarıyla,

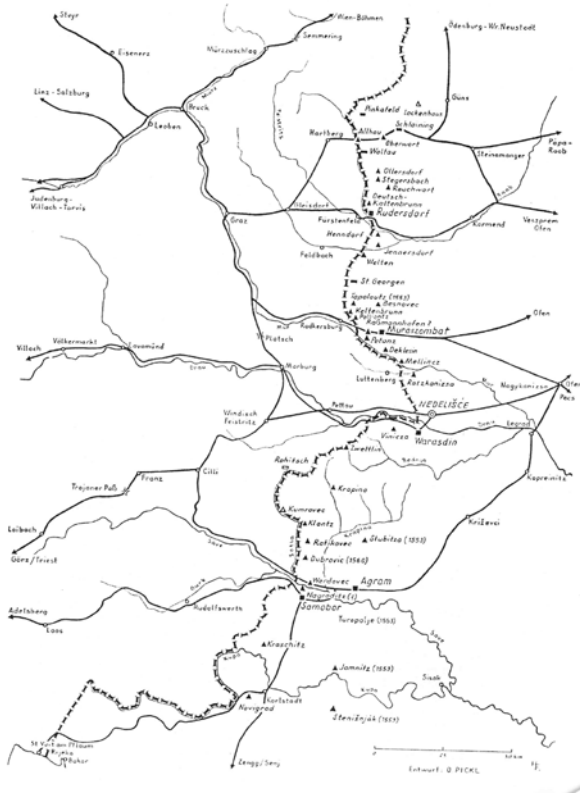
16 Fischamend, a.g.m., s. 111-112.

17 Nagy, a.g.m., s. 193.

18 Aynı adla birden fazla yerleşim yeri olmasına karşılık, bugün Slovakya sınırları içinden geçen *Liptau* ve *March* nehirleri üzerindeki yerleşim yerlerinden birisi olması kuvvetle muhtemeldir.

19 Yazar tarafından, "Moravya'da vergilendirilen geçit yerleri" olarak tasrih edilmiştir.

Avusturya topraklarında da boy göstermeye başlamıştı.²⁰ İlk zamanlardan beri, sınıra yakın yerlerde olduğu kadar iç kesimlerde de teşkil edilen gümrük idareleri (*Dreissigstämter*), hazinenin ihtiyacına göre ödünç veya rehin olarak bırakılabilmiş; iltizama verilebilmiştir. İltizamı kendileri için kârlı bir iş olarak gören Lordlar ve şehirler ise bu yolla kazançlarını maksimize etmeye çalışmışlardır.²¹

Harita 3. 16. Yüzyılın İkinci Yarısında *Windischland*'da Dreissigst Gümrük Noktaları

20 Fischamend, a.g.m., s. 112-113.

21 *agy.*

Pickl, Othmar, “Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert”, *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Othmar Pickl (hrsg.), (Graz 1971): s. 71.

Başlangıçta malın değeri üzerinden 1/30 oranında tahsil edilmesi gereken *dreissigst* vergisi, zaman içerisinde artış göstermiştir. Daha XVI. yüzyıl ortalarında Macaristan ve Stirya arasında Rudersdorf ve bağlı şubelerinde tahsil edilmekte olan gümrük oranı, 1538-1544 arası için %4; 1553-1554 arası için de %5 olarak gerçekleşmişti.²² 1600 civarında 1/25 oranında tahsil edilmeye devam ediyordu. Erdel’de ise dış ticarettten tahsil edilen gümrük vergisinin oranı 1/20’ydi ve verginin kendisi *yirmide bir* anlamına gelen *zwanzigstel*; gümrük idareleri de *Zwanzigstämter* olarak adlandırılmıştı.²³

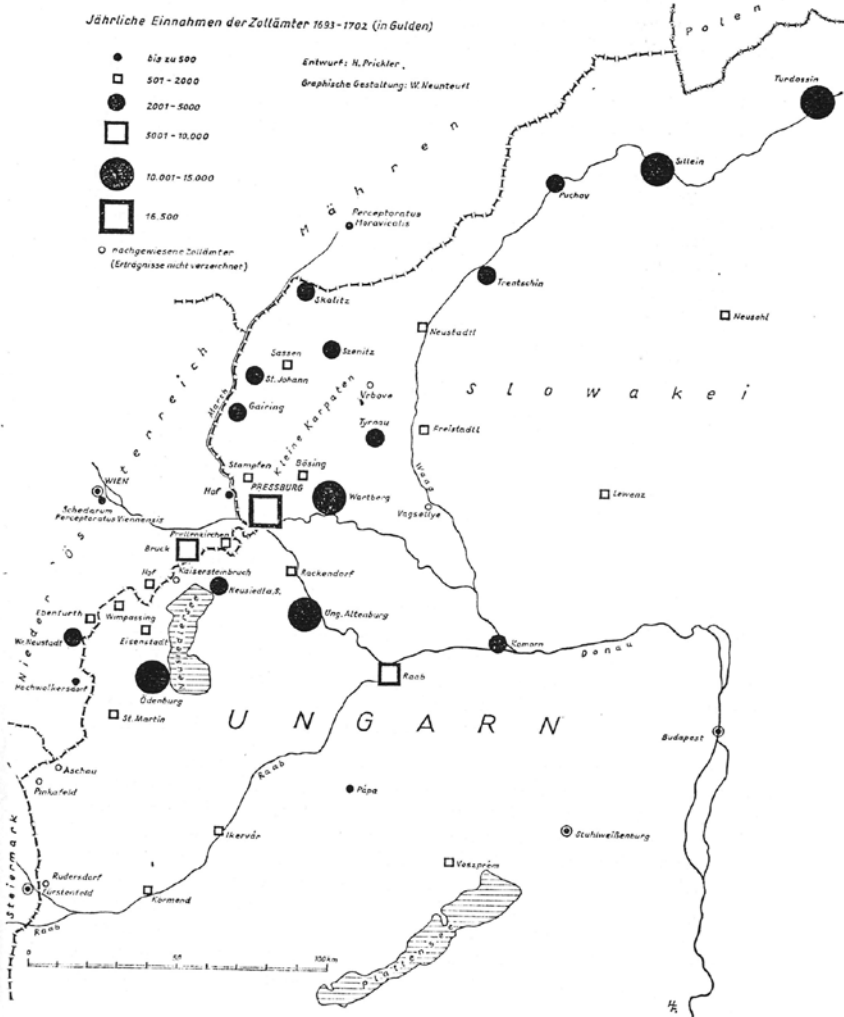
Dreissigst vergisi, XVII. yüzyılda Habsburg hâkimiyetindeki Macar topraklarında önemli gelir kaynaklarından birisi haline geldi. Bir önceki yüzyılda Macar şehirlerinin tasarrufunda kalan bu vergi, artık hazine adına tahsil edilmeye başlandı. I. Leopold yönetiminde 1670’lerde başlayan merkezileşme Macar şehirleri adına durumu daha da kötüleştirdi ve yüzyıl sonunda Macar şehirleri, Ortaçağlardan kalma diğer ticaret tekelleriyle birlikte, *dreissigst* vergisini toplama yetkilerini tamamen kaybettirler.²⁴

22 Harald Prickler, “Die Rudersdorfer Dreissigstregister von 1538 bis 1555. Eine Quelle zur Geschichte des ungarisch-steirischen Grenzhandels im XVI. Jahrhundert”, *Mitteilungen des Steiermarkischen Landesarchivs*, 28, (Graz 1978), ss. 41-135.

Prickler, a.g.m., s. 68-69.

23 Fischemand, a.g.m., s. 113.

24 István H. Németh, “Städtepolitik und Wirtschaftspolitik in Ungarn in der Frühen Neuzeit (16.-XVII. Jahrhundert)”, *Beiträge zur Geschichte des Königreichs Ungarn in der Frühneuzeit (16.-XVIII. Jahrhundert)*, Kristián Csaplár-Degovics und István Fazekas (Hrsg.), Studien Band I, Oez Berling Verlag, (Berlin: 2011), ss. 349, 350, 354, 355.

Harita 4. 1700 Civarında Macaristan'da Dreissigstzoll Noktaları

Prickler, Harald. "Das Volumen des Westlichen Ungarischen Aussenhandels vom 16. Jahrhundert bis 1700", *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Othmar Pickl (hrsg), (Graz: 1971), s. 139.

2. Kaynak Malzeme

Araştırmada yararlanılan kaynak malzeme Slavko Gavriloviç'in *Materialien zu Balkanhandlern in Ungarn im XVIII Jahrhundert. Zollhäuser* (Beograd 1996) künyeli çalışmasının ikinci cildinin üçüncü bölümüdür. Bu eser, II. Viyana savaşı sonrasında Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Habsburg hâkimiyetine giren ve ağırlıklı olarak Macar ve Slav nüfusun yaşadığı bölgelerdeki gümrük kayıtlarının, kronolojik sırayla ve orijinallerdeki sistematik muhafaza edilerek matbaa harflerine dökülmesinden ibarettir. Sözü edilen kayıtların tamamına yakını Budapeşte'deki Macaristan Devlet Arşivi'ne (*Staatsarchive Ungarns*); cüzi bir bölümü de Viyana'daki Kraliyet Saray Arşivi'ne (*Hofkammerarchive*) aittir.

Yazarın, çalışmanın içeriğiyle ilgili olarak ikinci cildin sonunda verdiği bilgilere göre, kaynaklarda ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan Habsburg topraklarına veya Habsburg topraklarından Sırbistan ve Bosna içlerine aktarılan sığır, içki, deri, sınai mamuller ve zenaat ürünleri, gıda maddeleri, tütün, balmumu, bal, balık ve diğer muhtelif eşyanın ticaretine temas edilmektedir. Ticaretin aktörleri genellikle aracı *simsarlar*, Rumlar, Slav kökenli Müslümanlar ve Sırp, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinden meydana gelen *Türk* tebaası mensuplarıdır. Müslümanlar hariç tutulacak olursa zikredilen guruplar Avusturya tarafındaki mübadelenin de aktörleri durumundadırlar ve aralarında Avusturya tebaasından olanlar yer almamaktadır. Bununla birlikte Avusturya tarafındaki faaliyetlerde, XVII. yüzyıl sonlarından XVIII. yy. ortalarına kadar Ortodoks tüccar gurupları ile iç içe geçmiş olan Sırlar, daha sonra da *simsarlar*, ön plana çıkmaktadır.

Araştırma konusunu teşkil eden üçüncü bölüm ile ilgili olarak ise yazar, kayıtların Sava Nehri üzerindeki *Mitrowitz*, *Racsa* ve *Brod*'a ait *dreissigstel* gümrük noktalarının *protokollerinden* meydana geldiğini not etmekte; bu protokollerdeki bilgiler ışığında, ticaret faaliyetlerinin Sırbistan ve Bosna merkezli olduğunu; nadiren de Makedonya'nın ön plana çıktığını vurgulamaktadır.

Gavriloviç, neşrettiği kayıtların niteliği ile ilgili ayrı bir bahis açmış ve karşılaştığı zorlukları detaylı bir şekilde izah etmeye çalışmıştır. Kendi ifadeleriyle aktarmak gerekirse, *Mevcut belgelerin neşriyle [ilgili] vurgulanmalıdır ki Alman gümrük yetkilileri Sırp ve Müslüman isimlerini*

doğru vermekte sıkıntı yaşamışlardır ve bu yüzden söz konusu isimler eksik/yanlış biçimde kaydedilmiş ve coğrafya ve yerleşim yeri bilgisi de oldukça zayıf olduğu için şahısların ve yerleşim yerlerinin Almanca ve Latince versiyonları[nın teşhisi] zorlaşmıştır. Bu noktada, gümrük görevlilerinin yazıları tanımadaki yetersizliği; aynı Alman dilinin farklı lehçelerini kullanmaları; genelde tutarsız/orantısız yazılışlar; yazı çeşitlerinin/tarzlarının farklılığı; keyfi ortografi; kelimelerinin kendi içinde birleştirilip ayrıştırılması, kısaltılması ve diğer zorluklar dikkat çekmektedir. Bir de bunlara, bazı el yazılarının okunmasındaki zorluğu eklemek gerekmektedir; zira bu durum, metinlerin çözümlenmesinde ve kısaltmaların ve bitişik harflerin tahlilinde ekstra çaba gerektirmektedir.”²⁵

Metin üzerinde çalışanlar için yukarıda sözü edilen zorlukların mübalağa olmadığını, şahıs ve yerleşim yerlerinin bazen en az 5-6 farklı şekilde yazılabiliyor olması teyit etmektedir. Ancak kaynak metinlerle ilgili Gavriloviç’in temas ettiği problemlerin ilk kez gündeme geldiğini düşünmek de yanlıştır. Anlaşılmaktadır ki karşılaşılan zorluklar söz konusu gümrük kayıtlarıyla ilgili genel bir sıkıntıdır ve çok daha erken dönemlere uzanmaktadır. Nitekim Harald Prickler’in XVI. yüzyıl ortalarında Macaristan-Stirya sınırındaki Rudersdorf *dreissigst* gümrük kayıtlarıyla ilgili kaleme aldığı araştırmasındaki²⁶ ifadeleri, bu konuda fikir vericidir: “... tüccarların kökenleriyle ilgili *bahise geri dönülecek olursa 1538-1544 arası kayıtların Rudersdorf gümrük görevlisi Gáspár Gereb tarafından; 1553-55 arası kayıtların da halefi tarafından latin şivesi ile kaleme alındığı belirtilmiştir. Bu nedenle isimler daha çok Latin veya Macar formunda aktarılmaktadır. Gümrük görevlisi dreissigerler sadece bu isimlerin tercümesinde zorlandıkları zaman Almanca’ya yönelmektedirler; ancak bu durumda bile Macarlaşmış bir imla kullanmaktadırlar. Bazı durumlarda, bilhassa Steiermark, günümüz Burgunland’ı ve Macaristan’ın iç kesimlerindeki şehir ve pazar sakinleri söz konusu olduğunda, latin veya Macar imlasıyla yazılan isimlerin aralarına Almanca isim veya meslek adlarının sıkıştırıldığı görülür.”²⁷ Prickler, zikredilen çalışmasında isimlerin ve yerleşim yerlerinin kaynaklarda yer*

25 Slavko Gavrilović, *Materialien zu Balkanhandlern in Ungarn im XVIII Jahrhundert. Zollhäuser*, Band II, (Beograd: 1996), s. 548.

26 Prickler, a.g.m., s. 41-135.

27 a.g.m., s. 62.

aldığı şekli ve Almanca karşılıkları gösteren hacimli listeler oluşturma yoluna gitmiştir.²⁸

Bu araştırma, Gavriloviç'in belgesel niteliğindeki çalışmasına dayandırılarak kaleme alın ilk araştırma da değildir. Milan Vrbanus ve Robert Skenderović'in "Trgovački Promet na Tridesetnici Brod od 19. Studenoga 1719. do Kraja Lipnja 1721" (*Scrinia Slavonica*, 16 (2016), s. 91-146) künyeli çalışması, Gavriloviç'in zikredilen eserinin ikinci cildinde yer alan Brod *dreissigst* kayıtları esas alınarak ve 1719-1721 yılları arası için hazırlanmıştır. 8 başlık halinde kaleme alınan ve 4 grafik ve 20 tablo ile desteklenen araştırmanın, takip edilen sistematik ve tesbitleri itibarıyla, mevcut çalışmayla benzeşen tarafları vardır.

Araştırma Bulguları

Mitroviç gümrük kayıtlarına göre, bu bölgedeki Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerini, tüccar sayıları; ödenen vergiler; ticareti yapılan mallar ve ticaret faaliyetlerinin yayıldığı saha bakımından ayrı ayrı ele almak mümkündür. Bu konu başlıklarının dışında, ulaşım ve nakil araçları; kullanılan ölçü ve tartı birimleri ve malların birim fiyatları hakkında da bazı tesbit ve yorumlar yapmak mümkünse de bu konu başlıklarının araştırmanın kapsamını orantısız biçimde genişleteceği ve net sonuçlara ulaşmada zorluk yaşanacağı düşüncesiyle, bundan imtina edilmiştir.

Araştırma sırasında vergi ve fiyat (değer) rakamları *forint*²⁹ (*florin/gulden/fr.*) cinsinden verilmiştir. Bu dönemde 1 *forint* (fr.) 100 *denariustur* (d.). Kaynak malzemede gösterilen toplam değerler ile araştırmada elde edilen toplam değerler arasında yer yer sapmalar meydana gelmiştir. Bu sapmaların bir kısmının, kayıtların orijinalinde, okunmasında veya eserin basımı sırasında ortaya çıkan hatalardan kaynaklanmış olması muhtemeldir; zira malların birim fiyatlarından veya malın fiyatı ile vergisi arasındaki sabit orandan, bazen rakamların yanlış ve eksik girildiğini tesbit edebilmek mümkündür.

Tüccar sayıları ile ilgili olarak, esas alınan vergilendirme sıklığı değil, malın vergilendirilmesi sırasında mal sahibi olarak kayda geçen tüccarların sayısıdır. Zira zaman zaman vergilendirilen bir mal gurubu için birbirleriyle

28 a.g.m., ss. 51-58, 63, 64.

29 XVIII. yüzyıldaki paritesi 1-1,5 kuruş arasındadır.

ortaklık halinde olan birden fazla tüccarın ismi verilmektedir. Dolayısıyla tüccar sayısı, ödeme yapılan işlem sayısından fazladır.

Malların değerinin (fiyatının) tesbit edilmesi, her zaman mümkün olamamıştır. Zira değer rakamları her zaman mal bazında ayrı ayrı verilmemekte; birden fazla mal çeşidi için toplam bir fiyat girilebilmektedir. Buna rağmen, miktar birimleri belli olan mallar için birim fiyat tesbit edilebilirse, farklı malların değer bazında ayrıştırılması mümkün hale gelmektedir. Ancak problem burada da bitmemektedir; çünkü bazı hallerde miktar bilgisi eksik olabildiği gibi var olan miktar birimleri de farklılaşabilmekte; aynı mal için birden fazla miktar birimi girilebilmektedir. En kötüsü, miktar birimlerinin standardize edilmesi, yani ortak bir miktar birimi üzerinden birim fiyata ulaşılması halinde bile bizzat birim fiyatları da farklılaşabilmesidir. Bu nedenle, Mitroviç'e ithal edilen malların değerleriyle ilgili, sadece 1723 yılının verilerinden yararlanılabılmıştır. Bu yıla ait verilerin hesaplanmasında bile zaman zaman, birim fiyatı belirsiz birden fazla mal için verilen toplam değer, mal sayısına bölünerek elde edilen tahmini değerle yetinilmek zorunda kalınmıştır.

Tüccarların gelip gittikleri veya mal getirip götürdükleri bölgelerin isimleri verilirken, kayıtlarda yer aldığı şekliyle verilmiştir. Ancak yerleşim yerlerinin genellikle çoğunun birden fazla yazılışı olması nedeniyle, daha yaygın kullanıldığı kabul edilen formları tercih edilmiştir. Tablolarda aynen muhafaza edilen bu isimler, büyük ölçüde haritalarda da kullanılmıştır.

Araştırma dönemi olarak 1719-1724 arası belirlenmiştir. Ancak vergi ve tüccar sayıları verilirken, 1724 yılı için Habsburg tüccarlarına dair veri olmaması nedeniyle, 1719-1723 arası esas alınmıştır.

Tüccar Sayıları

Mitroviç *dreissigst* kayıtlarına göre, 1719-1723 yılları arasında Mitroviçte faaliyet gösteren tüccarlar arasında Osmanlı tebaasından olanlar sayı itibarıyla diğerlerinden daha kalabalıktı. Osmanlı tüccarları toplam tüccar sayısının %63.22'sini teşkil ederken Habsburg tebaasından olanlar için bu oran %36.78'de kalmıştı.

Yıllar	Tüccar Sayısı	
	Habsburg Tebaası	Osmanlı Tebaası
1719*	82	15
1720	272	294
1721	224	-
1722	-	572
1723	144	360
Toplam	722	1.241

Tablo I: Mitroviç'te Faaliyet Gösteren Osmanlı ve Habsburg Tüccarları, 1719-1723

*Yılın son dört ayını kapsar

Osmanlı tüccarlarının kendi içindeki dağılımına bakıldığında, Müslümanların toplam tüccar sayısı içerisinde %77.79'luk; gayri müslimlerin ise %22.21'lik bir orana sahip olduğu görülür. Esasen kayıtlarda Müslümanları gayri müslimlerden ayıran farklı bir adlandırma yoktur. gayri müslimlerin teşhis edilmesinde temel veri, Müslüman ismi taşımamalarıdır; buna karşılık çok yerde Osmanlı tebaası (*Türkischer Unterthan*) oldukları vurgulanmıştır ve Müslümanlarla aynı vergiyi verirler. Bazen Müslüman tüccarların ortağı durumundadırlar ve genellikle faaliyet sahaları Müslüman olanlarla ortaktır. Gayri müslimler içinde Rum, Yahudi ve *Ratz* olarak adlandırılan tüccarların ayrı adlandırmaya sahne olmaktadır. Osmanlı tebaası Tüccarlarının kendi içindeki dağılımını aşağıdaki gibi tablolastırmak mümkündür:

Yıllar	Osmanlı Tebaası Tüccarlar					Toplam
	Müslüman	Gayr-ı Müslim	Rum	Yahudi	Ratz	
1919*	10	4	1			15
1920	223	52	18	1		294
1922	463	70	37	2		572
1923	307	14	38	1		360
1924**	37	2	44		13	96
Toplam	1.040	142	138	4	13	1.337

Tablo 2. Mitroviç'te Faaliyet Gösteren Osmanlı Tüccarları, 1719-1724

* Yılın son dört ayını kapsar

* Yılın ilk yedi ayını kapsar

Vergiler

Osmanlı tüccarlarının sayıca üstünlüğü, vergi ile ilgili rakamlara da yansımıştır. Ödenen toplam vergi miktarı içinde Osmanlı tüccarlarının payı hafif bir kayıpla 61.89'a inerken Habsburg tüccarlarına ait verginin oranı 38.11'e çıkmıştır. Söz konusu dönemde tüccar ve vergi rakamlarının yıllara göre dağılımı şu şekilde ortaya çıkmıştır:

Yıllar	Vergi (Fr.)	
	Habsburg Tebaası	Osmanlı Tebaası
1719*	171.87	66.96
1720	827.95	1.071.99
1721	1.001.27	-
1722	-	1.837.70
1723	573.31	1.199.56
Toplam	2.558.24	4.172.1

Tablo 3. Osmanlı ve Habsburg Tüccarlarının Ödediği Vergiler, 1719-1723

* Yılın son dört ayını kapsar

Vergilerle ilgili olarak, Osmanlı ve Habsburg tüccarlarını ayrı ayrı ele almak daha isabetli olacaktır. Osmanlı tüccarlarının ödedikleri vergi, malın değeri üzerinden %3 oranında tahsil edilen bir vergiden ibarettir. Kayıtlarda her bir tüccarın hangi mal için ne kadar vergi ödediği açık olarak yer almışsa da malların fiyatı (değer bilgisi) ile ilgili bilgiler bazen verilmemiştir. Ancak bu durum Osmanlı tüccarları için geçerli değildir ve malların değerlerine bakarak, belirlenen oranın tatbik edilip edilmediğini takip edebilmek mümkündür. Söz gelişi 1719-1720'de Osmanlı tüccarlarından tahsil edilen gümrük oranı istisnasız bütün tüccarlar için %3'te kalmıştır. 1722'de de Mayıs ayında 64 fr. değerindeki ticaret eşyası için kendisinden %6 oranında vergi tahsil edilen İbrahim Bassa hariç, tüccarlardan tahsil edilen %3'lük oran değişmemiştir.

1723'te belirlenen sabit orandan sapmalar biraz daha artmıştır ve aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Aylar	Tüccar Sayısı	Vergi (fr.)	Kıymet (fr.)	%
Ocak	62	185.01	6.145.5	3.01
Şubat	-	-	-	-
Mart	37	90.32	3015.5	3.00
Nisan	60	254.95	8.535	2.99
Mayıs	19	62.9	1.851.5	3.40
Haziran	55	103.39	3.387.5	3.05
Temmuz	26	87.39	2.913	3.00
Ağustos	31	128.4	4.144	3.10
Eylül	20	85.53	2791	3.06
Ekim	50	201.67	6724	3.00
Kasım	-	-	-	-
Aralık		-	-	-
TOPLAM	360	1.199.56	3.9507	3.04

Tablo 4. Osmanlı Tüccarları için Gümrük Oranları, 1723

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, sapmaların en fazla Mayıs ayında gerçekleştiği; ancak Haziran, Ağustos ve Eylül aylarında da hissedildiği görülmektedir. Sözü edilen aylar boyunca sapmalara teşkil eden gerekçelerin başında, bir önceki yılın Mayıs ayında kendisinden iki kat vergi alınan İbrahim Bassa örneğinde görüldüğü gibi, vergi ödemekten imtina etme, vergilendirmeye ilgili yanlış beyanda bulunma, inkâr ve ret yoluna gitme, ticaret eşyasını gizleme gibi durumlar gelmektedir ve böyle durumlarda tüccarlardan *iki kat* vergi alındığı özellikle tasrih edilmiştir. Ancak istisnai olarak, 1723'ün Mayıs ayında Mitroviç'ten Belgrad'a işlenmemiş tütün ve ahşap tabak nakleden Yahudi Abraham'da görüldüğü gibi ve başka herhangi bir gerekçe zikretmeksizin, Habsburg tüccarlarından tahsil edilen %7,5'lik verginin alındığı da görülmektedir.

Mallar

Osmanlı tüccarlarının alım-satımını yaptıkları mallar için hem vergi, hem de değer (fiyat) bilgisi mevcuttur. Bu çalışmada, mal yelpazesine ortaya konulmaya çalışılırken, vergi yerine fiyat (değer) bilgileri esas alınmıştır. Dahası, ticareti yapılan mallar Mitroviç'e ithal edilenler ve Mitroviç'ten dışarıya nakledilenler için ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu farklılaşma, beraberinde mal yelpazesindeki ayrışmayı da belirginleştirmiştir. şehre gelen ve şehri terk eden mallar bir araya gelmesi zor olan zıt guruplar oluşturmaktadır. Osmanlı tüccarlarının Mitroviç'ten dışarıya naklettikleri malların değer bazında yapılan tasnifi, aşağıdaki tabloyu ortaya çıkarmıştır:

	Malın Cinsi	Değeri (Fr.)	%		Malın Cinsi	Değeri (Fr.)	%
	Balmumu	46883.5	65,07	Deri ve deri Mamulleri	Cilt (Öküz, inek, manda, koyun, kokarca)	301	1,10
	Bal	11418.2	15,85		Kürk (Sansar, tilki, kedi, su samuru)	195.5	
	Bakır	6469	8,98		Kayış-kemer	135	
Tekstil-tuhafiyе-manifatura	Kumaş	1165	2,99	Post (koyun, kuzu)	89		
	Battaniye	615		Meşin	60		
	İpekli	170		Tabanca kılıfı	13		
	İp, şerit, kurdela, kordon; iğ, öreke; dokuma tarağı	125		Bakkaliye	491	0,68	
	Koyun yünü	62		v	Tütün	186.5	1,07
Keten	20	Boynuz (Manda, öküz, weyxel)	114				
Gıda	Şarap ve sert içki	1043.9	2,74		Ayakkabı bağı/fermuarı ve dizgin	86.5	
	Elma	292			Mengene-kelepeçe	37	
	Tahıl (Buğday, arpa vs.)	283.5			Yem torbası (at)	20	
	Arpacık soğanı	222.3			At nalı ve çivisi	20	
	Balık	49			Mukavva	60	
	Un	42			Bakır mutfak eşyası	45	
	Kahve	40			Cam vazo-kap	37	
	Büyük-küçükbaş hayvan	Öküz, inek, dana			800	1,53	
Koyun-kuzu, keçi		273		Tütün çubuğu	10		
At		26		Diğer	140.5		
Toplam						72055.9	100

Tablo 5. Osmanlı Tüccarları Tarafından Mitroviçten İhraç Edilen Mallar (1719*-23)

* Yılın son dört ayını kapsar

Yukarıdaki tabloda dikkat çeken en önemli özelliklerin başında, mal çeşitleri içerisinde tek bir malın işgal etmiş olduğu ayrıcalıklı yer gelir. Balmumu, mal listesi içerisinde değer bakımından toplam ticaret eşyasının yaklaşık 2/3'ünü temsil etmektedir. Bal da hesaba katılacak olursa mevcut %80'in üzerine çıkmaktadır. Bal ve balmumu ticaretinin Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerinin tamamına yakınıni teşkil etmesi, bu dönemde faaliyete geçen ikinci Oryantal şirketin tekel haklarını akla getirmektedir. Zira şirketin balmumu ticareti üzerinde kurduğu tekel ve fiyatları belirleme hakkı, bölge halkını, o civarın en fazla gelişmekte olan endüstri kollarından biri olan ve iyi gelir bırakan arıcılıkla meşgul olmaktan caydırmıştı.³⁰

Balmumu ve balın dışında listede hatırı sayılır bir yer işgal eden tek ticaret maddesi olarak, bakır kalmaktadır ve bakırın ilavesiyle oran neredeyse %90'u bulmaktadır. Bu durumda, "Osmanlı tüccarlarının Mitroviç'ten dışarıya naklettikleri ticaret eşyası büyük ölçüde balmumu ve baldan ibarettir; ancak bir mikdar da bakır vardır." demek yanlış olmayacaktır. Bakırın, Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki dönemde Osmanlı İmparatorluğu içlerine daha fazla aktarılmaya başlandığı bilinmektedir. Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Kuzey Sırbistan ile birlikte Banat Bölgesi'nin Majdanpek, Oravica ve Baja de Arama gibi bölgelerin bakır madenleri, Avusturya hâkimiyetine geçmiş; ileriki yıllarda bir kısmı da iltizama verilmişti.³¹ Bu dönemde Avusturya'nın Majsanpek ve Oravice madenlerini aktif olarak kullanması, Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan bakır cevheri ihracını teşvik etti. Teknik kapasitede yapılan iyileştirmelerle, bu madenlerden çıkarılan bakır cevheri miktarı kısa sürede yıllık değeri yaklaşık 360.000 *ducat*'yı bulan 80.000 tona ulaşmış ve bunun önemli kısmı Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilmişti.³² 1722'de Banat bakırının *Türk* tarafına pazarlanması için Boşnak ve *Raitz*³³ tüccarlarla bir anlaşma yapıldı. Ancak üretimin Türk tüccarlarının üstesinden gelemeyecek kadar fazla olması nedeniyle bu dönemde bölgede faaliyet gösteren *Temeşvar Şirketi*'nin

30 Đorđević and Nedeljković, a.g.m., s. 131.

31 Pickl, a.g.m., s. 47.

32 Bronza, a.g.m., s. 141.

33 Ortodoks Slav veya Sırp tüccarlar.

yardıma başvuruldu. 1727'den itibaren ise tekrar Osmanlı tüccarlarıyla anlaşma yapma yoluna gidildi.³⁴

Bunların dışında cüzi mikdarlarda da olsa dikkat çeken yegâne ticaret maddeleri alkollü içecekler ile kumaşlar gibi görünmektedir. Bu dönemde Habsburg tüccarlarının ticaretini yaptıkları bilinen büyük-küçükbaş hayvanların mikdarı son derece düşüktür. Gıda ürünleri yok denecek kadar azdır. Deri ve deri mamulleri kayda değer bir küme oluşturmaktan uzaktır. Muhtelif başlığı altındaki malların değerleri, üzerlerinde ayrı bahis açılmasına gerek kalmayacak kadar önemsizdir. Bu özellikleriyle Osmanlı tüccarları tarafından Mitroviç dışına yapılan mal nakliyatının ağırlıklı olarak hammaddeler ve madenlerden meydana geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Mitroviç'ten yapılan nakliyatın ulaştırıldığı bölgelere bakıldığında, buraların neredeyse tamamen güneydeki Müslüman Boşnak nüfusun yaşadığı yerleşim yerleri olduğu görülür. Bu yerleşim yerleri arasında İzvornik ezici bir üstünlüğe sahiptir. Tüccarların yarıya yakınının yöneldiği İzvornik'in ardından, yine kayda değer bir tüccar gurubu için varış noktası olan Sarayova gelir. Tamamına yakını Saraybosna sınırları içerisinde kalan diğer yerleşim yerleri nispeten daha önemsiz bir yer işgal ederken az sayıda tüccarın varış yeri olarak *Bosna* ve *Saraybosna* isimleri de kullanılmıştır. İstisnai olarak kuzeyde Belgrad; doğuda da Moscopoli ve Selanik, tüccarların hedefi olmuştur. Mitroviç'ten ayrılan tüccarların varış yerleri, tablo ve haritaya şu şekillerde yansımıştır:

Zvornik	132	Seralio	6	Vuckomiriz	1
Seralien	62	Ussiz	4	Bellegrad	1
Schebze	25	Olova	3	Visoka	1
Losniza	16	Bosnien	2	Dobriplotok	1
Solly	16	Srebreniz	2	Moscopoli	1
Kladna	10	Salonik	1	Toplam	284

Tablo 6. Osmanlı Tüccarlarının Gittikleri/Mal Naklettikleri Yerler, 1719*-1723

* Yılın son dört ayını kapsar

34 Pickl, a.g.m., s. 48

Harita 5. Osmanlı Tüccarlarının Gittikleri/Mal Naklettikleri Yerler, 1719*-1723

* Yılın son dört ayını kapsar

Yukarıdaki haritaya bakıldığında, Mitroviç'teki Osmanlı tüccarlarının faaliyetlerinin, daha batıdaki Avrupa topraklarıyla münasebeti olmayan; Müslüman-Osmanlı dünyasına yönelik, sınırlı ve mahalli bir ticaretten ibaret olduğu düşünülebilir. Ancak bu yargının geçerliliğini teyit edebilmek için Mitroviç'ten ihraç edilen mallara olduğu kadar Osmanlı tüccarları tarafından buraya ithal edilen mallar ve buraya mal getiren tüccarların geldikleri yerlere de göz atmakta fayda vardır.

İthal eşyası

Osmanlı tüccarları tarafından Mitroviç'e getirilen malların muhtevasına yakından bakıldığında, Mitroviç'ten ihraç edilen malların yapısına kıyasla ciddi değişiklikler görülür. Mal yelpazesi daha fazla genişlemiş; mal gurupları arasında nispeten daha dengeli bir dağılım ortaya çıkmıştır. Balmumunun

yerini kısmen deri ve deri mamulleri almıştır. Tekstil-tuhafiye-manifatura kategorisinde yorganlar ön plana çıkarken, bakır madeninin yerini bakır mutfak eşyası almışa benzetmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Mitroviç'e ithal edilen ticaret eşyasının, ihraç ürünlerine kıyasla daha fazla mamul mallardan geldiği; bu mamul malların deri, mensucat ve metal ürünleri arasında nispeten daha orantılı dağıldığı söylenebilir.

	Malın Cinsi	Değer/Fr	%		Malın Cinsi	Değeri / Fr	%
Deri & Deri Mamulleri	Meşin	5445	48,20	At ve Koşum Takımı	At yem torbası	456.83	5,64
	Çizme ve Papuç	2019.1			At nalı ve çivisi	357.42	
	Kuzu derisi	1769.5			At örtüsü	223.42	
	Kayış-kemer	828.5			At dizgini/ gemi	90.1	
	Çıplak (tüysüz) deri	78			Üzengi	32	
	Samur (Sansar) derisi	38.5			At koşumu	15	
	Taban köselesi	15			Yular	12.5	
	Kokarca derisi	7.5			Kaşağı	6	

Tekstil-Tuhafiye-Manifatura	Battaniye	2.762.92	21,34	Muhtelif	Scheicka	415	9,63
	Kumaş	487			Bakır	407.5	
	Keten ve keten bezi	390.75			Tütün çubuğu	274.92	
	İp, şerit, kurdele vs.	299			Kahve	247.83	
	İğ - öreke	259.1			İçki kâsesi	175	
	Etek / ceket	138.42			Tablo, pano vs.	112.5	
	İç çamaşırı / giysisi	122.5			Don (iç) yağı	81.5	
	Pantolon	24			Mercan	70	
	Yün çorap	15			Sabun	51.5	
	İpek ağızlık (tıkaç)	7			Kâğıt	51	
	Dokuma tarağı	6			Buhur / günlük	45.83	
	Gömlek	5			Pirinç	45.5	
	Mutfak Eşyası	Bakır mutfak eşyası			1.219.93	8,43	
Demir tava		221.5	Tilki sırtı	20			
Bakır mutfak eşyası ve doğrama aleti		99.5	Nar	15			
Sacayağı		72.5	Badem	13.33			
Toprak kap-kacak		67.5	İncir	10			
Ahşap kaşık		55	Ok, yay vb. kılıfı	7.5			
Ahşap kâse, tabak vs.		27	Zift	7			
Kazan, tencere vs.		20	Çanta	6.6			
Kalbur /elek çemberi		2	Çakmak taşı	5			
Nalburiye	Pulluk demiri	737.5	6,39		Mum fitili	5	
	Kelepçe - mengene	276.42			Barut	4	
	Balta-keser-kazma- çapa	281			Önlük (göğüs örtüsü)	2.5	
	Kilit	19			Ahşap tekne / yalak	2	
	Boru	16.5					
	Tahta (padavra) çivisi	10					
	El testeresi	7.5					
	Çakı	3.5					
Toplam						21.163.42	100

Tablo 7. Osmanlı Tüccarları Tarafından Mitroviç'e İthal Edilen Mallar (1723)

Osmanlı tüccarları tarafından Mitroviç'e yapılan ithalatta tüccarların geldikleri veya mal getirdikleri bölgelere yakından bakıldığında ticaret faaliyetlerinin yayıldığı alan daha net ortaya konabilecek; Mitroviç'ten yapılan ihracata dayalı değerlendirmelerin geçerliliği de bu sayede test edilebilecektir.

Seralien	486	Bosnien	20	Koriza	1
Zvornik	313	Ollova	14	Bellegrad	1
Schebze	197	Salenik	7	Glania	1
Losniza	70	Seniz	5	Moscopoli	1
Macedonia	41	Tuzla	4	Klane	1
Belirsiz	41	Srebreniz	4	Visoka	1
Kladna	39	Fotscha	2	Dobripotok	1
Solly	29	Herzegovina	2	Vuckomiriz	1
Ussiz	29	Odowoa	2	Toplam	1.337
Seralia	23	Bodvoicza	1		

Tablo 8. Mitroviç'e Gelen / Mal Getiren Osmanlı Tüccarlarının Menşe'i³⁵, 1719*-1724**

*Son dört ayı kapsamaktadır.

** İlk yedi ayı kapsamaktadır.

35 Literatürde *herkunft* olarak ifade edilen *menşe* (köken) bilgisi, kayıtlarda yerleşim yerlerinin önünde yer alan *aus* veya *von* edatları esas alınarak tespit edilmiştir.

Harita 6. Mitrović'e Gelen / Mal Getiren Osmanlı Tüccarlarının Menşe'i, 1719*-1724**

*Son dört ayı kapsamaktadır.

** İlk yedi ayı kapsamaktadır.

Tüccarların geldikleri / mal getirdikleri bölgeleri gösteren tablo ile ilgili ilk vurgulanması gereken husus, burada dönemin bir yıl daha uzayıp 1724'ü de kapsamasıdır. Bir önceki tabloda farklı olarak 1724 yılının da dâhil edilmesi, bir önceki tabloda malların ulaştırıldıkları bölgelerle ilgili bilgi olmamasına karşılık, bu tabloda tüccarların nereli oldukları veya nereden geldikleri ile ilgili bilgilerin mevcut olmasıdır. Bu tabloda da sürenin bir miktar daha uzamasına rağmen yerleşim yerlerinin bir önceki tablodakilerle büyük ölçüde örtüştüğü; ancak yerleşim yerlerine ait değerlerin farklılaştığı görülür. Harita üzerinden takip edilmesi halinde, bu farklılaşma daha iyi takip edilebilecektir. Haritada, İzvornik'in Saraybosna'nın yerini alması en belirgin farklılıktır. Ancak haritanın doğu ucunda Selanik ve Moscopolu ile

birlikte Makedonya'nın da kayıtlara geçmesi dikkat çekmektedir. Bu noktada, Osmanlı tüccarlarının kendi içindeki ayrışımı gösteren 2 numaralı tabloyu hatırlamak gerekir. Bu tabloda da gösterildiği gibi, 1724 yılında şehre gelen/mal getiren Rum tüccarların sayısı (44), Müslüman tüccarların sayısını (37) geçmiştir. Üstelik araştırma biraz derinleştirildiğinde Rum tüccarlarından 35'inin hareket noktası olarak Makedonya adının zikredildiği görülecektir. Bu değişiklikler bir kenara bırakılacak olursa Mitroviç'e yapılan ithalat ve Mitroviç'ten yapılan ihracatın coğrafyası büyük ölçüde aynıdır. Bu coğrafya, özelde ağırlıklı olarak Boşnak Müslüman nüfusla sınırlı *mahalli* bir coğrafya olmalıdır. Ancak genelde *Osmanlı* coğrafyasıdır.

Sonuç

Osmanlı tüccarlarının 1719-1724 yılları arasında Mitroviç merkezli ticaret faaliyetleriyle ilgili çıkarılabilecek sonuçların ilki, XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Avusturya hâkimiyetine giren ve ağırlıklı olarak Slav nüfusun meskun olduğu topraklarda Osmanlı tüccarlarının varlığını muhafaza ettiği'dir. Rakamlara yakından bakılacak olursa Osmanlı tüccarları konumlarını muhafaza etmekle yetinmemişler; hem ödenen toplam vergi miktarı; hem de tüccar sayısı bakımından Habsburg (Avusturya) tüccarlarına üstünlük sağlamışlardır. Osmanlı tüccarlarının kendi içindeki dağılımına göz atıldığında ise Müslüman olanların gayri müslimlere bariz üstünlük sağladığı; gayri müslim olanlar arasında da Rum kökenlilerin ağırlıklı yere sahip olduğu görülür.

Söz konusu ticaret faaliyetleriyle ilgili yapılabilecek ikinci tesbit, bu faaliyetlerin lokal karakterli olduğudur. Yapılan ticaret, Avusturya topraklarıyla sınırlı bir iç ticaret değildir ve esas itibarıyla Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklara yönelik bir ticarettir; ancak tam anlamıyla bir Osmanlı-Avusturya ticaretinden bahsetmek mümkün değildir. Mitroviç'ten Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara nakledilen ticaret eşyası arasında, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde Avusturya topraklarından Osmanlı İmparatorluğu'na külliyetli miktarlarda ihraç edildiği bilinen metal ve cam eşyalar yer almamaktadır. Tam aksine, balmumu ve bakır örneğinde görüldüğü gibi, ihraç mallarının büyük ölçüde o çevreden temin edilen hammaddelerden oluştuğu görülmektedir.

Osmanlı tarafından Mitroviç'e ihraç edilen malların yapısına bakıldığında ise başta deri ve mensucat ürünleri olmak üzere mamul malların ağırlıklı bir yer işgal ettiği görülür. Sadece çizme ve papuç, battaniye ve bakır mutfak eşyasından ibaret üç kalem mal, şehre yapılan ithalatın yaklaşık %30'unu teşkil etmektedir. Bu noktada, Osmanlı tüccarlarının Mitroviç'ten deri ve boya sanayiinin önemli hammaddelerinden biri olan balmumu ile mutfak eşyası imalinde kullanılan bakır ithal ettiklerini hatırlamak daha anlamlı hale gelir.

Öte yandan, deri ve postlar bir kenara bırakılacak olursa XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Habsburg hâkimiyetindeki Orta Avrupa topraklarına ihraç edilen malların başında, pamuk, yün ve tütün geldiği;³⁶ Selanik'ten Alman topraklarına yapılan ihracatta da adı geçen mallara pamuk ipliği, kahve ve balmumunun eklendiği bilinir.³⁷ Dolayısıyla, Mitroviç gümrük kayıtlarıyla ortaya konan Osmanlı tüccarlarına ait mal kompozisyonu, hem Mitroviç'ten Osmanlı tarafına yapılan ihracat, hem de Osmanlı topraklarından Mitroviç'e yapılan ithalat söz konusu olduğunda, XVIII. yüzyıl Avusturya-Osmanlı ticaretinin genel karakteristiğini yansıtmaktan uzaktır.

Ticaretin *mahalli* karakteri, mal yapısının Osmanlı dış ticaretine hâkim olan mal yelpazesiyile karşılaştırılması halinde daha da belirginleşir. Araştırma döneminin yüzyılın erken dönemlerine denk gelmesi nedeniyle sömürge ürünlerinin ağırlığı henüz düşünülemez idi de Osmanlı İmparatorluğu'ndan Batı'ya ihraç edilen mazi, palamut, ipek, pamuk, tütün vb. önemli ticaret maddelerinin izini burada sürebilmek mümkün değildir. Aynı şey ithalatın önemli kısmını teşkil eden mensucat ürünleri için de geçerlidir. Bu nedenle, Osmanlı tüccarları eliyle yürütülen ticaret faaliyetlerini, önemli kısmı Habsburg hâkimiyetine girmiş Orta Avrupa toprakları ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bir ticaretten çok, Osmanlı Devleti'nin Slav kökenli Müslüman coğrafyası ile artık Avusturya hâkimiyetine girmiş diğer sınır vilayetleri arasındaki bir *mahalli ticaret* olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

36 Bruce McGowan, *Economic Life in the Ottoman Empire: Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), s. 29.

37 Nicholas V. Michoff, *Beiträge zur Handelsgeschichte Bulgariens II, Österreichische Konsularberichte*, c. I, (Buchdruckerei Knipegraph, Sofia: 1943), s. 10.

Son olarak, yukarıda yapılan değerlendirmeler ve ulaşılan sonuçlar, her ne kadar orijinal kayıtlara dayanan rakam ve istatistiklerden oluşturulmuş olsalar da araştırma döneminin kısa olması; bazı yıllara ait verilerin eksik olması ve bizzat verilerin kendi içinde bazı tutarsızlıklar taşması nedeniyle, ihtiyatla ele alınmalı ve daha geniş zaman dilimini kapsayan mukayeseli araştırmaların sonuçlarıyla teyit edilmelidir.